

Handleidingenreeks

Ondersteuning van kmo/
mkb-beleid door middel
van de structuurfondsen

Ontwikkeling van ondernemers- mentaliteit en -vaardigheden in de EU

Ondernemingen
en industrie

1

Handleidingenreeks

Ondersteuning van kmo/
mkb-beleid door middel
van de structuurfondsen

Ontwikkeling van ondernemers- mentaliteit en -vaardigheden in de EU

Een «Slimme Gids» over de bevordering van
ondernemerschapsonderwijs voor jongeren met
behulp van de structuurfondsen van de EU

Deze handleiding is opgesteld door de Europese Commissie en is gebaseerd op de informatie die is verzameld in het kader van een aantal projecten en onderzoeken die op dit gebied zijn uitgevoerd. Hoewel de werkzaamheden zijn uitgevoerd onder leiding van de ambtenaren van de Europese Commissie, vertegenwoordigen de in dit document weergegeven standpunten niet noodzakelijk de mening van de Europese Commissie

Gelieve voor meer informatie contact op te nemen met:

Europese Commissie

Directoraat-generaal Ondernemingen en Industrie

Eenheid D.1: Ondernemerschap 2020

e-mail: Entr-entrepreneurship@ec.europa.eu

URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/index_en.htm

Vertalingen van dit document in een aantal Europese talen zijn beschikbaar op het internet.

Hoewel deze handleiding is opgesteld met de bedoeling informatie te verstrekken over het gebruik van EU-structuurfondsen, wordt de informatie verstrekt zonder enige wettelijke aansprakelijkheid voor juistheid of volledigheid. Specifieke aanvragen om ondersteuning door de EU-structuurfondsen zullen steeds worden geëvalueerd in het kader van de regels die van kracht zijn op de datum en in het land van de aanvraag.

Deze handleiding maakt deel uit van een reeks. De tot dusver gepubliceerde titels zijn:

Nr.1 Ontwikkeling van ondernemersmentaliteit en -vaardigheden in de EU

Nr.2 Gebruik van normen ter ondersteuning van groei, concurrentievermogen en innovatie

Nr.3 Vereenvoudiging van bedrijfsoverdracht

Nr.4 De Slimme Gids voor diensteninnovatie

Nr. 5 SBA-uitvoering op regionaal niveau

Nr. 6 Gebruik van structuurfondsen voor het beleid voor het mkb en zelfstandig ondernemerschap

JURIDISCHE MEDEDELING

Noch de Europese Commissie, noch om het even welke persoon die in haar naam handelt, kan verantwoordelijk worden gesteld voor het gebruik van de in deze publicatie vervatte informatie of voor eventuele fouten die kunnen voorkomen ondanks zorgvuldige voorbereiding en controle. De publicatie geeft niet noodzakelijk het standpunt of de positie van de Europese Unie weer. Luxemburg, Publicatiebureau van de Europese Unie, 2012.

ISBN 978-92-79-26350-7

ISSN 1977-7450

doi:10.2769/56990

© Europese Unie, 2013

Reproductie is toegestaan, mits bronvermelding, tenzij anders aangegeven.

Voor gebruik/reproductie van materiaal van derden dat als zodanig wordt aangegeven, moet toelating worden verkregen van de copyrighthouder(s).

Voorwoord

Het is bekend dat de ontwikkeling van ondernemersmentaliteit een belangrijk element is voor bevordering van endogene groei en evenzeer voor duurzame lokale en regionale ontwikkeling en sociale cohesie.

Ook wordt algemeen erkend dat onderwijs een belangrijke rol speelt bij de bevordering van de attitudes en het gedrag die ondernemerschap mogelijk maken. Transversale competenties zoals creativiteit, initiatief en ondernemersmentaliteit moeten jongeren helpen hun creatief na te denken en te innoveren, proactief, flexibel en zelfstandig op te treden, een project te beheren en tot een goed einde te brengen.

Uit onderzoek blijkt dat ondernemerschapsonderwijs positieve effecten heeft. Jongeren die deze programma's volgen, ontwikkelen een betere ondernemershouding, komen sneller aan een baan na het beëindigen van hun studies of opleiding en starten meer bedrijven op, en dragen aldus bij tot het scheppen van meer banen.

Ondernemerschapsprogramma's bieden een uitstekende gelegenheid om onderwijssystemen te koppelen aan de lokale economie, aangezien dergelijke programma's gebaseerd zijn op projectwerk en de vrijwillige deelname van echte ondernemers. Studenten en scholieren die contacten kunnen leggen met het lokale bedrijfsleven blijven na de beëindiging van hun studies vaker in hun eigen regio of land, hetzij als werknemer van een lokaal bedrijf of als oprichter van hun eigen bedrijf.

Om al deze redenen brengen wij deze gids onder de aandacht van beleidsmakers en alle personen die betrokken zijn bij lokale ontwikkeling, en moedigen wij u aan om initiatieven te ontwikkelen voor onderwijs en opleiding in ondernemerschap in uw operationele programma's, en daarbij gebruik te maken van alle hulpmiddelen die de EU kan bieden.

Antonio TAJANI
Vicevoorzitter van de
Europese Commissie
Verantwoordelijk voor Industrie
en Ondernemerschap

Johannes HAHN
Lid van de
Europese Commissie
Verantwoordelijk voor Regionaal Beleid

László ANDOR
Lid van de
Europese Commissie
Verantwoordelijk voor
Werkgelegenheid,
Sociale Zaken & Inclusie

Inhoudsopgave

1 Samenvatting	9
1.1 Doel van het verslag	9
1.2 Beleidsachtergrond	9
1.3 Ontwikkeling van efficiënt beleid en praktijken: gebruik van goede praktijken om vooruitgang te ondersteunen.....	11
2 Stand van zaken: ondernemerschapsonderwijs – een gevarieerd landschap... 13	
2.1 Inleiding	14
2.2 De doelen en doelstellingen van ondernemerschapsonderwijs.....	14
2.3 Naar een gemeenschappelijke interventielogica?.....	15
2.4 Voornaamste kenmerken van de huidige praktijk op het gebied van ondernemerschapsonderwijs	17
2.5 De behoefte aan beleidsactie op nationaal niveau	19
2.6 De stand van zaken in het kader van nationale strategieontwikkeling.....	20
3 Naar een vooruitgangsmodel voor meer samenwerking en samenhang	23
3.1 Het vooruitgangsmodel: doel en principe	24
3.2 Structuur en inhoud van het model.....	24
3.3 Samenvatting van het model.....	27
3.3.1 Algemene doelstellingen.....	27
3.3.2 De voornaamste fasen.....	28
3.4 Implicaties van het model: uitdagingen en kansen om vooruit te gaan.....	28
3.4.1 Financiering	29
3.4.2 Ontwikkeling van doelstellingen, indicatoren en doelen	29
3.4.3 Lesmethoden.....	29
3.4.4 Vooruitgangsmogelijkheden.....	29
3.4.5 Evaluatie, validatie en erkenning	30
3.4.6 Overgang van school naar bedrijf	30
3.4.7 Opleiding en betrokkenheid van leraren.....	30
3.4.8 Systematische betrokkenheid van bedrijven.....	30
3.4.9 Systematische betrokkenheid van privéverenigingen en -organisaties.....	31
3.4.10 De rol van lokale, regionale en nationale instanties en van de Europese Commissie.....	31
4 Ontwikkeling van efficiënt beleid en praktijken: goede praktijken om vooruitgang te ondersteunen.....	33
4.1 Inleiding.....	34
4.2 Voornaamste onderdelen van een nationale strategie.....	34
4.3 Ontwikkeling van het nationale beleidskader.....	37
4.4 Ontwikkeling van efficiënte praktijken..	43
4.4.1 Leraren, de cruciale succesfactor	43
4.4.2 Betrokkenheid van bedrijven, privéverenigingen en -organisaties.....	49
4.4.3 Ontwikkeling van een actieve rol voor lokale en regionale instanties.....	54
4.4.4 Efficiënt ondernemerschapsonderwijs in scholen: opbouw van het lokale en regionale ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs.....	56
5 Verdere ontwikkeling van de agenda.....	61
5.1 Inleiding.....	62
5.2 Beleidsimplicaties	62
5.2.1 De EU als drijvende kracht: ondersteuning van nieuwe ontwikkelingen en versterking van programma's.....	62
5.2.2 Rollen en verantwoordelijkheden op EU-niveau.....	63

6 Een menu vol acties – de Oslo-agenda voor onderwijs in ondernemerschap in Europa 65

7 Goede praktijkvoorbeelden..... 71

- 7.1 De Deense Stichting voor ondernemerschap 71
- 7.2 Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen 72
- 7.3 TF-Fest 73
- 7.4 Studentenbedrijfprogramma 74
- 7.5 Certificaat inzake ondernemersvaardigheden..... 75
- 7.6 Lucy et Valentin ... créent leur entreprise ! 76
- 7.7 Zomeruniversiteit voor ondernemerschap van Kitzbühel 77
- 7.8 Unternehmergeymnasium Bayern, vwo voor ondernemerschap in Beieren.... 77
- 7.9 Programma voor de promotie van het ondernemerschap 78
- 7.10 Øresund-academie voor ondernemerschap 79
- 7.11 Bijkomende voorbeelden van goede praktijken 80

Samenvatting

1.1 Doel van het verslag

Structuurfondsen (met name het ESF en het EFRO) spelen een belangrijke rol bij het ondersteunen van concrete projecten die zijn gericht op een verbetering van de ondernemersmentaliteit, -vaardigheden en -houding van jongeren. Tot dusver hebben evenwel niet alle EU-lidstaten deze mogelijkheid ten volle benut. Dit document wil daarom een algemeen overzicht geven van acties die met de steun van Europese structuurfondsen kunnen worden ondernomen in alle landen en in alle regio's.

De gids gaat met name in op:

- a) De achterliggende redenen voor en de huidige toestand van ondernemerschapsonderwijs in de EU
- b) Een vooruitgangsmodel voor ontwikkeling en implementatie van diverse fasen van beleidsontwikkeling inzake ondernemerschapsonderwijs
- c) Een aantal goede praktijkvoorbeelden als inspiratie voor projecten voor de operationele plannen (OP's) van de structuurfondsen. De voorbeelden kunnen worden teruggevonden

in de illustratieve kaders van hoofdstuk 4 en in de bijlage.

Deze gids is hoofdzakelijk gebaseerd op het werk dat de Commissie de laatste vijf jaar heeft uitgevoerd – in nauwe samenwerking met nationale instanties – om onderwijs in ondernemerschap te promoten op scholen en universiteiten, met een bijzondere nadruk op ondersteuning van de tenuitvoerlegging van nationale strategieën op dit gebied.

1.2 Beleidsachtergrond

De ontwikkeling en bevordering van ondernemerschap is al sinds jaren een strategische doelstelling geweest van het beleid van zowel de EU als de lidstaten en heeft in verloop van tijd aan belang gewonnen, en zowel de Europese Commissie als individuele lidstaten hebben een reeks van maatregelen getroffen. De voornaamste doelstelling is de opbouw van een sterke ondernemerschapscultuur en „ondernemersgeest” bij Europese burgers, met name jongeren. Onderwijs en opleiding vormen de voornaamste drijvende kracht van dit proces. Alle scholieren en studenten moeten toegang hebben tot ondernemerschapsonderwijs, dat

moet worden aangeboden in alle typen en op alle niveaus van onderwijs.

De EU 2020-strategie benadrukt dat creativiteit, innovatie en ondernemerschap een plaats moeten krijgen in onderwijsprogramma's en leerplannen, en stelt een aantal acties voor om de ondernemers- en innovatiecapaciteiten van Europa vrij baan te geven, door middel van de kerninitiatieven "Jeugd in beweging", "Een agenda voor nieuwe vaardigheden en banen" en "Innovatie-Unie". Ook in het werkprogramma van DG Onderwijs en Cultuur (Onderwijs en Opleiding 2020) vormt de bevordering van innovatie en creativiteit, met inbegrip van ondernemerschap, op alle onderwijs- en opleidingsniveaus een van de vier strategische doelstellingen.¹

In 2008 gaf de *Small Business Act voor Europa* (SBA) een nieuwe impuls aan de ontwikkeling en intensivering van ondernemerschapsonderwijs, door de volgende vaststelling:

"In het onderwijssysteem en met name de leerplannen wordt te weinig aandacht besteed aan ondernemerschap en de daarvoor benodigde vaardigheden. Kinderen kunnen al vanaf het begin van hun schoolloopbaan leren dat ondernemerschap iets positiefs is."

In Beginsel I stelt de SBA de behoefte vast om "ondernemingsgeest en -talent te stimuleren" en worden de lidstaten met name verzocht:

- bij jongeren een innovatiegerichte en ondernemingsgezinde houding aan te kweken door ondernemerschap als kerncompetentie in de leerplannen op te nemen, met name in het algemeen secundair onderwijs, en erop toe te zien dat dit ook in het lesmateriaal naar behoren aan de orde komt;
- ervoor te zorgen dat het belang van ondernemerschap in de lerarenopleiding voldoende aandacht krijgt en
- de samenwerking met het bedrijfsleven te intensiveren om systematische strategieën voor ondernemerschapsonderwijs op alle niveaus te ontwikkelen.

In het Europese referentiekader is "Ontwikkeling van initiatief en ondernemersmentaliteit" een van de acht kerncompetenties voor een leven

lang leren die burgers in een kennismaatschappij nodig hebben voor zelfontplooiing, sociale inclusie, actief burgerschap en inzetbaarheid. In het kader wordt de sleutelcompetentie "ontwikkeling van initiatief en ondernemersmentaliteit" gedefinieerd als "iemand's vermogen om ideeën in daden om te zetten. Het omvat creativiteit, innovatie en het nemen van risico's, alsook het vermogen om projecten te plannen en te beheersen om doelstellingen te verwezenlijken. Ondernemerschap helpt iedereen, niet alleen in het dagelijks leven thuis en in de maatschappij, maar ook op het werk om zich bewust te worden van de arbeidsomgeving en kansen te grijpen, en is de basis voor meer specifieke vaardigheden en kennis die degenen nodig hebben die aan sociale of economische bedrijvigheid bijdragen. Het moet ook het bewustzijn van ethische waarden en de bevordering van goed bestuur omvatten".

Intussen is duidelijk geworden dat ondernemerschapsonderwijs een positief effect heeft op individuen, en ook op de samenleving en de economie. Landen of regio's met een geconsolideerde strategie voor ondernemerschapsonderwijs kunnen de resultaten van hun inspanningen al meten. De resultaten van een recent onderzoek in opdracht van het directoraat-generaal Ondernemingen en Industrie van de Commissie naar het effect van ondernemerschapsprogramma's in universiteiten toont duidelijk dat ondernemerschapsonderwijs een verschil maakt. Jongeren die deze ondernemerschapsprogramma's en -activiteiten volgden, tonen meer ondernemersgeest, vinden sneller werk na hun studie, zijn beter in staat te innoveren, ook als werknemers in een bedrijf, en starten vaker zelf een bedrijf.

De voornaamste bronnen van dit document zijn:

- Aanbevelingen uit de "Oslo-agenda voor onderwijs in ondernemerschap in Europa" die in 2007 is gepubliceerd door de Commissie
- De resultaten van vijf Europese "Reflection Panels" op hoog niveau met beleidsmakers en belanghebbenden die plaatsvonden in 2009 en 2010
- De resultaten van twee symposia voor lerarenopleiding op het gebied van ondernemerschap, georganiseerd in 2011

¹ Zie http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc28_en.htm

- De databank van goede praktijken van de “Small Business Act voor Europa”.

Het verslag biedt:

- Informatie over de huidige stand van zaken ten aanzien van ondernemerschapsonderwijs, met name met betrekking tot de ontwikkeling van strategieën voor ondernemerschapsonderwijs en de tenuitvoerlegging ervan.
- Een kader voor de inkaartbrenging van het gebied van ondernemerschapsonderwijs, strategieopbouw, prioriteitsbepaling en -actie met behulp van een vooruitgangsmodel dat is ontwikkeld op basis van de discussies van de panels.
- Een “kookboek” vol goede praktijken die laten zien hoe de voornaamste gebieden binnen het vooruitgangsmodel moeten worden aangepakt.
- Aanbevelingen voor actie op alle niveaus om ontwikkelingen binnen EU-lidstaten en hun regio's te ondersteunen.

1.3 Ontwikkeling van efficiënt beleid en praktijken: gebruik van goede praktijken om vooruitgang te ondersteunen

Aangezien ondernemerschapsonderwijs binnen Europa een uiterst gevarieerd patroon vertoont, zijn er meer systematische benaderingen nodig om te waarborgen dat dergelijk onderwijs beschikbaar is voor elke scholier in elke school. Alle onderdelen van het ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs dienen verder ontwikkeld te worden.

Met het oog hierop beschrijft het verslag een vooruitgangsmodel om lidstaten en belanghebbenden op het gebied te helpen. Het model verstrekt een algemeen ontwerp kader om actieprioriteiten te bepalen en geeft de “bouwstenen” aan die actoren kunnen ontwikkelen.

Het model zet vier opeenvolgende fasen uiteen van “prestrategie” tot “mainstreaming” en beschrijft in detail de vereiste stappen die moeten worden genomen voor: nationale strategie en kaders; scholen; leraren; regionale en lokale instanties en bedrijven, privéverenigingen en -organisaties.

Het model beoogt:

- een conceptuele verschuiving van ondernemerschapsonderwijs van “hoe je een bedrijf moet runnen” naar de ontwikkeling van algemene vaardigheden die overal in het beroepsleven – en ook al op school – kunnen worden toegepast, en van een “aanhangsel” aan het leerplan dat (meestal) alleen op hoger secundair niveau wordt aangeboden naar een onlosmakelijk deel van het leerplan op alle niveaus;
- de ontwikkeling van een visie die op nationaal niveau wordt gedeeld door alle hoofdbelanghebbenden, met leerresultaten en doelstellingen, targets en indicatoren, met verbeterde mechanismen voor interdepartementale samenwerking en actieve betrokkenheid van sociale partners; en
- dat de sleutelrol bij de ontwikkeling van systematischere en duurzamere benaderingen wordt vervuld door leraren, scholen en bedrijven op lokaal niveau, ondersteund door particuliere verenigingen en organisaties en door lokale, regionale en nationale ondersteuningsinfrastructuren, met inbegrip van lerarenopleidingen, hulpmiddelen en instrumenten voor onderwijs, mechanismen om goede praktijken uit te wisselen, clusters en partnerschappen.

Er bestaan reeds goede praktijkvoorbeelden op talrijke gebieden van ontwikkeling en tenuitvoerlegging van ondernemerschapsonderwijsstrategieën. Om belanghebbenden een helpende hand te bieden, beschrijft het verslag de inhoud van een ideale strategie. Het gaat hierbij om: samenwerking tussen ministeries; raadpleging – of zelfs -integratie – van alle belanghebbenden om algemene acceptatie te verzekeren; integratie van kerncompetenties overal in de nationale leerplannen; strategische doelen en doelstellingen op hoog niveau; verspreiding van goede praktijken; lerarenopleiding; vooruitgangsmogelijkheden en financiering.

Het verslag bespreekt tevens meer in detail de voornaamste acties die nodig zijn op de vijf sleutelgebieden van het vooruitgangsmodel en inventariseert bestaande goede praktijken die een inspiratie kunnen vormen voor ontwikkelingen:

1. **Ontwikkeling van het nationale beleidskader:** hoewel de ministeries van Onderwijs doorgaans de voornaamste verantwoordelijkheid dragen, zijn ministeries van Economische Zaken/Industrie/Handel ook essentieel en samenwerking tussen ministeries is dan ook cruciaal voor succes. De actieve betrokkenheid van belanghebbenden en sociale partners is eveneens essentieel, en processen om die te waarborgen, moeten rekening houden met hun uiteenlopende achtergronden, standpunten en vaardigheden.
2. **Leraren, de cruciale succesfactor:** leraren hebben de juiste soort ondersteuning nodig: degelijk onderzoek naar de opvattingen en benaderingen van leraren met betrekking tot ondernemerschapsonderwijs; efficiënte lerarenopleiding, zowel initieel als voortgezet; permanente ondersteuning zoals hulpmiddelen om goede praktijken uit te wisselen, de ontwikkeling van contentbanken, instrumenten, methoden en hulpmiddelen, de oprichting van efficiënte ondersteuningsnetwerken.
3. **Betrokkenheid van bedrijven en particuliere verenigingen en organisaties:** bedrijven vormen de bron van de voorbeelden en ervaringen in de realiteit die essentieel zijn voor het leerproces van studenten, d.w.z. bezoeken, ervaringen, casestudy's en rolmodellen; zij ondersteunen tevens het werk van verenigingen en organisaties zoals Junior Achievement-Young Enterprise (JA-YE) en Europen die een belangrijke rol spelen bij het verstrekken van mogelijkheden voor praktisch, op ervaring gebaseerd leren, zoals mini-ondernemingen en virtuele bedrijven.
4. **Ontwikkeling van een actieve rol voor lokale en regionale instanties:** lokale en regionale instanties kunnen ondersteunende maatregelen ontwikkelen voor scholen en leraren en zijn uniek gepositioneerd om een leidende rol te spelen bij de ontwikkeling van schoolclusters en contacten tussen het onderwijs en het bedrijfsleven. Zij kunnen er tevens voor zorgen dat ondernemerschapsonderwijs wordt opgenomen in andere lokale/regionale strategieën, bijv. sociale zaken (bijv. jeugd) en economische ontwikkeling.
5. **Efficiënt ondernemerschapsonderwijs in scholen:** opbouw van het lokale en regionale ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs. Het uiteindelijke doel van het vooruitgangsmodel is dat elke school op elk niveau wordt betrokken bij ondernemerschapsonderwijs, met duidelijke koppelingen tussen niveaus/soorten onderwijs, en dat uitgebreidere banden worden ontwikkeld als onderdeel van lokale ecosystemen voor ondernemerschap. Dit kan beginnen met scholen die hun eigen samenhangende benaderingen voor ondernemerschapsonderwijs ontwikkelen, op ervaring gebaseerde leeromgevingen creëren en vervolgens uitgebreidere banden opbouwen via clustervorming en partnerschappen.

2

Stand van zaken: ondernemerschapsonderwijs – een gevarieerd landschap

Hoofdpunten van hoofdstuk 2

Wat de doelen en doelstellingen van ondernemerschapsonderwijs betreft, bestaat er een brede consensus onder de lidstaten: het moet zorgen voor de ontwikkeling van zowel algemene vaardigheden – zoals zelfvertrouwen, aanpassingsvermogen en creativiteit – als specifieke bedrijfsvaardigheden.

Momenteel vormt ondernemerschapsonderwijs binnen schoolsystemen tot en met het lager secundair niveau vaak een “toevoeging” aan het algemene leerplan en vanaf het hoger secundair niveau is het vaak een extra keuzevak als onderdeel van een afzonderlijk vak zoals bedrijfskunde of economie.

Binnen Europa bestaan er veel verschillende praktijken die meestal bottom-up worden ontwikkeld en niet systematisch deel uitmaken van het leerplan.

Leraren en scholen zijn de voornaamste actoren: de kansen van een persoon om ondernemerschapsonderwijs van goede kwaliteit te krijgen, hangt voornamelijk af van het enthousiasme van leraren en hun bekwaam-

heid om de juiste hulpmiddelen te verkrijgen.

Privébedrijven en organisaties zonder winst oogmerk zoals Junior-Achievement – Young Enterprise spelen tevens een voorname rol door leraren hulpmiddelen en mogelijkheden voor praktijkervaringen te bieden.

De rol van regionale en lokale instanties is erg wisselend maar zij kunnen een cruciale rol vervullen als promotors en facilitators.

Ondernemerschapsonderwijs van een buiten het leerplan vallende “toevoeging” omvormen tot een onlosmakelijk deel van het leerplan behelst:

- wijzigingen van lesmethoden: meer gebruik van op ervaring gebaseerd leren en een nieuwe coach/begeleidersrol voor leraren die leerlingen helpen zelfstandiger te worden en initiatief te nemen in het kader van hun onderwijs
- wijzigingen in de onderwijscontext door leerlingen uit het klaslokaal te halen en in echte bedrijven onder te brengen en minder hiërarchische relaties binnen scholen op te zetten en

- een cruciale rol voor regeringen: alleen zij kunnen zorgen voor de vereiste doorbraak in de verspreiding en kwaliteit van ondernemerschapsonderwijs.

De tot dusver geboekte vooruitgang wat strategieontwikkeling en tenuitvoerlegging betreft, verschilt aanzienlijk van land tot land. Sommige landen hanteren strategieën die gericht zijn op ondernemerschapsonderwijs terwijl andere ondernemerschapsonderwijs-beleid hebben ontwikkeld via andere middelen, met name nationale leerplankaders, en nog andere zich nog steeds in de planningsfase bevinden. De meeste beleidsmaatregelen voorzien in brede actiekaders, waarbij de verantwoordelijkheid voor de tenuitvoerlegging soms aan andere instanties wordt overgedragen, zoals overheidsinstanties of particuliere verenigingen en organisaties. Er zijn ook aanzienlijke verschillen wat betreft het bepalen van targets om vooruitgang te controleren en normen voor leerlingen. Over het algemeen is het noodzakelijk dat de lidstaten ondernemerschapsonderwijs beter integreren in de leerplannen en de uitvoering in de praktijk nader uitwerken.

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk stelt de huidige stand van zaken op het gebied van ondernemerschapsonderwijs voor. Over het algemeen wordt een uiterst gevarieerd landschap vastgesteld, binnen landen, gemeenten, scholen en zelfs afzonderlijke klaslokalen en aula's.

Het hoofdstuk is onderverdeeld in drie delen. Het eerst deel kijkt naar de doelen en doelstellingen van ondernemerschapsonderwijs zoals zij momenteel worden verwoord in beleid en toegepast in de praktijk. Op basis daarvan kan de algemene "achterliggende filosofie" van ondernemerschapsonderwijs worden geformuleerd waarop de activiteiten momenteel gebaseerd zijn.

Het tweede deel van het hoofdstuk geeft een overzicht van de voornaamste kenmerken van de huidige praktijk op het gebied van ondernemerschapsonderwijs en bespreekt de rol van diverse actoren binnen deze processen.

In het derde deel van het hoofdstuk bouwt het verslag voort op de eerste twee onderdelen om de behoefte aan actie op nationaal niveau te bespreken.

Een belangrijke conclusie van deze analyse is dat er een consensus tussen lidstaten bestaat over wat ondernemerschapsonderwijs probeert te bereiken en ook over wat dit inhoudt voor de huidige tenuitvoerlegging ervan en de veranderingen die moeten plaatsvinden als onderwijssystemen resultaten willen leveren.

2.2 De doelen en doelstellingen van ondernemerschapsonderwijs

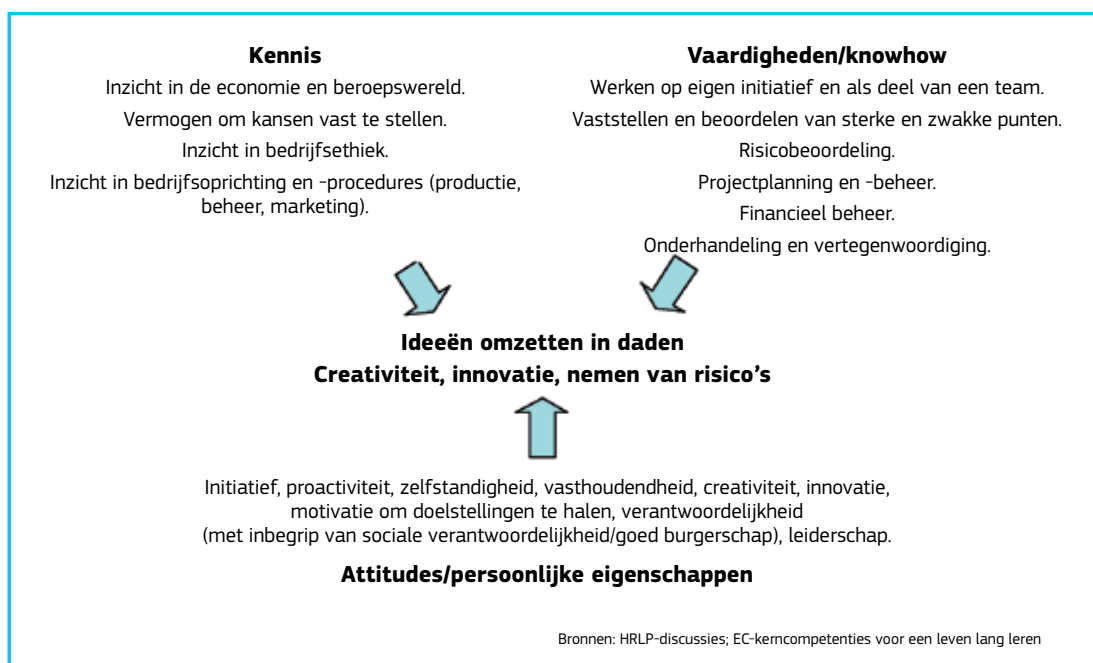
In hoofdstuk 1 merkten wij op dat ondernemerschapsonderwijs tegenwoordig een belangrijk aandachtspunt vormt voor overheidsactiviteit binnen Europa. Het wordt beschouwd als een essentieel onderdeel in heel wat beleidsmaatregelen die zijn ontworpen om de ontwikkeling van een bredere, ruimere en krachtigere basis voor kleine bedrijven te ontwikkelen: het is een onlosmakelijk deel van een van de tien beginselen van de *Small Business Act* voor Europa en ondersteunt andere. Maar wat is de exacte aard van de bijdrage die het zou moeten leveren?

De ontwikkeling van het EU-beleid laat zien dat ondernemerschapsonderwijs zoals dat momenteel in het beleid en in de praktijk gestalte krijgt over het potentieel beschikt om een aantal effecten te creëren. De belangrijkste en meest rechtstreekse daarvan zijn dat ondernemerschapsonderwijs geacht wordt bij te dragen tot de ontwikkeling van ondernemersgeest bij jonge Europese burgers, tot een groter aantal nieuwe bedrijven met betere overlevingskansen, en tot meer groei en innovatie bij middelgrote ondernemingen (kmo's), en daarmee tot meer werkgelegenheid op de middellange termijn. Maar sinds het eind van de jaren negentig wordt het ook steeds meer in verband gebracht met een aantal verder gaande effecten, zoals de ontwikkeling van de creativiteit en het innovatievermogen van de Europese bevolking in het algemeen, en de ontwikkeling van sociale cohesie en burgerschap via de positieve effecten ervan inzake zelfvertrouwen, zelfstandigheid en aanpassingsvermogen (waarmee het dus een belangrijke rol te vervullen heeft in het jeugdbeleid).

Zoals het momenteel wordt ontwikkeld, beoogt ondernemerschapsonderwijs de ontwikkeling van “ondernemende” vaardigheden onder de volledige bevolking van leerlingen en studenten, dus ook volwassenen. Het kan goed zijn dat een deel van deze bredere pool van meer ondernemende personen zijn eigen bedrijf zal opstarten maar zij zullen allemaal beter kunnen beantwoorden aan de toenemende behoefte aan aanpassingsvermogen op de arbeidsmarkt. Ondernemerschapsonderwijs moet tevens bijdragen aan een algemene ontwikkeling van beter begrip van bedrijven en ondernemers en een algemene positievere houding t.o.v. ondernemerschap. Meer in het algemeen zullen burgers die dergelijk onderwijs gevolgd hebben beter in staat

zijn om een positieve bijdrage te leveren aan de maatschappij via actiever burgerschap. Dit is duidelijk een zeer ruime agenda die betekent dat beleidsmakers op alle niveaus aanzienlijke inspanningen zullen moeten leveren om het te begrijpen en om te zetten naar een realistisch beleid en praktijk.

Figuur 2.1 toont het soort competenties die samen de gewenste resultaten van ondernemerschapsonderwijs vormen. Ondernemerschapsonderwijs houdt zich in essentie bezig met het omzetten van ideeën in daden en dus met creativiteit, innovatie en het nemen van risico's; maar het omvat tevens het vermogen om deze processen te structureren, te plannen en te beheren.

Figuur 2.1 Kerncompetenties/resultaat van ondernemerschapsonderwijs

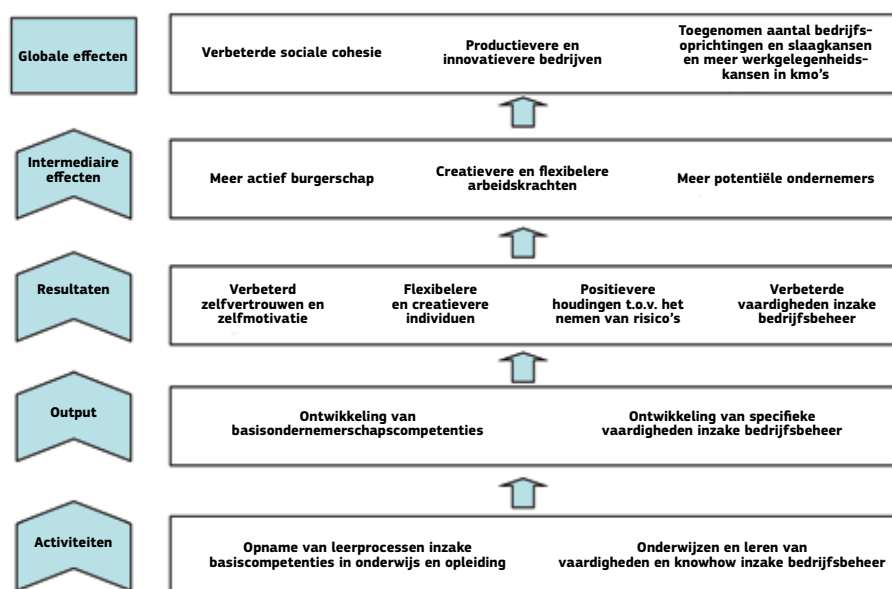
2.3 Naar een gemeenschappelijke filosofie

De hiervoor besproken doelen en doelstellingen worden momenteel op verschillen manieren verwoord binnen de lidstaten. Zoals hieronder besproken, worden zij soms goed verwoord in de ondernemersstrategieën die worden

ontwikkeld; zij worden waarschijnlijk meestal even vaak “in de praktijk” toegepast in afzonderlijke plaatsen en klaslokalen als dat zij kern-elementen zijn van overkoepelende kaders.

In het licht hiervan was het mogelijk om een achterliggende filosofie uit te werken op basis van deze gemeenschappelijke standpunten.

Figuur 2.2 Een interventielogica voor ondernemerschapsonderwijs

Figuur 2.2 Een interventielogica voor ondernemerschapsonderwijs

Wat de maatregelen betreft op basis waarvan deze resultaten worden – of zullen worden – behaald, is het duidelijk dat ondernemerschapsonderwijs geacht wordt een tweeledige benadering te omvatten:

- (i) Het kan worden “gemainstreamd” in het leerplan, op alle niveaus, waarbij het vaak is gericht op algemene competenties zoals creativiteit, initiatief en zelfstandigheid.
- (ii) Het kan tevens worden gegeven als een onderdeel van een afzonderlijk vak, doorgaans vanaf het hoger secundair niveau. Hierbij gaat vaak meer aandacht uit naar het aanleren van de vaardigheden en knowhow voor het oprichten en runnen van een bedrijf en vormt het vaak een keuzevak in plaats van een verplicht vak van het leerplan.

De eerste onderwijsjaren kunnen dan ook een basis vormen voor ondernemerscompetenties waarop later specifieke bedrijfsgerelateerde vaardigheden kunnen worden gebouwd.

Over het algemeen betekent het bereiken van een beter gestructureerde en systematische

benadering voor ondernemerschapsonderwijs om de ruimere integratie ervan te waarborgen dat het “gemainstreamd” moet worden in het algemeen onderwijs. Dit brengt dan weer een aantal belangrijke aanpassingen met zich mee op het gebied van zowel lesgeven als leren. De **verplaatsing van ondernemerschapsonderwijs van een buiten het leerplan vallende “toevoeging” met een “traditionele” aandacht voor bedrijfspraktijken naar een onlosmakelijk onderdeel van het leerplan, met inbegrip van een reeks ondernemerschapscapaciteiten en -vaardigheden betekent niet minder dan een *paradigma-verschuiving* in het onderwijssysteem.** Dit is met name het geval indien het moet worden geïntegreerd in algemene/academische onderwijsrichtingen en op gebieden waar momenteel meer traditionele lesmethoden worden gebruikt. Een onderdeel op ervaring gebaseerd leren en niet enkel “traditionele” lesmethoden is in alle fasen essentieel.

De ontwikkeling van de in figuur 2.1 vermelde competenties vereist een aanpassing van lespraktijken en een ontwikkeling van de juiste

omgevingen binnen het onderwijs, het laatste als alternatief voor de “traditionelere” algemene lesmethode. **Het maakt niet zozeer uit wat wordt aangeleerd maar eerder:**

hoe het wordt aangeleerd – met name door op ervaring gebaseerd leren en door doorbreking van de traditionelere hiërarchieën tussen leraren en studenten zodat de leraar eerder een coach en/of begeleider wordt. Dergelijke benaderingen stellen studenten in staat zelfstandiger te worden en initiatief te nemen bij het leren. Dit leidt tot een versterking van hun bekwaamheid om deze kerncompetenties van ondernemerschap te ontwikkelen en **de context waarin het leerproces plaatsvindt** – met name door studenten uit de traditionele klasomgeving te halen om banden op te bouwen met de plaatselijke gemeenschap en ervaring op te doen binnen echte bedrijven en tevens door een schoolomgeving te verstrekken waarin relaties minder hiërarchisch zijn.

De aandacht moet dus uitgaan naar: het zorgen voor de juiste combinatie van theoretische en **praktische onderdelen** en het verwijderen van de hindernissen tussen het bedrijfs- en onderwijsleven. De nadruk moet niet langer worden gericht op traditionele benaderingen maar op methoden om personen in staat te stellen te experimenteren en over zichzelf te leren. Het is nuttig om dergelijke ontwikkelingen af te stemmen op bestaande onderwijstrends in talrijke landen. In andere landen zal dit evenwel een aanzienlijke verschuiving vergen op het gebied van onderwijsbeleid en -praktijk.

Ondernemerschapsonderwijs bestrijkt bijgevolg een uitgestrekt terrein in termen van geplande resultaten en de beoogde middelen om deze te verwezenlijken. Men dient zorgvuldig te overwegen hoe het – grotendeels vrij radicale – langetermijnproces voor verandering kan worden gestart, via de bepaling van prioriteiten en haalbare stappen.

2.4 Voornaamste kenmerken van de huidige praktijk op het gebied van ondernemerschapsonderwijs

Een van de meest opvallende kenmerken van ondernemerschapsonderwijs is de **grote ver-**

scheidenheid in de praktijk binnen Europa – zowel tussen landen als in de landen zelf, zelfs op het niveau van afzonderlijke onderwijsinstellingen – scholen, centra voor beroepsopleiding of universiteiten – en inderdaad tussen leraren. Dit weerspiegelt het feit dat ondernemerschapsonderwijs zoals we het vandaag de dag zien, voornamelijk “bottom-up” is ontwikkeld met minimale overheidsinterventie.

Deze verscheidenheid komt gedeeltelijk voort uit een uiteenlopend inzicht in en interpretatie van ondernemerschapsonderwijs, wat te verwachten is gezien het huidige gebrek aan een gemeenschappelijk en/of officieel geformuleerd standpunt van de te bereiken doelstellingen binnen de meeste landen. Het weerspiegelt tevens bredere contextuele en culturele factoren die kunnen zorgen voor zowel uitdagingen als kansen. Deze verscheidenheden in houdingen t.o.v. ondernemerschap tussen lidstaten kunnen samen met de structuur en aard van nationale economieën belangrijke factoren zijn. Zo is in Zweden een strategie voor ondernemerschapsonderwijs ontwikkeld binnen een culturele context waar traditiegetrouw een lage mate van belangstelling bestaat onder burgers om hun eigen bedrijf op te starten en binnen een economische context die wordt overheerst door grote bedrijven en een grote overheidssector.

Wat kan er in het licht van deze algemene kenmerken worden gezegd over de details van huidige praktijken in Europa?

Ten eerste **spelen leraren vaak de voornaamste rol** binnen een systeem dat sterk wordt gekenmerkt door vrijwilligheid aangezien zij de eerste stappen nemen voor het geven van ondernemerschapsonderwijs en het vormen van huidige praktijken. Dit is zelfs het geval in landen waar ondernemerschapsonderwijs zogezegd algemeen beschikbaar en goed ontwikkeld is, zoals het Verenigd Koninkrijk² vóór de recente ontwikkeling aangemoedigd door de centrale overheid.

Ten tweede **komt ondernemerschapsonderwijs vaak niet systematisch aan bod in het leerplan**. In plaats daarvan is het doorgaans een buitenschoolse activiteit, toegevoegd aan het kader van algemeen onderwijs en afhankelijk van het enthousiasme van individuele leraren en

² Zie bijvoorbeeld Bennett RJ en McCoshan A (1993) *Enterprise and Human Resource Development: Local Capacity Building*

scholen. Dit betekent dat: (i) de nadruk vaak lag op onderwerpen die meer rechtstreeks verband houden met de wijze waarop bedrijven functioneren of op de verstrekking aan studenten van een algemeen overzicht van de wereld van de arbeid in plaats van algemenere competenties die verband houden met ondernemerschap per se; (ii) het vaak bestaat uit de verstrekking van kansen voor interactie met bedrijven in plaats van de ontwikkeling van competenties zoals creativiteit en het nemen van risico's; en (iii) het vaak niet wordt beoordeeld als een deel van het algemene leerplan: leraren en scholen vertrouwen in plaats daarvan op interne prijzen en awards of nemen deel aan wedstrijden onder leiding van bekende organisaties zoals Junior Achievement-Young Enterprise (JA-YE), buiten algemene kwalificaties.

Ten derde houdt het gebrek aan systematische behandeling van ondernemerschapsonderwijs in dat **leraren ter ondersteuning van hun lesproces een beroep hebben gedaan op uiteenlopende hulpmiddelen die vaak worden ontwikkeld en verstrekt door privébedrijven en/of organisaties zonder winstoogmerk** (zie hierna). De waaier aan benaderingen, methoden en instrumenten omvat het gebruik van virtuele simulaties van bedrijfssituaties, praktische ervaring van bedrijven en "Ondernemingsdagen/weken" waar studenten ideeën ontwikkelen, activiteiten uitvoeren zoals marktonderzoek en -ontwerp en hun ideeën omzetten in fictieve producten of -diensten. In al deze gevallen biedt ondernemerschapsonderwijs alternatieve methoden om de lespraktijk te mainstreamen.

Ten vierde **is een belangrijke rol weggelegd voor privéverenigingen en -organisaties**. De voornaamste hiervan zijn de volgende organisaties met internationale profielen:

- JA-YE dat praktische ervaring gebruikt om jongeren te helpen inzicht te krijgen in de werkelijke economie dankzij bedrijfs- en economische onderwijsprogramma's die worden ontworpen voor jongeren van 6 tot 25 en ten uitvoergelegd via een partnerschap tussen lokale bedrijven en scholen.
- European, het praktische bedrijvennet, dat diensten ter promotie en verbetering van het concept voor leren in en van een gesimuleer-

de bedrijfsomgeving ondersteunt, coördineert en ontwikkelt. De doelstellingen van European zijn de bevordering van informatie-uitwisseling, de verstrekking van innovatieve opleidingsinstrumenten aan zijn leden, de promotie van het praktische bedrijfsconcept en de vertegenwoordiging van zijn leden op verschillende regeringsniveaus en bij privé-instellingen.

- JADE (op het gebied van hoger onderwijs) dat de ontwikkeling van de jonge ondernemingen van Europa aanmoedigt door ten uitvoerlegging van Europese projecten en verstrekking van het kader voor grensoverschrijdende samenwerking en multinationale studies. Het organiseert internationale congressen en bijeenkomsten ter bevordering van de uitwisseling van kennis en ervaring, intercultureel begrip en promotie van het Europese idee. Het JADE-net telt momenteel 20 000 leden in 11 EU-landen en omvat 150 jonge ondernemingen.

Er zijn tevens talrijke nationale en regionale verenigingen met verschillende rollen en werkmodellen in verschillende landen. Dergelijke organisaties zijn de laatste twee decennia groot geworden en goed ontwikkeld en verstrekken kant-en-klaarprogramma's voor scholen en leraren. Zij blijken een bijzonder nuttig hulpmiddel te zijn voor de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs in landen met weinig of geen traditie inzake banden tussen het onderwijs en het bedrijfsleven, met name voormalige communistische landen. Vanuit een algemener standpunt maken zij "bottom-up"-benaderingen mogelijk die praktijken op lokaal niveau enigszins afschermen tegen onvoorspelbare nationale beleidsveranderingen waardoor grotere continuïteit mogelijk is.

Ten vijfde **kunnen enkel bedrijven echte, praktische ervaring van ondernemerschap in actie verstrekken aan studenten** terwijl heel wat programma's en simulaties door leraren binnen scholen kunnen worden gegeven. Jammer genoeg schommelt de beschikbaarheid van bedrijven die bereid en in staat zijn om ondernemerschapsonderwijs te steunen aanzienlijk tussen – en zelfs binnen – landen. Scholen en leraren zijn vaak min

of meer afhankelijk van het toeval als het gaat om het leggen van contacten met lokale bedrijven; individuele ouders zorgen vaak voor de contacten. Op een aantal gebieden is de interactie tussen bedrijven en scholen gestructureerd en geformaliseerd, waarbij scholen onderwijs-bedrijfspartnerschappen vormen, soms onder leiding van gemeenten, en lokale bedrijfsorganisaties daarbij betrekken (bijv. kamers van koophandel). Van bedrijven vereist deze betrokkenheid veel inzet en de motivatie komt vaak voort uit het sociale verantwoordelijkheidsgevoel van bedrijven. In veel landen zijn talrijke kleine bedrijven bereid om ondersteuning te bieden maar ontbreekt het hen aan tijd om verplichtingen op lange termijn aan te gaan.

Ten zesde kunnen, bij gebrek aan nationaal beleid, **regionale en lokale instanties een belangrijke rol spelen als promotor en facilitator**: promotie van ondernemerschapsonderwijs bij scholen en bevordering van contacten tussen onderwijs en bedrijven, zoals hiervoor vermeld, waarbij gemeenten bemiddelende diensten kunnen verlenen, als kenniscentra kunnen fungeren enz.

Hoewel deze instanties vaak wettelijke taken te vervullen hebben met betrekking tot onderwijs en opleiding, garandeert dit niet dat ondernemerschapsonderwijs deel uitmaakt van het lokale beleid³.

Tot slot, in het kader van dit algemene beeld, **varieert ondernemerschapsonderwijs over de verschillende soorten/niveaus van onderwijs en opleiding**.

Het hiervoor geschetste beeld komt het meeste voor in **lager en algemeen lager secundair onderwijs**. In deze fasen is ondernemerschapsonderwijs doorgaans een buitenschoolse activiteit die vaak bestaat uit bezoeken aan bedrijven of door werkgevers aan scholen en kadert binnen het thema “inzicht in de wereld van de arbeid”. Meer toegespitste activiteiten of projecten met programma's voor minibedrijven zijn eerder zeldzaam. Over het algemeen krijgt ondernemerschapsonderwijs het minst aandacht in het lager onderwijs.

Op **hoger secundair niveau** vindt ondernemerschapsonderwijs ook plaats als een buitenschoolse activiteit maar keuzevakken worden belangrijker en vakken zoals bedrijfskunde en economie kunnen ondernemerschap integreren als een belangrijk onderdeel. Georganiseerd op ervaring in bedrijven of minibedrijven gebaseerd leren is belangrijk.

Bij **initiële beroepsopleiding en -onderwijs op scholen** (IVET)⁴ is ondernemerschapsonderwijs vaak opgenomen in het leerplan via studies voor economie en bedrijfskunde.

Bij **hoger onderwijs** is ondernemerschap een specifiek vak van een aantal opleidingen van eerste en tweede cyclus zoals bedrijfskunde en economie en vormt ook steeds vaker het voorwerp van een aantal specifieke postgraduaatskwalificaties. Een aantal instellingen voor hoger onderwijs hebben tevens specifieke ondernemerschapsspecialisaties en in een aantal landen zijn ondernemerschapscentra opgericht in bepaalde instellingen voor hoger onderwijs. De uitdaging bij hoger onderwijs is ervoor zorgen dat ondernemerschapcompetenties in alle cursussen zijn opgenomen.

2.5 De behoefte aan beleidsactie op nationaal niveau

Het beeld van het uiterst gevarieerde landschap dat hierboven is geschetst, heeft twee kanten. Enerzijds is het duidelijk dat lidstaten helemaal niet “van nul beginnen”. Het landschap bestaat per definitie uit zowel “vruchtbare vlakten” als “dorre woestijnen”. Er vinden heel wat activiteiten plaats, sommige zijn ambitieus en het beeld is niet statisch – er is een positieve richting van verandering naar een algemener verspreide praktijk. Anderzijds betekent de verscheidenheid in de praktijk en de voornamelijk vrijwillige basis ervan dat **de kansen dat een individuele student deelneemt aan ondernemerschapsonderwijs grotendeels in de handen van het toeval liggen**.

De incidentele en onsystematische aard van veel huidige praktijken betekent dat de kwa-

³ De verantwoordelijkheden variëren aanzienlijk. Zo beschikken lokale instanties in een aantal landen over bevoegdheden inzake het leerplan terwijl de bevoegdheden in andere minimaal zijn, beperkt tot bijvoorbeeld schoolgebouwen en niet-lesgevend personeel.

⁴ Zie bijvoorbeeld Bennett, RJ en McCoshan A (1993) *Enterprise and Human Resource Development: Local Capacity Building*

liteit en uitgebreidheid van ondernemerschapsonderwijs afhankelijk zijn van: (a) de vraag of een student een leraar en/of schoolhoofd heeft die bereid en in staat is om ondernemerschapsonderwijs ten uitvoer te leggen en/of (b) of leraren toegang kunnen verkrijgen tot lokale bedrijven die in staat en bereid zijn om leermogelijkheden te verstrekken. Hoewel het de laatste jaren voor scholen en leraren heel wat gemakkelijker is geworden om toegang te verkrijgen tot materialen en goede praktijken voor ondernemerschapsonderwijs, zijn er nog steeds een aantal hindernissen die activiteit kunnen verhinderen of voorkomen en waaraan overheden het hoofd moeten bieden.

Bovendien blijkt uit de ervaring van goed ontwikkelde landen dat **hoewel het mogelijk is om ondernemerschapsonderwijs “bottom-up” te ontwikkelen, enkel regeringen kunnen zorgen voor de vereiste doorbraak in de verspreiding en kwaliteit van ondernemerschapsonderwijs en een paradigmaverschuiving in onderwijssystemen**. Zo volgde in het VK een initiatief van de regering in 2003 op een periode van twintig jaar waarin ondernemerschapsonderwijs grotendeel bottom-up was ontwikkeld⁵; dit initiatief leidde tot een verhoging van het aantal scholen dat ondernemerschapsonderwijs gaf van 10% naar 90% in de vijf jaar tot 2008⁶.

Beleidsactie op nationaal niveau heeft het potentieel om:

- (i) de hindernissen aan te pakken die in de weg staan van algemeen verspreid en uitgebreid ondernemerschapsonderwijs;
- (ii) het strategische zwaartepunt en richting vast te leggen; en
- (iii) te zorgen voor meer samenhang en structuur.

Indien lidstaten starten met een vrij lage activiteitenbasis, is de verhoogde samenhang en structuur die kan worden verstrekt door overheidsinterventie bijzonder belangrijk.

Maar wat is de huidige positie t.o.v. strategieontwikkeling in EU-lidstaten?

2.6 De stand van zaken in het kader van nationale strategieontwikkeling

Het vooruitgangsniveau dat tot dusver is geboekt in het kader van strategieontwikkeling verschilt aanzienlijk van land tot land. Een derde heeft een specifiek en afzonderlijke nationaal document inzake de strategie voor ondernemerschapsonderwijs opgesteld.⁷

Er worden in veel landen strategieën opgesteld. Een recent positief voorbeeld hiervan is Denemarken, waar vier ministeries in 2009 een nationale strategie voor ondernemerschapsonderwijs lanceerden.

In een aantal gevallen maakt ondernemerschapsonderwijs deel uit van nationale leerplannen (zoals in Finland) of bestaat niet op nationaal niveau omdat het bestuursstelsel uiterst gedecentraliseerd is, zoals in Duitsland.

Wat de inhoud van de specifieke of “vrijstaande” ondernemerschapsonderwijsstrategieën betreft, bieden veel landen een kader waarbinnen meer gedetailleerde tenuitvoerleggingsplannen worden uitgewerkt door andere belanghebbenden zoals regionale of lokale instanties of scholen en leraren. In deze gevallen fungeert de nationale regering als de strategische coördinator van een aantal andere agentschappen en belanghebbenden die daadwerkelijk ontwikkelings- en tenuitvoerleggingswerk uitvoeren. De Zweedse nationale strategie is een opmerkelijk voorbeeld van deze benadering.

Er zijn ook voorbeelden waarbij het beleid inzake ondernemerschapsonderwijs binnen lidstaten heeft geleid tot de ontwikkeling van meer gedetailleerde strategische actieplannen. Zo keurde de Belgische regering in 2006 het plan “Ondernemend Onderwijs” (Vlaams actieplan voor ondernemerschapsonderwijs) goed. Het Vlaamse plan behelst specifieke acties en een tijdschaal (2007-2009), alsook toegekende financiering voor specifieke onderdelen zoals de ontwikkeling van “brugprojecten” tussen onderwijs en bedrijfsleven en de oprichting van “fictieve” of “schaduw-”bedrijven met jongeren in scholen of instellingen voor hoger onderwijs⁸. In het kader

5 Zie bijvoorbeeld Bennett, RJ en McCoshan A (1993) *Enterprise and Human Resource Development: Local Capacity Building*

6 UK Government, Her Majesty's Treasury (2008) *Enterprise: Unlocking the UK's talent*. <http://www.hm-treasury.gov.uk>

7 Verslag «Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education», Europese Commissie 2010.

8 Er moet worden opgemerkt dat er geen gespecificeerde financieringstoekenning is die het plan als geheel bestrijkt.

hiervan worden fondsen rechtstreeks gesluisd naar scholen en/of tussenorganisaties.

Ongeacht de aard van de nationale strategieën zijn er vaak een aantal gemeenschappelijke elementen. Over het algemeen kan **een algemene tendens worden vastgesteld in de huidige verschuiving van nationale leerplannen van inhoud naar competenties. Dit geeft ondernemerschap een nieuwe kans om als sleutelcompetentie te worden geïntroduceerd in scholen.** Wat het algemene standpunt inzake ondernemerschapsonderwijs betreft, nemen strategieën vaak een algemene benadering aan.

In Noorwegen gaat het er dan ook niet enkel om hoe potentiële ondernemers kunnen worden ondersteund maar ook hoe in dienst genomen personen een ondernemershouding kunnen aannemen in hun banen of zelfs hoe personen goede burgers kunnen zijn en innovatief kunnen zijn in hun maatschappij als geheel. Bij een dergelijke benadering wordt ervan uitgegaan dat ondernemerschapsonderwijs essentieel draait om de persoonlijke kwaliteiten en houding van individuen (met inbegrip van bijvoorbeeld het vermogen om initiatief te nemen, innovatief en creatief te zijn, de bereidheid om risico's te nemen en groter zelfvertrouwen). In Zweden bestaat er een even brede beschouwing van de term ondernemerschap binnen de nationale strategie waarbij ondernemerschap een dynamisch en sociaal proces is en waarbij individuen, privé of in samenwerking, mogelijkheden identificeren en deze gebruiken om ideeën om te zetten in praktische en doelgerichte activiteiten in een sociale, culturele of economische context. Ook het verhogen van het aantal startende ondernemingen is een uitdrukkelijke doelstelling van het programma.

Wat het koppelen van ondernemerschapsonderwijs aan nationale kwalificatiekaders betreft, verwijzen strategieën op nationaal niveau vaak uitdrukkelijk naar het belang hiervan. Ook de strategieën die zijn ontwikkeld door landen zoals Nederland, Noorwegen, Portugal en Zweden leggen de nadruk op de ontwikkeling van programma's voor lerarenopleiding, de sleutelrol

van beoordeling en certificering bij de koppeling aan nationale kwalificatiekaders en de rol van hoofdbelanghebbenden op verschillende ruimtelijke tenuitvoerleggingsniveaus. Om een voorbeeld te geven: momenteel wordt in Oostenrijk een nationale strategie voor lerarenopleiding voorbereid die het volgende vaststelt:

- programma's vóór indiensttreding – vier universiteiten zijn gespecialiseerd in ondernemerschap en beheer (Graz, Wenen, Innsbruck, Linz);
- programma's tijdens dienst – regelmatige symposia, workshops en seminars voor lerarenopleiding;⁹ en
- opleiding tijdens dienst – Zomerschool van Kitzbühel voor ondernemerschapsonderwijs op secundair niveau, gericht op praktische oefeningen, instrumenten en methoden.

Er bestaan tevens een aantal opmerkelijke verschillen tussen de strategieën. **Een belangrijke kwestie heeft betrekking op de mate waarin doelen en indicatoren worden ontwikkeld om vooruitgang op het gebied van tenuitvoerlegging te meten.** Zo behelst de Zweedse strategie die een breed kader voor actie biedt geen specifieke doelen en indicatoren. De regio Vlaanderen in België is evenwel actief bezig met het evalueren van resultaten en effecten, bijvoorbeeld:

- Flanders DC, de Vlaamse organisatie voor ondernemingscreativiteit heeft Effecto gelanceerd, een survey gericht op tieners in plaatselijke secundaire scholen die deelnamen aan ondernemerschapsonderwijsactiviteiten;
- O3-Loep: "Loep voor ondernemingsgeest" is een screeninginstrument dat het mogelijk maakt te meten in welke mate onderwijsprojecten de ondernemingsgeest ontwikkelen en
- ENTRE-spiegel is een zelfevaluatie-instrument om de persoonlijke ontwikkeling van ondernemerscompetenties te evalueren.¹⁰

Er zijn tevens duidelijke verschillen in de mate van voorschriften voor de vastlegging van leernormen voor de ondernemerschapsonderwijs-onderdelen van leerplannen.

⁹ http://www.eesi-impulszentrum.at/index2.php?Entrepreneurship-Symposien:Symposium_in_Graz_7.5.2009

¹⁰ <http://publiek.syntra.be/websites/europeseprojecten/SEET/Shared%20documents/Copie%20%20baseline%20study%20on%20Enterprise%20Education-flanders.pdf>

Ondanks het detailniveau in een aantal nationale strategieën **is het algemene beeld vrij onregelmatig inzake de formulering van de vereiste tenuitvoerleggingsstappen.**

Dit bevestigt het belang van het proces dat in beweging is gezet samen met de aanzienlijke rol die de Europese Commissie kan spelen als katalysator van ontwikkelingen. Evenzo is er een beduidende behoefte aan verdere actie door lidstaten om de tenuitvoerlegging van ondernemerschapsonderwijs op te nemen en uit te breiden in hun nationale context.

3

Naar een vooruitgangsmodel voor meer samenwerking en samenhang

Hoofdpunten van hoofdstuk 3

Aangezien ondernemerschapsonderwijs binnen Europa volgens een uiterst oneven patroon verloopt, zijn er meer systematische benaderingen nodig om te waarborgen dat het beschikbaar is voor elke student in elke school. Verdere ontwikkeling is noodzakelijk in elk deel van het “ecosysteem” voor ondernemerschapsonderwijs.

Als antwoord hierop is een vooruitgangsmodel ontwikkeld dat:

- (a) een algemeen conceptueel kader biedt om actieprioriteiten te bepalen en
- (b) de “bouwstenen” vaststelt die actoren kunnen ontwikkelen.

Het model weerspiegelt de overheersende modus operandi van huidige strategieën die een kader vastleggen en zorgen voor richting, stimulering, aanmoediging en ruime ondersteuning voor tenuitvoerlegging en tegelijkertijd zijn gebaseerd op bottom-upactie.

Het model zet vier opeenvolgende fasen uiteen van “prestrategie” tot “mainstreaming”

en beschrijft in detail de vereiste stappen die moeten worden genomen voor: nationale strategie en kaders; scholen; leraren; regionale en lokale instanties en bedrijven, privéverenigingen en -organisaties.

Het model beoogt:

- een conceptuele verschuiving van ondernemerschapsonderwijs als “hoe een bedrijf runnen” naar hoe algemene vaardigheden ontwikkelen die kunnen worden toegepast in alle aspecten van het leven en van een “toevoeging” aan het leerplan die voornamelijk beschikbaar is op hoger secundair niveau naar een onlosmakelijk deel van het leerplan op alle niveaus;
- de ontwikkeling van een visie die wordt gedeeld op nationaal niveau door alle hoofdbelanghebbenden, met leerresultaten en doelstellingen, doelen en indicatoren, met verbeterde mechanismen voor interministeriële samenwerking en betrokkenheid van sociale partners; en
- de sleutelrol voor ontwikkeling van systematischere en duurzamere benadering

gen gehanteerd door leraren, scholen en bedrijven op lokaal niveau ondersteund door privéverenigingen en -organisaties en door lokale, regionale en nationale ondersteuningsinfrastructuren, met inbegrip van lerarenopleiding, opleiding in hulpmiddelen en instrumenten, mechanismen om goede praktijken te delen, clusters en partnerschappen.

3.1 Het vooruitgangsmodel: doel en principe

In het vorige onderdeel keken we naar de huidige stand van zaken op het gebied van ondernemerschapsonderwijs in Europa. Dit toonde de grote verscheidenheid die bestaat met betrekking tot de schaal en omvang van de activiteit: landen, regio's, plaatsen en zelfs individuele scholen bevinden zich in verschillende ontwikkelingsfasen. Door hiermee rekening te houden was het mogelijk een vooruitgangsmodel op te stellen. Het doel van het model is:

- (a) het aanbieden van een algemeen conceptueel kader dat gebruikt kan worden om actieprioriteiten te bepalen en
- (b) de vaststelling van de "bouwstenen" die actoren kunnen opzetten om ontwikkelingen op dit gebied te bevorderen.

Het algemene globale verloop van huidige ontwikkelingen in Europa is het bereiken van een veel grotere mate aan samenhang en structuur en een systematischere benadering voor ondernemerschapsonderwijs. De huidige activiteitenbasis betreft voornamelijk een uiterst "gevarieerd landschap" van ondernemerschapsonderwijsactiviteit waarin de kansen van elke individu op het krijgen van ondernemerschapsonderwijs van goede kwaliteit als een onlosmakelijk onderdeel van hun algemeen onderwijs afhankelijk is van de plaats waar zij leven. In een aantal geografische gebieden is er uitstekend ondernemerschapsonderwijs; in andere gebieden is er weinig of geen. Er is behoefte aan ontwikkeling binnen het volledige "ecosysteem" voor ondernemerschap om vanuit deze huidige positie te gaan naar systematischere benaderingen en tot slot alle lidstaten te bestrijken, d.w.z. het punt waarop ondernemerschapsonderwijs beschikbaar is in elke school en voor elke student.

Het model beantwoordt aan deze behoeften door de doeltreffende manieren vast te stellen waarop de verschillende elementen van een ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs zich kunnen ontwikkelen. Hierbij hielden wij rekening met de algemene structuur en inhoud van huidige strategische benaderingen. Een van de belangrijkste kenmerken van huidige strategieën is dat zij vaak ruime actiekaders trachten te bieden i.p.v. in detail voor te schrijven hoe het ondernemerschapsonderwijs er uit moet zien. Doorgaans leggen zij de parameters voor actie vast. Zij benadrukken het belang van ondernemerschapsonderwijs, de behoefte om het op te nemen in het leerplan en te geven als een afzonderlijk vak (afhankelijk van het onderwijsniveau) en de behoefte om het op uitgebreidere en diepgaandere wijze te geven. De details over de uitvoering ervan worden grotendeels overgelaten aan scholen en leraren – en misschien regionale en lokale instanties – vandaar het belang van specifieke doelstellingen onder en de waarborging van de opname van alle relevante belanghebbenden. In wezen leggen huidige strategieën vervolgens het kader vast en zorgen voor richting, stimulering, aanmoediging en ruime ondersteuning voor tenuitvoerlegging voor wat in essentie een "bottom-up" ontwikkelingsproces blijft binnen een kader van gemeenschappelijke doelen.

3.2 Structuur en inhoud van het model

Er is behoefte aan ontwikkeling in elk deel van het ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs. Om hiermee rekening te houden bij het model hebben wij de voornaamste onderdelen van het systeem vastgesteld waar actie nodig is: nationale strategieën en kaders; leraren; scholen; evenals bedrijven en privéverenigingen en -organisaties. Tabel 3.1 toont het aantal ontwikkelingsstappen die het model beoogt voor elk van deze elementen. Wij benadrukken dat het om een algemeen model gaat, maar opdat het in heel wat verschillende contexten binnen Europa kan worden toegepast, erkent het dat er niet één enkele weg vooruit bestaat maar dat er behoefte is aan verschillende mechanismen in verschillende omstandigheden. Na de voorstelling van het model in dit hoofdstuk geeft het volgende hoofdstuk verschillende concrete goede praktijkvoorbeelden die belanghebbenden helpen om het model in hun eigen context verder te ontwikkelen.

Fase	Prestrategie (gebaseerd op individueel initiatief)	Initiële strategieontwikkeling	Strategietenuitvoering en -consolidatie & ontwikkeling van praktijk	Mainstreaming
Indicatief tijdschema	Uitgangspositie	0-2 jaar ...	ong. 2-5 jaar ...	ong. meer dan 5 jaar
Nationale ^(a) strategie, kaders	Er is geen formele strategie. Indien ondernemerschapsonderwijs al wordt bestreken, is het in afzonderlijke beleidsdocumenten. Geen of weinig efficiënte interministeriële samenwerking. Geen of elementaire platformen voor dialoog met relevante sociale partners.	Ontwikkeling en bekendmaking van strategie, met bepaling van en akkoord over ondernemerschapsonderwijsdoelstellingen en -competenties, rollen en verantwoordelijkheden van hoofdbelangehebbers. Mechanismen worden opgezet voor samenwerking tussen de voornaamste ministeries. Platformen worden opgezet om bredere belanghebbenden op te nemen. Visie (en beoogde resultaten) worden momenteel vastgelegd, dit kan betrekking hebben op het onderling afstemmen van agenda's binnen de overheid en tussen publieke en privésectoren enz. In kaartbrenging en analyse van ondernemerschapsonderwijs. Goede praktijkvoorbeelden worden geïdentificeerd. Verzameling van efficiënte lesmethoden en -materialen. Lancering van voorlichtingscampagnes om de belangstelling van de bedrijfsgemeenschap op te wekken. Vergroting van het bewustzijn bij leraren.	Nauwkeurige beschrijving van leerresultaten, doelstellingen, indicatoren en doelen. Methoden worden ontwikkeld voor evaluatie van leerresultaten en ontwikkeling van geschikte kwalificaties. Mechanismen voor regelmatige samenwerking worden geïntegreerd op verschillende systeemniveaus, waarbij de relatieve rollen en verantwoordelijkheden van verschillende belanghebbenden duidelijk worden gedefinieerd en aanvaard. Ontwikkeling van financieringsstromen: toekenning van gerichte middelen. Implementatie van steunmechanismen die worden opgezet. Kennisbanken met beschikbaar lesmateriaal, verspreiding en brede toepassing van de vastgestelde efficiënte lesmethoden. Onderzoeksbasis wordt ontwikkeld.	Voortdurende monitoring en regelmatige evaluatie van ondernemerschapsonderwijs inzake de kwaliteit van activiteit en de leerresultaten die worden behaald. Implementatie van steunmechanismen als onderdeel van de dagelijkse ontwikkeling van leraren en scholen, ondernemerschapsonderwijs volledig geïntegreerd in de initiële lerarenopleiding voor elke leraar. Voortdurende toepassing en verbetering van efficiënte lesmethoden. Adequate financierings-mechanismen worden opgezet.
	Integratie van ondernemerschapsonderwijs schommelt enorm; heel wat ad-hocactiviteit. Vaak een "toevoeging" aan het algemene leerplan met nadruk op "ondernemerschap" in de zin van het runnen van een bedrijf. Aandacht gaat vaak uit naar secundair onderwijs en specifieke vakken. Geen of sporadische formele evaluatie van leerresultaten. Gebruik van (niet-geaccrediteerde) prijzen en awards om prestaties te erkennen.	Rol van scholen verwoord in de strategie – erkenning van de centrale rol. Ondernemerschapsonderwijs zit in de beginfase van ontwikkeling binnen het leerplan als een geïntegreerde reeks competenties, niet enkel als een afzonderlijk vak. Ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs reikt verder dan secundair niveau, bijv. op lager niveau en schoolclusters.	Ondernemerschapsonderwijs wordt in elke school ter beschikking gesteld, geïntegreerd binnen het leerplan als een deel van het algemene lesconcept en tevens als een afzonderlijk vak. Toenemende oprichting van partnerschappen met bedrijven in alle scholen (bijv. via proefprojecten). Banden tussen scholen op verschillende niveaus, waardoor ondernemerschapsonderwijs van secundaire scholen verschuift naar lager en postsecundair niveau (bijv. proefprojecten).	Kwalitatief hoogstaand ondernemerschapsonderwijs wordt ter beschikking gesteld van elke student in elke fase/soort onderwijs. Duidelijke verbanden tussen verschillende fasen/soorten onderwijs. Toenemende ontwikkeling van ruimere banden als deel van de ontwikkeling van het lokale ondernemerschap-ecosysteem. Evaluatie van leerresultaten.

^(a) Of regionale strategie en kaders afhankelijk van bestuursstructuren.

Fase	Prestrategie (gebaseerd op individueel initiatief)	Initiële strategieontwikkeling	Strategienutvoerlegging en -consolidatie & ontwikkeling van praktijk	Mainstreaming
Leraren	Sterke afhankelijkheid van het enthousiasme van de individuele leraar. Ondernemerschaps-onderwijs vaak aangeboden buiten de gewone scholen als buitenschoolse activiteit. Lerarenopleiding uiterst beperkt. Geen of weinig opleiding tijdens dienst	Rol van leraren verwoord in de strategie – erkenning van de centrale rol. Goede praktijkvoorbeelden worden geïdentificeerd inzake: lerarenopleiding; lesmateriaal	Leraren maken steeds meer gebruik van nationale/regionale en lokale steunmechanismen (bijv. opleiding of uitwisselingsplatformen). Gebruik van proefprojecten om goede praktijken te verspreiden en het aantal leraren dat zich bezighoudt met het programma voor ondernemerschaps-onderwijs te verhogen. Initiële opleiding of opleiding in dienst op het gebied van ondernemerschap wordt ter beschikking gesteld aan alle geïnteresseerde leraren.	Alle leraren krijgen ondernemerschaps-onderwijs als een onlosmakelijk onderdeel van hun initiële en hun voortgezette lerarenopleiding. Alle leraren geven ondernemerschaps-onderwijs als een onlosmakelijk onderdeel van het curriculum.
Regionale en lokale instanties ^(b)	Ongelijke betrokkenheid: een aantal instanties zijn betrokken bij de ontwikkeling van lokale partnerschappen; andere zijn helemaal niet betrokken.	Bij het strategieontwikkelingsproces wordt rekening gehouden met de (potentiële) rol van lokale instanties. Ontwikkeling van goede praktijkvoorbeelden van schooldusters en onderwijs-bedrijfspartnerschappen op lokaal niveau.	Lokale instanties spelen een alsmaar belangrijker rol in de ontwikkeling van schooldusters en onderwijs-bedrijfscontacten	Volledige deelname van lokale instanties aan de organisatie van ondernemerschaps-onderwijs. Mogelijke opstelling van wettelijke vereiste voor de organisatie van de partnerschappen op basis van de geografische ligging van gemeenten.
Bedrijven, privéverenigingen en -organisaties	Betrokkenheid van bedrijven is vaak ongelijk, ongestructureerd en afhankelijk van individuele initiatieven door ouders. Het gebruik van programma's ontwikkeld door privéorganisaties (bijv. JA-YE) is vaak ad hoc op basis van individuele scholen [...] maar speelt een cruciale rol bij de verstrekking van essentieel op ervaring gebaseerd en praktisch leren.	Hoofddrol van bedrijven en privéorganisaties verwoord in de strategie. Bedrijven zijn via socialepartner-organisaties (steeds meer) betrokken bij beleidsontwikkeling en het aanbieden van ondernemerschaps-onderwijs in scholen.	Beschouwing van het potentieel om de rol die wordt gespeeld door bedrijven en privéorganisaties in ondernemerschaps-onderwijs op te waarderen: uitbreiding en vergroting van die rol. Bedrijven worden systematischer betrokken op lokaal niveau – verschuiving van ad-hocbenaderingen naar de opzetting van mechanismen voor bemiddeling en opzetting van duurzame langetermijnrelaties met scholen.	Volledige deelname van bedrijven aan ondernemerschaps-onderwijs in alle scholen/ universiteiten. Bedrijfsondersteuning voor ondernemerschaps-onderwijs op alle niveaus wordt alsmaar meer verstrekt via gestructureerde kanalen, bijv. onderwijs-bedrijfspartnerschappen, georganiseerde bemiddeling.

^(b) De rol van regionale en lokale instanties hangt af van de opsplitsing van verantwoordelijkheden tussen verschillende bestuursniveaus.

Het model omvat een aantal fasen: (i) Prestrategie; (ii) Initiële strategieontwikkeling; (iii) Strategietenuitvoerlegging en -consolidatie en ontwikkeling van praktijk en (iv) Mainstreaming. De basispositie is gedefinieerd met betrekking tot de status-positie die vaak verband houdt met de afwezigheid van overheidsinterventie om ontwikkelingen te sturen, te leiden en te structureren.

Voor elke fase geven we een voorstel voor potentiële tijdsaders. Wij moeten benadrukken dat deze ter indicatie zijn ontworpen. Op het ogenblik van schrijven van dit verslag bevinden lidstaten zich uiteraard in verschillende posities: sommige bevinden zich in de startfase, terwijl andere zich door de initiële fasen van strategieontwikkeling bewegen. De mate van vooruitgang van deze posities is vaak verschillend. Elke lidstaat moet het vooruitgangsrithme bepalen dat afhangt van het eigen specifieke aanvangspunt en de vlotheid waarmee ontwikkelingen in werking kunnen worden gesteld in het kader van de eigen specifieke context. Een voorbeeld hiervan is de mate waarin er plaats kan worden gemaakt in het leerplan en of eventuele andere hervormingsprogramma's reeds aan de gang zijn die de aandacht kunnen beperken die kan worden gericht op ondernemerschapsonderwijs of omgekeerd een mogelijkheid kunnen verstrekken. Dergelijke uitdagingen worden hierna verder besproken.

Er moet tevens worden opgemerkt dat het onwaarschijnlijk is dat in elke lidstaat vooruitgang *met betrekking tot de verschillende* onderdelen van het ecosysteem inzake ondernemerschapsonderwijs een gelijk verloop kent: op sommige gebieden wordt nu eenmaal gemakkelijker vooruitgang geboekt dan op andere. Wij geloven evenwel dat – gezien de ervaring van de meer geavanceerde lidstaten – de tijdlijnen een goede indicatie vormen voor wat mogelijk is bij gunstige omstandigheden voor beleidstenuitvoerlegging¹¹.

Wat de eindfase van het model betreft, moet erop worden gewezen dat het hierbij om een open einde gaat aangezien een van de kenmerken van het model is dat het de basis moet vormen voor duurzame activiteit, voor activiteit die in staat is om voortdurend te evolueren en te verbeteren. Het model moet kunnen inspelen op nieuwe economische en sociale trends die zich voordoen.

3.3 Samenvatting van het model

Als we naar het model als geheel kijken, komen we tot de volgende samenvatting:

3.3.1 Algemene doelstellingen

De algemene doelstelling is de **opbouw van een systeem dat uiteindelijk alle studenten de mogelijkheid geeft om kwalitatief hoogstaand ondernemerschapsonderwijs te krijgen in elke fase van het onderwijsproces**. Als onderdeel hiervan **beoogt het model wijzingen op het gebied van zowel het concept als de praktijk van ondernemerschapsonderwijs**. Wat het **concept** betreft, beoogt het model **een verschuiving van de trend om ondernemerschapsonderwijs gelijk te stellen aan de praktische aspecten van het runnen van een bedrijf naar een bredere definitie waarbij het wordt gezien als de ontwikkeling van personen die ondernemend zijn in alle aspecten van het leven**. Een dergelijk concept erkent het potentieel van ondernemerschapsonderwijs om verschillende aspecten inzake lesgeven en leren te transformeren, studenten assertiever te maken via de ontwikkeling van zelfstandigheid bij het leren, hiërarchische relaties binnen scholen te verminderen en onderwijsinstellingen open te stellen voor de externe invloeden van het bedrijfsleven.

Dit concept hangt nauw samen met de wijziging in de praktijk die tevens de essentie van het model vormt. Op het gebied van **praktijk** beoogt het model **een verschuiving van ondernemerschapsonderwijs als een “toevoeging” op het leerplan**, meestal beschikbaar in de latere stadia van de verplichte onderwijsfase, **naar ondernemerschapsonderwijs als een onlosmakelijk onderdeel van het leerplan op alle niveaus**. In een dergelijk scenario vormt ondernemerschapsonderwijs in de eerste jaren van onderwijs – van lager onderwijs naar lager secundair onderwijs – een basis voor studenten om ondernemerschap te volgen als een afzonderlijk vak in hun latere jaren, bijv. hoger secundair en daarna.

¹¹ Er moet worden opgemerkt dat uit de ervaring van Zweden blijkt dat 15-18 maanden nodig zijn om tot een nationale strategie te komen, met extra tijd voor tenuitvoerlegging.

3.3.2 De voornaamste fasen

Hoe deze doelstellingen kunnen worden behaald, is de vraag die wordt behandeld in de fasen of “stappen” beoogd voor de verschillende onderdelen van het model. Om deze samen te vatten is het misschien nuttig om een onderscheid te maken tussen enerzijds het beleids/strategieniveau en anderzijds aanbod en praktijk.

Op **beleids/strategieniveau**¹² beoogt het model de verdere ontwikkeling van nationale strategieën en ondersteunende mechanismen. Uitermate belangrijk hierbij is de ontwikkeling van doelstellingen, doelen en indicatoren en de nauwkeurige beschrijving van leerresultaten. Het vastleggen van een gemeenschappelijke visie en begeleiden van de doelstellingen is essentieel om te waarborgen dat er een gemeenschappelijk verloop wordt nagestreefd binnen elke lidstaat en om ervoor te zorgen dat de brede waaier aan acties die plaatsvinden op lokale niveaus een gezamenlijke richting en doelstelling viseren. In het kader hiervan zijn de definitie van leerresultaten en de evaluatie ervan essentieel om ervoor te zorgen dat studenten de vereiste ondernemerscompetenties ontwikkelen, met name tijdens de vroegere onderwijsfasen als ondernemerschapsonderwijs is geïntegreerd als een leerplanoverschrijdende activiteit die niet enkel bestaat uit theoretische lessen maar tevens een belangrijk onderdeel op ervaring gebaseerd leren via projecten, casestudy's enz. behelst die studenten een gevoel van verwezenlijking geven en levensechte situaties omvatten. In deze context is evaluatie belangrijk om de vooruitgang te ondersteunen van ondernemerschapsonderwijs als een afzonderlijk vak in de latere onderwijsfasen, bijv. op hoger secundair niveau. Cruciaal voor deze ontwikkelingen is de verdere verbetering van mechanismen voor interministeriële samenwerking en betrokkenheid van sociale partners om te voorzien in goed gestructureerde en georganiseerde platformen voor tenuitvoerlegging en verdere strategieontwikkeling. Samen verstrekken deze mechanismen de voornaamste middelen voor het leiden en stimuleren van ontwikkelingen “in de praktijk”.

Op het gebied van **praktijk en aanbod** beoogt het model dat scholen, leraren en bedrijven op lokaal niveau, ondersteund door privéverenigingen en -organisaties, de hoofdrol spelen in de ontwik-

keling van systematischere benaderingen voor ondernemerschapsonderwijs. Zij moeten de lokale en regionale structuren en langetermijnrelaties ontwikkelen die de basis moeten vormen voor de vooruitgang van het ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs en de op maat gemaakte oplossingen vastleggen die geschikt zijn voor hun specifieke lokale contexten. Tegelijkertijd moeten zij worden ondersteund door uitgebreide ondersteuningsinstrumenten ontwikkeld via nationale/regionale interventie. Deze omvatten de ontwikkeling van lerarenopleiding, banken met lesmateriaal en -instrumenten en mechanismen om goede praktijken te delen. Op deze manier wordt de ontwikkeling van het ecosysteem als geheel – op nationale, regionale en lokale niveaus – bevorderd.

3.4 Implicaties van het model: uitdagingen en kansen om vooruit te gaan

De tenuitvoerlegging van een nationale strategie op het gebied van ondernemerschapsonderwijs gaat uiteraard gepaard met een aantal potentiële uitdagingen en kansen. In dit onderdeel onderzoeken wij de voornaamste uitdagingen en kansen die zich kunnen voordoen.

Wij hebben vastgesteld dat ondernemerschapsonderwijs over het algemeen niet enkel een ingewikkelde bundel van elementen op zich is maar in elk land tevens te maken heeft met de eigen specifieke **nationale context** op het gebied van ondernemerschap. Van de bedrijfskant zijn er bijvoorbeeld vrij grote schommelingen in dergelijke factoren zoals de snelheid van nieuwe bedrijfspvorming, de houding om een eigen bedrijf te starten en de vlotheid om een bedrijf te starten. Ook vanuit het perspectief van ondernemerschapsonderwijs kunnen er ingewikkelde kwesties zijn; de houding van het publiek t.o.v. ondernemerschap; de positie van ondernemerschap in het kader van nationale en onderwijsprioriteiten en de houding van de onderwijshiërarchie. Wat betreft de opname van ondernemerschap in schoolonderwijs kan er een algemene behoefte zijn om nauw samen te werken met ouders om positievere houdingen te ontwikkelen.

¹² Waarmee wij het niveau bedoelen waar wettelijke verantwoordelijkheid ligt. Doorgaans is dit het nationale niveau maar in landen met uiterst gedecentraliseerde bestuursystemen, zoals Spanje en Duitsland, kan het (tevens) de regionale instanties behelzen.

In het kader hiervan worden uitdagingen op het niveau van nationale strategieën voorgesteld in een aantal gebieden.

3.4.1 Financiering

Wat **financiering** betreft vielen middelen voor ondernemerschapsonderwijs tot dusver vaak buiten de mainstream door de vorm aan te nemen van steun voor privéorganisaties zoals Junior Achievement, of de financiering van in de tijd beperkte projecten. Dergelijke financieringsstromen zijn vatbaar voor instabiliteit. Het vooruitgangsmodel dat wij hebben geschetst, impliceert een grote toename van de activiteit en alhoewel heel wat besprekingen over ondernemerschapsonderwijs de nadruk leggen op de opname ervan in het leerplan hebben de panels tevens de waarde aangetoond van dit soort buitenschoolse activiteiten. Dit vraagt een grotere en beter herkenbare behoefte aan middelen op dit gebied. *Financieringsbronnen* zijn dan ook een belangrijke kwestie voor regeringen die vooruitgang boeken: stabielere en langetermijnfinancieringsstromen zijn nodig om de vereiste activiteitsomvang te ondersteunen om ondernemerschapsonderwijs beschikbaar te maken op elke school. Een essentiële vereiste om vooruit te gaan is dat ondernemerschapsonderwijs *zijn zichtbaarheid op nationaal politiek niveau moet vergroten*. Zo zijn er ook potentiële rollen weggelegd voor lokale en regionale instanties eventueel via match-fundingmodellen door te werken met de privésector en/of met Europese fondsen zoals het Europees Sociaal Fonds (ESF) of de programma's voor een leven lang leren.

3.4.2 Ontwikkeling van doelstellingen, indicatoren en doelen

Andere uitdagingen op nationaal niveau hebben betrekking op de **ontwikkeling van doelstellingen, indicatoren en doelen** en van instrumenten die een goede **monitoring en evaluatie** van vooruitgang inzake tenuitvoerlegging mogelijk maken. Voor een dergelijk complex pakket van les- en leeronderdelen moet de uitdaging nog worden aangegaan want op dit gebied is nog niet veel vooruitgang geboekt, zoals wordt besproken in het volgende onderdeel. Er moeten goede praktijken worden ontwikkeld, met name waar ondernemerschapscapaciteiten zichtbaar moeten worden gemaakt.

3.4.3 Lesmethoden

Het model omvat een belangrijke verschuiving van traditionele lesmethoden naar nieuwe manieren die zijn gebaseerd op een groter onderdeel van op ervaring gebaseerd leren op basis van levensechte situaties waarin studenten actiever betrokken zijn bij hun onderwijs. Via deze methoden ontwikkelen studenten de bekwaamheid om zelfstandig te werken en te leren, autonoom oplossingen en antwoorden te vinden, en kunnen zij door concrete prestaties meer zelfvertrouwen verwerven. Deze ideeën zijn natuurlijk niet nieuw en deze verschuiving kadert inderdaad in een algemene trend in het onderwijs. Maar in samenhang met ondernemerschapsonderwijs vormen zij een kans om de ontwikkeling van algemene competenties zoals initiatief, innovatie, het nemen van risico's en creativiteit te ontwikkelen. Voor de leraren houdt dit een nieuwe rol in: minder onderrichten en meer coachen of begeleiden. Hoewel leraren in het begin wantrouwig kunnen staan tegenover ondernemerschapsonderwijs, omdat daaronder vaak alleen verstaan wordt "leerlingen iets vertellen over bedrijfsleven", blijkt deze bredere benadering – na de nodige toelichting – algemeen in de smaak te vallen. Leraren zien het als een mogelijkheid om de manier waarop studenten worden opgeleid te wijzigen en om de verbintenis tussen leraren en studenten te verbeteren. Desalniettemin zal dit alles tijd en langdurige inzet vergen van de nationale instanties.

3.4.4 Vooruitgangsmogelijkheden

Op nationaal niveau bestaat er tevens een uitdaging om de verschillende onderwijssoorten en -niveaus te verbinden om de ontwikkeling van **vooruitgangsopties** mogelijk te maken: tot dusver heeft de meeste activiteit plaatsgevonden binnen bepaalde onderwijstypen en -niveaus en aan de ontwikkeling van overbruggingen daartussen is minder aandacht besteed, zodat het onderwijsaanbod veelal bestaat uit losse modules en projecten i.p.v. goed gestructureerde leertrajecten. Dit is een algemeen probleem waarmee onderwijs en opleiding momenteel te kampen hebben: uit recent onderzoek blijkt dat hoewel de meeste systemen niet veel structurele "impassen" hebben voor studenten, het *gebruik van leertrajecten* op actievere wijze moet worden aangemoedigd. Ondernemerschapsonderwijs vormt geen uitzon-

dering maar de uitdaging is waarschijnlijk des te groter als het in het leerplan is opgenomen. De ontwikkeling van nationale kwalificatiekaders op basis van de leerresultatenbenadering van het Europese kwalificatiekader biedt mogelijkheden op dit gebied.

3.4.5 Evaluatie, validatie en erkenning

Deze instrumenten bieden tevens de mogelijkheid om **evaluatie-, validatie- en erkenningsprocessen** op te zetten, die momenteel nauwelijks een rol spelen in het ondernemerschapsonderwijs. De wijze van evaluatie van de *leerresultaten van ondernemerschapsonderwijs* vormt een cruciale kwestie als deze zichtbaar moeten worden gemaakt tot buiten het schoolkader en het blijkt dat erkenning momenteel vooral gebaseerd is op prijzen en onderscheidingen verleend door externe instanties. Veel van dergelijke onderscheidingen genieten een zekere bekendheid en prestige in het bedrijfsleven, maar er moet worden gestreefd naar een *een meer systematische benadering*. Gezien het belang ervan op de arbeidsmarkt is het belangrijk dat de erkenning van ondernemerscompetenties door bedrijven ondersteund wordt door passende nog te ontwikkelen procedures.

3.4.6 Overgang van school naar bedrijf

Nauw verwant hiermee is een gebied dat tot dusver weinig aandacht heeft gekregen: de kwestie van overgangen van school naar werk, of misschien accurater in deze context, **overgangen van school naar bedrijf**. Binnen Europa bestaan er heel wat mechanismen om startende bedrijven te ondersteunen en er zijn mogelijkheden om banden tussen hen en scholen, instellingen voor hoger onderwijs en opleidingscentra op te bouwen om te zorgen voor duidelijkere wegen naar ondernemerschap als studenten eenmaal aan het eind van hun onderwijs/opleiding zijn geraakt.

3.4.7 Opleiding en betrokkenheid van leraren

Wat het **beroep van leraar** betreft, bestaat een van de uitdagingen erin te waarborgen dat een systematische benadering wordt gebaseerd op het onderliggende enthousiasme van leraren dat grotendeels de basis van de huidige praktijk vormt. Dit kan een uitdaging vormen: de huidige situatie is vaak afhankelijk van de goodwill van leraren en

hun bereidheid extra tijd te spenderen buiten het algemene leerplan om; als het onderwerp een vast onderdeel wordt van dat leerplan, zal waarschijnlijk de vraag rijzen welke tijd en middelen daarvoor (officieel) beschikbaar zijn. Er moet tevens rekening worden gehouden met een aantal contextgebonden factoren zoals de veroudering van het personeel in vele landen en de algemene wervingsproblemen waarmee de sector te kampen heeft. Ondernemerschapsonderwijs kan door zijn effect op de aard van lesgeven evenwel een middel verstrekken om lespraktijken en -omgevingen te ontwikkelen die het beroep aantrekkelijker maken voor nieuwkomers. Geschikte en kwalitatief hoogstaande lerarenopleiding is tevens essentieel om leraren te ondersteunen.

3.4.8 Systematische betrokkenheid van bedrijven

Naast onderwijs impliceert het model verandering op het gebied van **bedrijven**. Het ad-hoc-model dat tot vrij kort overheerste, was afhankelijk van de goodwill van bedrijven op lokaal niveau om kansen te verstrekken aan scholieren en studenten. Het systematiseren van ondernemerschapsonderwijs impliceert een aanzienlijke toename van de aan bedrijven gestelde eisen, wat zeker ten tijde van economische baisse een uitdaging kan vormen. In deze context zijn systematischere benaderingen om lokaal ondersteunende bedrijven te werven belangrijk om de eisen te spreiden en om te waarborgen dat – net zoals bij leraren – de goodwill en het enthousiasme worden behouden.

Uit ervaring blijkt dat lokale en regionale bedrijfsorganisaties een belangrijke rol kunnen spelen in dit proces door het opbouwen van partnerschappen met lokale en regionale instanties om het werk van individuele scholen en bedrijven te ondersteunen en aan te vullen. In een aantal landen vormt dit een grotere uitdaging dan in andere. Zo lijkt Duitsland dankzij het reeds lang ontwikkelde netwerk van wettelijke kamers van koophandel relatief goed in staat om die uitdaging aan te gaan, in vergelijking met voormalige socialistische landen.

3.4.9 Systematische betrokkenheid van privéverenigingen en -organisaties

Met betrekking tot de **privéverenigingen en -organisaties** die een heel belangrijke rol hebben gespeeld bij de ontwikkelingen in vele landen bestaat een belangrijke uitdaging van systematische benaderingen voor ondernemerschapsonderwijs uit de vergroting van de activiteiten. Heel wat van deze organisaties zijn de laatste jaren aanzienlijk geëvolueerd en beheren nu uitgebreide activiteitenprogramma's. Hiervan zijn er echter heel wat die nog steeds moeite hebben om hun eigen basisactiviteiten staande te houden in een wereld waar de financiële druk extreem groot is en zij beperkte mogelijkheden hebben om investeringskapitaal te verwerven om nieuwe richtingen te ondersteunen. Strategieën met betrekking tot ondernemerschapsonderwijs moeten rekening houden met de voortdurende rol die verenigingen moeten spelen in de verdere ontwikkeling van het ecosysteem inzake ondernemerschapsonderwijs, hoe zij kunnen worden beïnvloed door toenemende eisen en hoe financieringsovereenkomsten het best kunnen worden ontwikkeld om hun aanhoudend werk te ondersteunen. Op dit gebied kan een

lonende weg worden gevolgd maar de uitdagingen die moeten worden overwonnen hebben eerder betrekking op de aard van de manier waarop de tertiaire sector als geheel wordt gefinancierd dan op de bereidheid om zich bezig te houden met ondernemerschapsonderwijs per se¹³.

3.4.10 De rol van lokale, regionale en nationale instanties en van de Europese Commissie

Over het algemeen is er veel ruimte om lokale/regionale steun te ontwikkelen voor de onderwijs- en bedrijfswereld als zij trachten samen te werken. De ontwikkeling van **lokale of regionale ondersteuningscentra** biedt het vooruitzicht voor de verstrekking van dergelijke steun op een niveau waar deze het meest efficiënt kan worden gebruikt door scholen, leraren en bedrijven.

Hoewel heel wat van deze uitdagingen en kansen voordeel halen uit de interventie van nationale/regionale regeringen, bestaat er tevens een kans voor lidstaten om te profiteren van de **Europese Commissie** op heel wat uiteenlopende gebieden en deze komen aan bod in het laatste hoofdstuk van dit verslag.

¹³ Zie Lloyd P.E. (2007), «The Social Economy in the New Political Context»; in Noya A en E Clarence; *The Social Economy: Building Inclusive Economies*; Hoofdstuk 2, OESO, Parijs.

4

Ontwikkeling van efficiënt beleid en praktijken:

goede praktijken om vooruitgang te ondersteunen

Hoofdpunten van hoofdstuk 4

Nationale strategieën voor ondernemerschaps-onderwijs moeten een aantal sleutelonderdelen bevatten, met inbegrip van: ministerieoverschrijdende betrokkenheid; belanghebbendenoverleg om algemene acceptatie te verzekeren; integratie van kerncompetenties binnen het nationale leerplan; strategische doelen en doelstellingen op hoog niveau en begeleidende monitoringsystemen, doelen en indicatoren; goede praktijken; lerarenopleiding; vooruitgangsmogelijkheden en financiering.

Er zijn vijf sleutelgebieden van het vooruitgangsmodel waar goede praktijken ontwikkelen kunnen ondersteunen:

Ontwikkeling van het nationale beleidskader: hoewel de ministeries van Onderwijs doorgaans de voornaamste verantwoordelijkheid dragen, zijn ministeries van Economie/Bedrijf/Handel tevens essentieel en samenwerking tussen ministeries is dan ook cruciaal voor succes. De betrokkenheid van belanghebbenden en sociale partners is tevens cruciaal en processen om deze te betrekken moeten rekening houden

met hun verschillende achtergronden, standpunten en vaardigheden.

Leraren, de cruciale succesfactor: leraren hebben de juiste soort ondersteuning nodig: d.w.z. degelijk onderzoek naar de opvattingen en benaderingen van leraren met betrekking tot ondernemerschaps-onderwijs; efficiënte lerarenopleiding, zowel initieel als voortgezet; voortdurende ondersteuning zoals hulpmiddelen om goede praktijken uit te wisselen, de ontwikkeling van contentbanken, instrumenten en hulpmiddelen, de oprichting van efficiënte ondersteuningsnetwerken.

Betrokkenheid van bedrijven en privéverenigingen en -organisaties: bedrijven kunnen de praktijkvoorbeelden en praktijkervaring bieden die essentieel zijn voor leerproces van studenten, i.e. bezoeken, ervaringen, casestudy's en rolmodellen; zij ondersteunen tevens het werk van privéverenigingen en -organisaties zoals JA-YE en Europen die essentieel zijn bij het verstrekken van mogelijkheden voor praktisch, op ervaring gebaseerd leren, zoals miniondernemingen en virtuele bedrijven.

Ontwikkeling van een actieve rol voor lokale en regionale instanties: lokale en regionale instanties kunnen steunmaatregelen ontwikkelen voor scholen en leraren en uniek gepositioneerd zijn om een leidende rol te spelen bij de ontwikkeling van schoolclusters en contacten tussen het onderwijs en het bedrijfsleven. Zij kunnen er tevens voor zorgen dat ondernemerschapsonderwijs wordt opgenomen in andere lokale/regionale strategieën, bijv. sociale zaken (bijv. jeugdzaken) en economische ontwikkeling.

Efficiënt ondernemerschapsonderwijs in scholen: opbouw van het lokale en regionale ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs: het uiteindelijke doel van het vooruitgangsmodel is dat elke school op elk niveau wordt betrokken bij ondernemerschapsonderwijs, met duidelijke banden tussen niveaus/soorten onderwijs en dat uitgebreidere banden worden ontwikkeld als onderdeel van de ontwikkeling van lokale ecosystemen voor ondernemerschap. Dit kan beginnen met scholen die hun eigen samenhangende benaderingen voor ondernemerschapsonderwijs ontwikkelen, op ervaring gebaseerde leeromgevingen creëren en vervolgens uitgebreidere banden ontwikkelen via clustervorming en partnerschappen.

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk beschreven wij een vooruitgangsmodel dat een verloop uiteenzet voor de ontwikkeling van strategieën op het gebied van ondernemerschapsonderwijs en de tenuitvoerlegging ervan. Dit hoofdstuk kijkt naar een aantal sleutelonderdelen van het model en identificeert een aantal goede praktijken om belanghebbenden te helpen ontwikkelingen te bevorderen.

Zoals vermeld, bevinden heel wat landen zich in de vroegtijdige fasen van het vooruitgangsmodel. Hierdoor bestaan er minder “how to”-voorbeelden voor de latere fasen dan voor de vroegtijdige fasen. Dit geldt voornamelijk voor gebieden zoals de bepaling van doelstellingen, doelen en indicatoren en de opstelling van monitoring- en evaluatieprocedures. Op dergelijke gebieden moeten geleidelijk goede praktijken

worden ontwikkeld en verspreid, en zoals we in het laatste hoofdstuk bespreken, zijn er belangrijke rollen weggelegd voor de lidstaten en de Europese Commissie bij het opzetten van de geschikte mechanismen hiervoor. Dergelijke mechanismen hebben het potentieel om een belangrijke bijdrage te leveren aan de wijze waarop het model evolueert. Zoals we hebben benadrukt, moet het model worden beschouwd als een kader i.p.v. een vast actieverloop en in deze context moeten alle belanghebbenden een rol spelen om de manier te vormen waarop het de komende jaren evolueert.

In dit hoofdstuk kijken we eerst naar de sleutelonderdelen die nodig zijn in een nationale strategie alvorens te kijken naar een goede praktijk op de volgende gebieden:

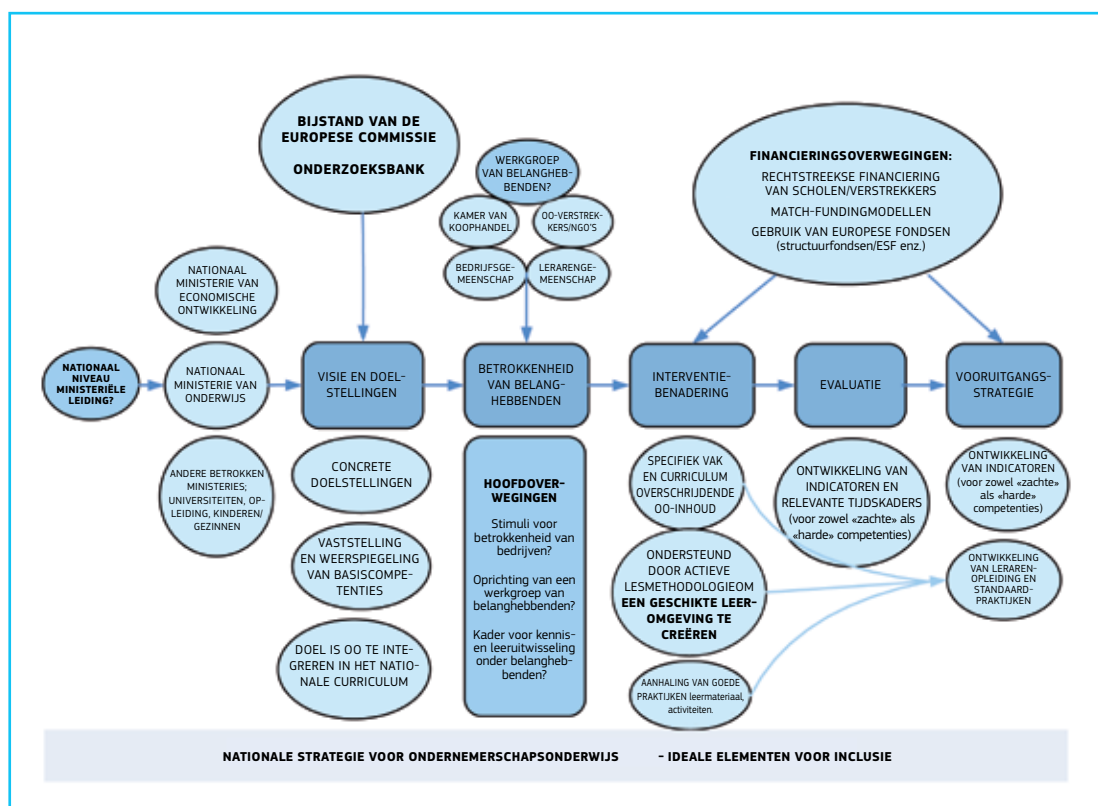
- de ontwikkeling van het nationale beleidskader;
- leraren;
- bedrijven en privéverenigingen en -organisaties;
- lokale en regionale instanties; en
- scholen en de ontwikkeling van lokale ecosystemen voor ondernemerschapsonderwijs.

Wat betreft de praktijk die moet worden ontwikkeld, bestaat er een aanzienlijke overlapping tussen deze categorieën en het is mogelijk dat de goede praktijk die wij in een onderdeel aanhalen, ook kan worden toegepast in andere onderdelen.

Zoals opgemerkt aan het begin van het verslag was hoger onderwijs niet het voornaamste aandachtspunt van de panels maar is het opgenomen als een “horizontale” dimensie, met eventuele verwijzingen in de verschillende onderdelen.

4.2 Voornaamste onderdelen van een nationale strategie

In het kader van het vooruitgangsmodel was het mogelijk om de voornaamste onderdelen uit te werken die moeten worden opgenomen in een nationale strategie voor ondernemerschapsonderwijs. Figuur 4.1 is een schematische voorstelling hiervan, terwijl tabel 4.1 de onderdelen meer in detail beschrijft.

Figuur 4.1 Onderdelen van een nationale strategie voor ondernemerschapsonderwijs

Tabel 4.1 De voornaamste onderdelen van een ideale nationale strategie voor ondernemerschaps-
onderwijs

Voornaamste onderdeel	Detail
1. Een gemeenschap- pelijke definitie van het referentiekader – wat is ondernemerschaps- onderwijs?	Idealiter moet dit zijn gebaseerd op de Oslo-agenda ^(c) en de Small Business Act, maar tevens erkennen dat nationale verschillen van toepassing kunnen zijn, met name in de „kleine lettertjes“ (d.w.z. verschillen van de nadruk die wordt gelegd overeenkomstig nationale behoefte, cultuur, ligging enz.).
2. Ministerieover- schrijdende betrokkenheid als hoofdbelang- hebbenden	Bij de ontwikkeling van een nationale strategie moeten alle relevante ministeries zijn betrokken. Het proces voor strategieontwikkeling kan meer momentum hebben als één ministerie het proces leidt. Het is nodig om ministeries te betrekken en te raadplegen die een overlappende rol hebben of rechtstreeks verantwoordelijk zijn voor ondernemerschap of onderwijs.
3. Raadpleging van belanghebbenden om grootschalige opname en inzicht te verzekeren	Vroegtijdig overleg met vertegenwoordigers van ngo's, leraren en bedrijven is belangrijk. Onderwijsinterventies moeten met name worden opgebouwd rond de ervaringen en input van de onderwijswereld. Er moet worden voorzien in actief overleg aan het begin van het proces voor strategieontwikkeling met een „werkgroep van belanghebbenden“ die deze fase van het proces ondersteunt.
4. Integratie van kerncompetenties binnen het nationale leerplan	Nationale strategieën moeten de integratie aanmoedigen van ondernemerschaps- onderwijs op een leerplanoverschrijdende basis en indien nodig binnen het nationale leerplan voor elke lidstaat. Strategieën moeten de kerncompetenties weerspiegelen die worden verworven door op ervaring gebaseerd leren, d.w.z. die vaardigheden en kwaliteiten die typisch zijn voor ondernemersgedrag, i.p.v. stappen te ontwikkelen om ondernemersvaardigheden en -gedrag als dusdanig te promoten.
5. Ontwikkeling van strategische doelen en doelstellingen op hoog niveau	Nationale strategieën moeten vooruitziend zijn met strategische doelen en doelstel- lingen die alle onderwijsniveaus bestrijken en de instemming van alle belanghebben- den hebben.
6. Integratie en verster- king van de strategie met vastgestelde goede praktijken	De Europese Commissie kan een belangrijke rol spelen door de leiding te nemen bij de vaststelling en uitwisseling van goede praktijken op het gebied van ondernemerschaps- onderwijs. Goede praktijken hebben tevens een vooraanstaande rol in het kader van nationale strategieën als een efficiënte manier om aan te tonen wat er praktisch gezien komt kijken bij de ontwikkeling van efficiënte lespraktijken.
7. Opleiding van de leraren	Lerarenopleiding vervult een essentiële rol. Ten eerste promoot het de voorstelling van ondernemerschapsonderwijs als een reeks kerncompetenties voor iedereen i.p.v. enkel te zijn gericht op “hoe een bedrijf leiden”; uit ervaring blijkt dat leraren dit gezichtspunt snel overnemen, na de nodige toelichting. Ten tweede stelt het leraren in staat op ervaring gebaseerd leren te integreren in hun praktijken en een nieuwe coach/begeleidingsrelatie op te bouwen met hun studenten.
8. Ontwikkeling van een logische keten die indicatoren, output, effecten en resultaten behelst	Duidelijk zijn over de doelstellingen van nationale/regionale strategieën en hun beoogde effecten is essentieel voor een efficiënte tenuitvoerlegging. De uitwerking van logische ketens (zoals die voorgesteld in figuur 2.2) vormt een belangrijk instru- ment. In het kader hiervan moeten doelen en indicatoren worden ontwikkeld om het monitoring- en evaluatieproces te ondersteunen. Dit is een gebied dat nog steeds aanzienlijke ontwikkeling vergt zelfs voor landen die momenteel vooroplopen in hun strategieontwikkeling en -tenuitvoerlegging.

^(c) De Oslo-agenda voor onderwijs in ondernemerschap in Europa, Europese Commissie 2007.

9. Strategieën die vooruitgang aantonen van primaire tot aan tertiaire (beroeps- en niet-beroeps)fasen	Strategieën bestrijken idealiter de volledige onderwijslevenscyclus, met een leven lang leren en kerncompetenties als essentie ervan. Strategieën kunnen aangeven hoe de tenuitvoerlegging van ondernemerschapsonderwijs kan evolueren van horizontale transversale activiteit (lager, lager secundair) naar gespecialiseerde verticale wegen (hoger secundair en daarna).
10. Financiering van de strategie	Een nationale strategie van hoog niveau moet zich niet overmatig bezighouden met begrotingsbelemmeringen. Een aantal sterke indicaties over hoe de strategie van plan is haar doelstellingen te financieren zorgt evenwel voor een vermindering van de veelvoorkomende valkuil dat visies geen succes zijn door een gebrek aan financiering om te voorzien in praktische uitvoering tot op het lokale niveau.

4.3 Ontwikkeling van het nationale beleidskader

Binnen de EU spelen nationale ministeries en sociale partners verschillende rollen bij de ontwikkeling van efficiënte strategieën en benaderingen op het gebied van ondernemerschapsonderwijs en bieden het hoofd aan talrijke uitdagingen.

Wat de rol en bijdrage van ministeries in verschillende nationale contexten betreft, is het doorgaans (met uitzondering van Nederland en Polen) **het ministerie van Onderwijs dat de voornaamste verantwoordelijkheid op zich neemt voor de agenda inzake ondernemerschapsonderwijs**.¹⁴ Over het algemeen is deze vooraanstaande plaats gebaseerd op de wettelijke status van onderwijsministeries in de zin van bijvoorbeeld hun verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van nationale kwalificatiekaders en voor de ontwikkeling van leerplannen. In het kader hiervan hebben onderwijsministeries een aantal bijdragen geleverd met betrekking tot bijvoorbeeld: definitie van de omvang en plaats van ondernemerschapsonderwijs binnen het leerplan; ontwikkeling van een kader waarin gemeenten en scholen projecten en initiatieven kunnen ontwikkelen; ontwikkeling van programma's om de vereiste lerarenopleiding te ondersteunen en lesmateriaal te ontwikkelen en resultaten voor studenten vast te leggen.

Terwijl ministeries van onderwijs een centrale rol spelen in het kader van de agenda inzake ondernemerschapsonderwijs is het tevens duidelijk dat dit vaak in samenwer-

king is met andere belangrijke ministeries – met name de ministeries van Economie/Industrie/Handel¹⁵ binnen lidstaten. Ministeries die verantwoordelijk zijn voor het bedrijfsleven spelen inderdaad vaak een belangrijke rol bij de beleidsontwikkeling en hebben in bepaalde gevallen kennelijk gezorgd voor een aanzienlijke eerste stimulans voor de agenda inzake ondernemerschapsonderwijs.

Zo kwam in Zweden een stimulans voor de ondernemerschapagenda van het ministerie van Bedrijf, Energie en Communicatie en is vervolgens goedgekeurd en ontwikkeld door het ministerie van Onderwijs.

Strategie voor ondernemerschap op het gebied van onderwijs – De Zweedse nationale strategie van 2009^(d)

In de begroting voor 2009 maakte de Zweedse regering haar ambitie bekend om lessen over ondernemerschap als thema op te nemen in het onderwijssysteem. Op dit ogenblik wordt het onderwijssysteem op diepgaande wijze hervormd. De regering heeft reeds beslissingen genomen over diverse initiatieven die de ontwikkeling van ondernemerschapsprogramma's ondersteunen in scholen en instellingen voor hoger onderwijs. De regering zal over andere initiatieven beslissen terwijl het hervormingsproces voortduurt. Al deze initiatieven zijn nu samengebracht in een strategie voor ondernemerschap, bekendgemaakt in mei 2009.

¹⁴ In Nederland neemt het ministerie van Economische Zaken de leiding met de steun van het ministerie van Onderwijs en in Polen neemt het Bureau van de eerste minister (kanselarij) de leiding.

¹⁵ Ministeries die een rol spelen aan de zijde van onderwijsministeries worden regelmatig vermeld in verschillende nationale contexten maar hebben meestal een opdracht inzake bedrijfs- en handelsontwikkeling, economische ontwikkeling en in een aantal gevallen werkgelegenheid.

^(d) <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/12/99/99/e6e61481.pdf>.

De strategie behelst elf hoofdpunten die de actie door regering en belanghebbenden in detail beschrijft, gaande van de verstrekking van grotere mogelijkheden voor diepgaande ondernemerschapsstudies in hogere secundaire scholen tot de inkaartbrenging van activiteiten binnen alle sectoren en de ontwikkeling van ultramoderne programma's op de gebieden ondernemerschap en innovatie.

Elders was de strategieontwikkeling een kwestie van samenwerking. Zo is de Noorse strategie voor ondernemerschapsonderwijs opgesteld via de samenwerking van drie ministeries: het ministerie van Onderzoek en Onderwijs, het ministerie van Lokaal Bestuur en Regionale Ontwikkeling en het ministerie van Handel en Industrie. De strategie bestrijkt alle onderwijsniveaus en beoogt in de eerste plaats het motiveren en inspireren van onderwijsinstellingen, gemeenten en districtgemeenten om onderwijs voor ondernemerschap te plannen en naar behoren op te zetten in samenwerking met de industrie en andere relevante actoren in de lokale omgeving. Een gewijzigd leerplan voor lager en secundair onderwijs is tevens ingevoerd om de strategie te vervolledigen en ondernemerschap is in veel onderwijsprogramma's opgenomen. Terwijl de verantwoordelijkheid voor coördinatie ligt bij het ministerie van Onderwijs en Onderzoek, volgt het aanbod een gedecentraliseerde benadering waarbij de verantwoordelijkheid voor tenuitvoerlegging ligt bij de onderwijsinstellingen zelf.

See the Opportunities and Make Them Work: Norway's Strategy for Entrepreneurship in Education and Training 2004-2008 (herzien in 2006)^(e)

De doelstelling van de strategie van Noorwegen is ondernemerschap te profileren als een onderwijsdoelstelling en opleidingsstrategie, alsook onderwijsinstellingen, gemeenten en districtinstanties motiveren om ondernemerschap te plannen en vast te leggen in samenwerking met handels-, bedrijfs- en andere relevante partijen.

In de herfst van 2006 is een nieuw nationaal leerplan voor lager en secundair on-

derwijs en opleiding geïntroduceerd waarin ondernemerschap wordt beschreven als een middel om onderwijs en opleiding te vernieuwen. Om pedagogische redenen moet opleiding in ondernemerschap anders worden georganiseerd op verschillende schoolniveaus. De leerlingen moeten een brede basiscompetentie bereiken.

De strategie zelf zet een aantal maatregelen uiteen die zijn ontworpen om de ondernemerschapsagenda in Noorse scholen te ontwikkelen, met inbegrip van: verbetering van de kennisbasis voor leraren en onderwijsinstellingen; organisatie van conferenties en seminars om het bewustzijn te vergroten; uitwisseling van ervaringen en beste praktijken; samenwerking met organisaties en netwerken buiten de overheid en internationale netwerken.

Gezamenlijke beleidsontwikkeling vormde tevens een kenmerk van de benadering van het VK die leidde tot de interbestuurlijke ondernemingsstrategie "Enterprise: Unlocking the UK's Talent".

Andere belangrijke bijdragen van ministeries van industrie zijn onder meer: bevordering van contacten tussen de onderwijs- en bedrijfswereld; ondersteuning van de ontwikkeling van ondernemerschapsacademies, -stichtingen en -trusts; promotie en ondersteuning van ondernemerschapsinitiatieven voor jongeren; verstrekking van netwerken of platformen om goede praktijken te delen en verstrekking van financiële ondersteuning aan externe organisaties die programma's aan scholen verstrekken.

Integratie van ondernemerschap in het leerplan: de benadering in Engeland

In het VK is er in Engeland een hervorming geïntroduceerd voor leerlingen tussen 14 en 19. Eerst zijn fondsen ter beschikking gesteld van scholen voor proefprojecten; vervolgens heeft de regering algemene richtsnoeren opgesteld. Doel van de benadering was de integratie van ondernemingszin integreren in het leerplan, i.p.v. een afzonderlijk vak te introduceren. Ondernemerschap wordt beschouwd als het

^(e) http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Grunnskole/StrategiplanerSee_the_opportunities_and_make_them_work_2204-2008.pdf.

vermogen van jongeren om met onzekerheid om te gaan, op verandering in te spelen en creatief te zijn. Momenteel biedt 90% van de secundaire scholen in Engeland dit soort onderwijs aan

De bijdrage van ministeries van industrie en in het bijzonder hun samenwerking met de onderwijsministeries kan daarnaast wordt geïllustreerd door te verwijzen naar Nederland waar in 2005 een “Partnerschap voor ondernemen en onderwijs” is opgezet. Het partnerschap behelst het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Onderwijs samen met een aantal sociale partners waaronder onderwijs- en werkgeversorganisaties.

Het partnerschap streeft er in zijn werk naar ondernemerschap te stimuleren in het onderwijssysteem met activiteiten zoals bijv. het opzetten van een platform voor goede praktijken en het bevorderen van de uitwisseling van ideeën over de ontwikkeling van nieuwe initiatieven en benaderingen.

Hoewel onderwijs- en bedrijfsministeries de voornaamste actoren zijn in ondernemerschapsonderwijs binnen de landen als geheel, hebben, zoals vastgesteld, **andere ministeries bijdragen geleverd**. Dit betreft bijvoorbeeld het ministerie van Regionale Ontwikkeling in Noorwegen, de ministeries van Wetenschap en Onderzoek in Oostenrijk, Denemarken en Portugal en de ministeries van Jeugdzaken in Portugal, Oostenrijk en Bulgarije. Terwijl dit gedeeltelijk de verschillende vormen en patronen weergeeft van overheidsverantwoordelijkheden tussen ministeries in verschillende landen, benadrukt het tevens het belang van samenwerking en coördinatie tussen ministeries. Het is tevens duidelijk dat de bevordering van deze agenda en de ontwikkeling van efficiënte strategieën ook afhankelijk zijn van de betrokkenheid van een brede waaier aan belanghebbenden en sociale partners. Dit is bijzonder belangrijk in het kader van de tenuitvoerleggingsvereisten die strategieontwikkeling volgen maar vormt tevens een hoofdkenmerk van de ontwikkeling van stra-

Voorbeelden van bijdragen van verschillende ministeries aan ondernemerschapsonderwijs

Ministeries van Onderwijs	Ministeries van Industrie/Economie/Handel	Andere ministeries
Doorgaans de leiding op het gebied van de ontwikkeling van een strategie voor ondernemerschapsonderwijs	Uiterst variabele rol bij de strategieontwikkeling, gaande van initiatiefnemer (hoewel zelden) over partner tot geraadpleegde.	Ministerie van Arbeid – ondernemerschap voor werkzoekenden
Wettelijke verantwoordelijkheid voor onderwijs	Nadruk op bedrijfsoprichtingen en bestaande ondernemers	Ministerie van Regionale Ontwikkeling – integratie van ondernemerschapsonderwijs in regionale strategieën
Ontwikkeling van nationale kwalificatiekaders (leerresultaten)	Bijdrage aan de bepaling van de inhoud van ondernemerschapsonderwijs en aan de productie en verspreiding van pedagogisch materiaal.	Ministerie van Jeugd – opname van ondernemerschapsonderwijs in strategieën voor jongeren, bijv. ontwikkeling van creativiteit en burgerschap
Vastlegging van normen, prestatiebeoordeling, controle en evaluatie	Ondersteuning van bijkomende activiteiten, bijv. privéverenigingen en -organisaties, praktische projectgebaseerde initiatieven (buitenschools), academies, stichtingen, kartels	
Lerarenopleiding	Promotierol, bijv. bij universiteiten (verband met innovatiestrategieën)	
Financiering van de ontwikkeling van leshulpmiddelen	Input inzake behoeften aan bedrijfsvaardigheden in processen	
	Doorgeefluik voor EU-structuurfondsen	

tegieën zelf. Zo is belanghebbendenoverleg in Zweden gebruikt om de kwesties te bepalen die in beschouwing moeten worden genomen en om de inhoud van de ontwikkelde strategie te vormen. Dit heeft onder meer geholpen om de

vereisten te benadrukken inzake gegevensuitwisseling tussen nationale agentschappen, de behoefte om ondernemerschap te integreren op alle onderwijsniveaus en de behoefte om de kennisbasis en het onderzoek naar onder-

nemerschapsonderwijs te vergroten. Over het algemeen is het belangrijk dat processen om belanghebbenden te betrekken, erkennen dat zij uiteenlopende standpunten hebben en zorgen voor een waaier aan perspectieven en vaardigheden. Hiermee rekening houden bij het bouwen van partnerschappen op nationaal niveau vormt een proces vol uitdagingen door de complexiteit en uitgebreidheid van de agenda voor ondernemerschapsonderwijs.

Veelvoorkomende uitdagingen waarmee ministeries en hun partners te maken hebben, hebben in verschillende mate betrekking op:

- gebrek aan gefundeerd onderzoek om strategieontwikkeling en -tenuitvoerlegging te sturen;
- belemmeringen op het gebied van middelen; wettelijke en/of constitutionele hindernissen;
- moeilijkheden bij de opbouw van de capaciteit, het begrip en de deskundigheid van het beroep van leraar;
- de uitdaging om ondernemerschapsonderwijs efficiënt te integreren in bestaande leerplannen;
- de strijd voor “ruimte” en zichtbaarheid met betrekking tot de plaats van de agenda voor ondernemerschapsonderwijs t.o.v. andere nationale prioriteiten;
- gebrek aan gefundeerde en samenhangende strategieën om tenuitvoerlegging te bevorderen;
- moeilijkheden om reacties op de agenda te coördineren tussen de verschillende ministeries, en
- ontwikkeling van de vereiste politieke wilskracht en elan om de agenda voor ondernemerschapsonderwijs een duwtje in de rug te geven.

Uiterst belangrijke uitdagingen zijn: de behoefte om de capaciteit van het beroep van leraar te ontwikkelen; de coördinatie van antwoorden tussen relevante belanghebbenden en de integratie van ondernemerschapsonderwijs in bestaande leerplannen en onzekerheid over de te volgen route(s). Het is bijzonder moeilijk om het maxi-

mum te halen uit de coördinatie en betrokkenheid van belanghebbenden door het grote aantal belanghebbenden dat moet worden betrokken, bijv. instellingen voor hoger onderwijs, bedrijven, leraren, nationale ministeries, ngo's en uitvoerende instanties. **In een aantal landen zijn speciale instanties opgericht om nationale strategieën ten uitvoer te leggen en te promoten**, gedeeltelijk in het kader van de inspanning om beter om te gaan met deze kwestie. Zo hebben in Denemarken verschillende ministeries samen een stichting opgericht voor de promotie van ondernemerschapsonderwijs.

Hoewel de moeilijkheden waarmee landen te maken hebben duidelijk een aantal gemeenschappelijke kenmerken vertonen, schommelt het belang en de aard van deze uitdagingen ook aanzienlijk. Het is dan ook belangrijk dat ondernemerschapstrategieën en -benaderingen voor tenuitvoerlegging voldoende worden afgestemd op nationale, regionale en lokale contexten. Landen hanteren hieromtrent een diverse benadering. In landen waar onderwijs grotendeels is gedelegeerd aan lagere bestuursniveaus, is een specifiek regionaal kenmerk mogelijk binnen een nationaal kader. Zo is in Spanje de tenuitvoerlegging van de in 2006 goedgekeurde wet inzake de introductie van ondernemerschap in schoolleerplannen in 2009 op lokaal niveau begonnen op initiatief van de autonome regio's (een verslag over regionale activiteiten wordt gepubliceerd).

Met het oog hierop **verdienen twee benaderingen die in constrasterende contexten kunnen worden toegepast bijzondere aandacht**. Nederland verstrekt een voorbeeld van een benadering die kan worden toegepast in “rijpe” contexten, i.e. waar de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs al geruime tijd aan de gang is als een “bottom-up”-activiteit ondersteund door “top-down”-initiatieven en -projecten en waar de bestuursactiviteit nu wordt vergroot om ondernemerschapsonderwijs beter beschikbaar te maken. Ook evaluatie- en monitoringkwesties komen aan bod. In tegenstelling hiermee verstrekt Portugal een voorbeeld van een benadering waarbij er vrij weinig “spontane” ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs “in de praktijk” plaats heeft gevonden en waarbij overheidsinterventie nodig was om het systeem “aan de gang te krijgen”.

Hoewel deze benaderingen zijn afgestemd op verschillende contexten, vertonen zij allebei heel veel overeenstemming met de benadering die is opgenomen in het vooruitgangmodel dat moet zorgen voor een faciliterend kader om lokale actie aan te moedigen.

Tegenstrijdige benaderingen voor ondernemerschapsonderwijs in verschillende contexten

Een rijpe contextbenadering: Nederland

In Nederland ligt de nadruk eerder op de verstreking van beleidsrichting, ondersteuning en aanmoediging (via een programmabepaling) dan op de integratie van ondernemerschapsonderwijs als een verplicht deel van het leerplan in alle onderwijsinstellingen. Er worden subsidies verstrekt (via het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen dat wordt beheerd door het overheidsagentschap SenterNovem) om ondernemerschapsonderwijs ten uitvoer te leggen in alle onderwijsfasen, op basis van een verbintenis opgenomen in de nationale strategische agenda voor het hoger onderwijs-, onderzoek- en wetenschapsbeleid; hoewel ondernemerschapsonderwijs geen uitdrukkelijk deel van het leerplan vormt. De nadruk ligt op tekorten die zijn vastgesteld in het huidige onderwijssysteem en met name betrekking hebben op de vroegtijdige fase, terwijl de benadering om het programma ten uitvoer te leggen bewust vraaggestuurd is, i.e. gericht op instellingen die een specifieke belangstelling toonden om les te geven in ondernemerschapsonderwijs. Sommige scholen bieden nu projecten voor peuters. Een voorbeeld hiervan is "Mijn Restaurant" waarbij klassen worden ingericht als restaurants met kinderen die menu's opstellen enz. gepaard gaand met een bezoek aan een echt restaurant in de buurt. Doorgaans beginnen lagere scholen op de leeftijd van acht jaar met ondernemerschapsonderwijs.

Er zijn actoren van alle bestuursniveaus betrokken. Samen met de kaders die worden verstrekt door de nationale regering zijn op regionaal niveau kamers van koophandel betrokken bij: ondersteuning aan startende be-

drijven; plaatsing van ondernemerschapsonderwijs op de regionale agenda via sectorale vaardigheidsorganisaties en simulatie van projecten tussen scholen en bedrijven. Op lokaal niveau kunnen lokale instanties projecten stimuleren op lokale scholen en met lokale bedrijven en organisaties.

Nederland is tevens begonnen met de aanpak van de evaluatiekwestie en is bezig met de opstelling van een nationaal ondernemerscertificaat. Dit is van toepassing op mbo-niveau tot en met universiteitsniveau en is gebaseerd op certificaten die momenteel worden uitgegeven door een aantal instellingen voor hoger onderwijs (bijvoorbeeld de Utrechtse Ondernemers Academie).

Wat de meting en monitoring betreft, wordt de impact van het Nederlandse Programma Onderwijs en Ondernemen op tweejaarlijkse basis gemeten.

Een nieuw ontwikkelende contextbenadering: Portugal

In Portugal is het ministerie van Onderwijs bezig met de tenuitvoerlegging van een nationaal onderwijsproject voor ondernemerschapsonderwijs (Projecto Nacional de Educação para o Empreendedorismo of PNEE) dat is gericht op het opzetten van ondernemerschapsonderwijs als een leerplanoverschrijdend vak binnen het leerplan. Binnen het kader van het PNEE zijn lagere, secundaire en beroepsscholen uitgenodigd om op vrijwillige basis een aantal initiatieven te ontwikkelen die leiden tot de creatie van ondernemerscompetenties en -houding. Door dit te doen tracht het PNEE ook bij te dragen aan een voortgezet programma voor kwalificaties en leren, voor zowel onderwijsprofessionals als leerlingen.

In 2007/2008 namen 99 scholen, met in totaal 4 153 leerlingen in zowel algemene als beroepsrichtingen deel aan meer dan 357 projecten met betrekking tot zowel de technische als sociale dimensies van ondernemerschap. Een aantal projecten worden in de toekomst waarschijnlijk "geüpgraded" naar echte bedrijven. In het laatste trimester van

2008 is een nationale actie voor lerarenop-
leiding gelanceerd met 300 professionals
van scholen die deelnemen aan het PNEE.

Er wordt nu een nationale strategie op basis
van het PNEE overwogen.

Zoals uit deze twee voorbeelden blijkt, bestaan er belangrijke verschillen tussen landen en dit niet enkel voor strategieontwikkeling maar ook de wijze waarop strategie ten uitvoer wordt gelegd. Met het oog hierop zijn de volgende voorbeelden leerzaam.

Het Zweedse ministerie van Onderwijs en Onderzoek en het ministerie van Bedrijf, Energie en Communicatie hebben een strategie voor ondernemerschap uiteengezet in het onderwijssysteem met als uitgangspunt de behoefte om ondernemerschap te integreren in het volledige onderwijssysteem. Eén initiatief was het nationale driejarige programma voor ondernemerschap dat is uitgevoerd door het Zweedse Agentschap voor economische en regionale groei (2005-2008). In de periode 2005-2007 spendeerde dit programma 13 miljoen EUR en financierde een honderdtal projecten (50%-subsidies zijn aangeboden en de deelname door scholen en instellingen voor hoger onderwijs was aanzienlijk). De gemelde resultaten omvatten de opleiding van 4 000 leraren, de ontwikkeling van 50 nieuwe cursussen, de deelname van 140 000 studenten en de ontwikkeling van zes regionale ondernemerschapsstrategieën. De Zweedse regering draagt tevens bij aan verschillende organisaties zoals de Zweedse Organisatie *Ung Företagsamhet*, die deel uitmaakt van Junior Achievement Young Enterprise Europe. Deze organisatie beoogt meer dan 10% studenten van het hoger onderwijs (15 000) de kans te geven om tijdens een schooljaar hun eigen bedrijf op te starten en te ontwikkelen. Een ander voorbeeld is Emax Nordic dat een gemeenschappelijke ontmoetingsplaats vormt voor maximaal 200 jonge ondernemers tussen 18 en 25 jaar en wedstrijden en prijzen organiseert. Tijdens deze evenementen verwerven jonge ondernemers inspiratie, kennis en waardevolle netwerken¹⁶.

De benadering inzake de promotie en ondersteuning van ondernemerschapsonderwijs via gericht initiatieven is tevens aangenomen in Engeland waar tussen 2003 en 2005 700 secundaire scholen 15 miljoen GBP financiering ontvingen via "Enterprise Pathfinders". De lessen die uit deze proefscholen kunnen worden gehaald, maakten het mogelijk het programma open te stellen voor alle scholen en vormden de nationale leidraad die is verspreid. Deze benadering is aangevuld door een wettelijke vereiste voor werkgerelateerd leren voor 14- tot 16-jarigen die een kader verstrekt ter bevordering van het "economische welzijn" van jongeren. Het aandachtspunt ligt momenteel bij secundair onderwijs maar het is evenwel de bedoeling van het verantwoordelijke ministerie om ondernemerschapsonderwijs uit te breiden naar primair en tertiair onderwijs.

Er bestaat verscheidenheid in de praktijken met betrekking tot het feit of strategieën ondernemerschapsonderwijs trachten te verwezenlijken via individuele vakken of via het leerplan. Zo is in Ierland ondernemerschap ondergebracht in het leerplan als een specifiek vak, hetgeen een voordeel is in termen van opname door scholen. Ierland tracht daarnaast een horizontale benadering verder te ontwikkelen. In Polen is ondernemerschap als een specifiek vak opgenomen in het nationale leerplan voor alle secundaire scholen maar de lessen over ondernemerschap worden nog steeds als te theoretisch beschouwd. In Tsjechië behelst de benadering de introductie van ondernemerschapsonderwijs in het schoolleerplan via algemene onderwijsprogramma's binnen het algemene kader van de nationale strategie voor een leven lang leren die is ontworpen om een "nieuwe benadering voor onderwijs" op te zetten. Ondernemersactiviteiten worden opgenomen als onderdelen van de nieuwe kerncompetenties binnen het nationale leerplan.

In het kader van lager onderwijs bevatten projecten die het leerplan verstrekken oefenfirma's en jonge ondernemingen. Een 20,4% van de scholen beschikt momenteel over een ondernemerschapsprogramma en tot dusver heeft 1,4% van de studentenbevolking deelgenomen. In de Tsjechische sector voor volwassenenonderwijs wordt ondernemerschapsonderwijs ondersteund via een vouchersysteem.

¹⁶ <http://www.emaxnordic.com>

4.4 Ontwikkeling van efficiënte praktijken

4.4.1 Leraren, de cruciale succesfactor

Leraren spelen een cruciale rol bij de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs. Het in hoofdstuk 3 besproken model beoogt een vooruitgang van de huidige situatie waarbij ondernemerschapsonderwijs uiterst afhankelijk is van het enthousiasme van individuele leraren en hun bereidheid en bekwaamheid om activiteiten uit te voeren als een buitenschoolse activiteit naar een situatie waarbij het systematisch beschikbaar is voor elke student in elke school. Dit vereist dat alle leraren ondernemerschapsonderwijs geven als een onlosmakelijk deel van het leerplan, wat dan weer met zich meebrengt dat ondernemerschapsonderwijs een onlosmakelijk deel moet zijn van zowel initiële als voortgezette lerarenopleiding.

De paradigmaverschuiving die betrekking heeft op de verstrekking van efficiënt ondernemerschapsonderwijs vereist dat leerkrachten de voornaamste actoren van verandering zijn. Dit bereiken betekent de juiste soort ondersteuning verlenen aan leraren. Vanaf het begin is het belangrijk dat er een degelijk – en wetenschappelijk – inzicht is in de wijze waarop leraren ondernemerschapsonderwijs waarnemen; zoals wij hebben opgemerkt, **staan leraren afwijzend tegenover een beperkte definitie van ondernemerschapsonderwijs als “hoe een bedrijf runnen” maar verwelkomen het brede concept van “competenties voor het leven” met open armen.**

De ontwikkeling van dit inzicht moet de ontwikkeling van lerarenopleiding inspireren. Basiscompetenties van leraren moeten worden vastgesteld om in overeenstemming te zijn met de basisleercompetenties die reeds zijn vastgesteld (bijv. op EU-niveau). Ondernemerschapsonderwijs betekent een nieuwe relatie tussen leraren en studenten waarbij de leraar minder als “onderwijzer” en meer als een coach en mentor fungeert waardoor het leerproces van individuen wordt bevorderd en hun zelfstandigheid en zin voor initiatief worden ondersteund. Leraren moeten tevens in grotere mate praktisch, op

ervaring gebaseerd leren integreren in hun lessen. Dit zal in vele landen grote verschuivingen teweegbrengen. Via lidstaten moeten ontwikkelingen worden doorgevoerd op het gebied van zowel initiële opleiding als opleiding voor personeel dat reeds in dienst is (voortgezette professionele ontwikkeling). Opleiding is tevens nodig voor senior personeelsleden die beschikken over het potentieel om binnen hun instellingen leiders – of “kampioenen” – te worden op het gebied van ondernemerschapsonderwijs.

Degelijk onderzoek moet tevens de ontwikkeling inspireren van permanente mechanismen om de voortgezette professionele ontwikkeling van leraren te ondersteunen, zoals instrumenten om goede praktijken uit te wisselen en mogelijkheden om tijd te spenderen aan onderdompeling binnen echte ondernemingen. Even belangrijk is de ontwikkeling van contentbanken, instrumenten en hulpmiddelen en de oprichting van efficiënte ondersteuningsnetwerken.

Efficiënte praktijken – en efficiënte leraren – moeten worden erkend en voldoende geprofileerd, bijv. via nationale awards om de zichtbaarheid van ondernemerschapsonderwijs te vergroten.

Voornaamste onderdelen van de ontwikkeling van de rol van leraren

- Inzicht via wetenschappelijk onderzoek over de wijze waarop leraren ondernemerschapsonderwijs benaderen en opvatten
- Ontwikkeling van een programma voor initiële lerarenopleiding en voortgezette professionele ontwikkeling, met inbegrip van opleiding om de ontwikkeling van leiderschap bij senior personeel te ondersteunen.
- Creatie en verspreiding van efficiënte content, instrumenten, methoden en hulpmiddelen voor lesgeven
- Opstelling van ondersteuningsnetwerken

Inzicht in de benaderingen en opvatting van leraren inzake ondernemerschapsonderwijs: de behoefte aan onderzoek

Wij hebben reeds gezien dat, aangezien leraren een centrale rol spelen om ondernemerschapsonderwijs op systematischere wijze te integreren in onderwijsinstellingen, hun houding, overtuiging en opvatting belangrijke factoren zijn waarmee rekening moet worden gehouden tijdens de fase voor tenuitvoerlegging van ondernemerschapsonderwijs. Uit ervaring blijkt inderdaad dat deze niet als vanzelfsprekend mogen worden beschouwd. Zo is het nationale driejarige programma voor ondernemerschap (2005-2008) in Zweden enthousiast onthaald door leraren en andere personen die zich reeds bezighouden met ondernemerschap in onderwijs maar het bleek een hele uitdaging om leraren buiten de kerngroep van “enthousiastelingen” te bereiken. Deze ervaring beklemtoont de behoefte aan een continue langetermijnsinspanning en aan de waarborging dat de rol van leraren duidelijk wordt verwoord op zowel strategisch als operationeel niveau.

Het is dan ook belangrijk dat elke strategische benadering om ondernemerschap te ontwikkelen wordt gebaseerd op een grondig inzicht in de manieren waarop leraren het begrip “ondernemerschap” zien en zich eigen maken en wat dit betekent in een onderwijsomgeving. Onderzoek uitgevoerd in Zweedse scholen (Berglund & Holmgren, 2007¹⁷) toont bijvoorbeeld dat ondernemerschapsonderwijs door leraren en schoolhoofden van een “beperkt” begrip van bedrijfsoprichting is vertaald in een breder concept dat het best wordt beschreven als een houding of een manier om de wereld te beschouwen. Leraren zeiden meer in het bijzonder dat zij bij het geven van ondernemerschapsonderwijs een manier aanmoedigden om de wereld te beschouwen die wordt gekenmerkt door “creativiteit, reflexiviteit en initiatiefvermogen”. Dit is in overeenstemming met de normale belangstelling van leerkrachten voor “een leven lang leren”.

Onderzoek naar de standpunten van leraren in Finland toonde tevens een aantal belangrijke trends: leraren beschouwen ondernemerschapsonderwijs niet als een nieuw fenomeen en de soorten activiteiten die worden nagestreefd om het te ondersteunen, zijn eerder algemeen (projecten, bezoeken, experimenten enz.). Leraren benadrukten tevens dat studenten beschikken over een in-

herent vermogen voor individuele ondernemersmentaliteit en de verantwoordelijkheid van het onderwijssysteem bestaat erin deze te versterken via ondersteuning en aanmoediging. De manier waarop verschillende leraren ondernemerschapsonderwijs opvatten of interpreteren heeft duidelijk een invloed op de manier waarop zij het in de praktijk omzetten en het is nodig om te zorgen voor concrete basisrichtsnoeren. De gids en toolkit voor goede praktijken “Entlearn.net”, onderdeel van breder onderzoek naar ondernemerschapsonderwijs, benadrukt dat het moeilijk is om een modelprogramma voor ondernemerschapsonderwijs op te stellen (niet één enkele benadering of formaat) en legt de klemtoon op zelfgeorganiseerd leren of leren door te doen, bijv. door het te integreren in dagelijks handelingen of activiteiten. Op ervaring gebaseerd leren is mogelijk de beste manier om vooruitgang te boeken – ondernemers experimenteren doorgaans en passen vervolgens de verworven kennis toe op een levensechte situatie.

Kwaliteitskader en nationale norm voor ondernemerschapsonderwijs – Centrum voor onderwijs en industrie van de universiteit van Warwick, VK

Het Centrum voor onderwijs en industrie van de universiteit van Warwick, VK heeft een kwaliteitskader en nationale norm voor ondernemerschapsonderwijs ontwikkeld voor scholen in Engeland. De nationale norm voor ondernemerschapsonderwijs is in het leven geroepen om te zorgen voor een kwaliteitsevaluatieproces en -mechanisme voor de erkenning en waardering van goede praktijken in het kader van ondernemerschapsonderwijs. Het is opgezet door een personeelsteam van het Centrum voor onderwijs en industrie van de universiteit van Warwick dat beschikt over gespecialiseerde ervaring in ondernemerschapsonderwijs.

Het kwaliteitskader voor de nationale norm bestaat uit vijf onderdelen. Elk onderdeel beschrijft en identificeert kwaliteitsprocessen met inbegrip van:

- visie van ondernemerschapsonderwijs op het gebied van concept en communicatie;

¹⁷ *The Introduction of Entrepreneurship in Contemporary Swedish Education Policy: Ugly duckling or Beautiful Swan?* Conference: ECER 2008, From Teaching to Learning?

- uitvoering van een audit op het gebied van ondernemerschapsonderwijs;
- planning en beheer van ondernemerschapsonderwijs;
- verstrekking van een leerplan op het gebied van ondernemerschapsonderwijs;
- beoordeling en evaluatie van ondernemerschapsonderwijs.

Elk onderdeel bevat een lijst met vereisten voor scholen om in te vullen teneinde te voldoen aan de norm en een beknopte beschrijvende uitleg over het soort documentatie dat kan worden ingediend samen met het gespecificeerde bewijs dat bij elke indiening moet worden gevoegd. Het doelpubliek was erg groot en bijgevolg maakten heel wat scholen (uit het lager, secundair en bijzonder onderwijs) gebruik van de zelfevaluatiematerialen. Diverse regionale netwerken voor ondersteuning aan leraren hebben de materialen tevens gebruikt als een benchmark voor hun verstrekking en als basis voor het ontwerp van hun programma's voor voortgezette professionele ontwikkeling. Uit verslagen blijkt dat leraren en hun mentors de verstrekking van duidelijke richtlijnen om de verstrekking van kwalitatief hoogstaand ondernemerschapsonderwijs te ondersteunen op prijs stellen. Zij reageren tevens positief op de flexibiliteit die in de vereisten is opgenomen en het mogelijk maakt lokale prioriteiten aan te pakken terwijl nog steeds aan de basiscriteria wordt voldaan.

Ontwikkeling van lerarenopleiding

Lerarenopleiding vormt duidelijk een essentieel onderdeel voor de ondersteuning aan leraren om efficiënt ondernemerschapsonderwijs te verstrekken. De soorten nationale benaderingen die in het vorige onderdeel zijn beschreven, impliceren dat ondernemerschapsonderwijs moet worden opgenomen in de bestaande lerarenopleiding. Er moet worden geïnvesteerd om de normen binnen de lerarenberoepen te vergroten en er moeten afgestudeerden van hoog niveau worden aangehouden voor het beroep. Er moet worden geïnvesteerd in zowel initiële lerarenopleiding als de ondersteuning van voortgezette professionele ontwikkeling, niet enkel voor leraren die reeds in

dienst zijn maar vooral voor leraren die tot dusver nog geen ondernemerschapsonderwijs geven.

In Finland waar ondernemerschapsonderwijs vrij vroeg (1994) is geïntroduceerd en is geïntegreerd binnen vakken, is opleiding vóór indiensttreding op het gebied van ondernemerschapsonderwijs voor leraren verplicht in drie instellingen voor lerarenonderwijs (afdeling voor lerarenopleiding Kajaani van de universiteit van Oulu, programma's voor leraren op het gebied van ambachten in de afdeling voor lerarenopleiding Rauma van de universiteit van Turku en de afdeling Vaasa van de universiteit van Åbo Akademi) en facultatief in verschillende andere instellingen. Daarnaast zijn er maatregelen getroffen om meer personen te werven voor lerarenopleiding met een ondernemersachtergrond en met persoonlijke ervaring op het gebied van ondernemerschap. Alle universiteiten die lerarenopleiding geven, bieden ondernemerschapsonderwijs aan als keuzevakken voor leraar-studenten. Deze worden meestal aangeboden in faculteiten voor economie en administratieve wetenschappen en de nadruk ligt op ondernemerschap en bedrijfskennis. Een zestigtal studenten kozen voor deze cursussen in 2006-2007.

In Cyprus krijgen leraren voor het secundair onderwijs verplichte initiële opleiding op de universiteit van Cyprus waar het programma bestaat uit tien lessen inzake ondernemerschapsonderwijs. Facultatieve seminars worden door het Pedagogische Instituut van Cyprus aangeboden aan leraren, schoolhoofden en beleidsmakers. Deze worden georganiseerd door het ministerie van Onderwijs in samenwerking met andere organisaties, i.e. universiteiten. Indien van toepassing maken opleiders gebruik van samenwerking met de industrie om ervoor te zorgen dat cursussen uiterst relevant zijn.

In Polen is "Dynamisch ondernemerschap" een nationaal programma om ondernemerschapsonderwijs te verbeteren in instellingen voor hoger onderwijs. Het programma is gelanceerd in 2004 en gericht op de ontwikkeling van methoden en instrumenten om ondernemerschapscursussen te geven op academisch niveau in Polen. De lesmethoden, instrumenten en casestudy's zijn eerst getest in de Academie Leon Kozminski

voor ondernemerschap en beheer (school voor bedrijfskunde) tijdens een door de EU gefinancierd project voor 120 studenten uit 32 hogere (voornamelijk niet-bedrijfs)instellingen in de regio Mazovia. Dit leidde tot de opstelling van een handboek *“Dynamisch ondernemerschap. Hoe je eigen bedrijf starten”*, dat is gepubliceerd in 2006 en bestemd voor de academische gemeenschap.

In Slovenië heeft het Centrum voor beroepsonderwijs opleiding geïntroduceerd om ondernemerschap te geven aan leraren van secundaire beroepsscholen. Leraren worden via workshops opgeleid met de nadruk op het gebruik van actieve leermethoden en verschillende activiteiten om “ondernemersmentaliteit aan te moedigen en te ontwikkelen”. Om dit doel te bereiken gaat de aandacht uit naar de gestructureerde processen gebaseerd op creatieve probleemoplossing en kritisch denken om te zorgen voor leren door te doen, imitatie en succesvolle uitwisseling van meningen. Het voornaamste leerresultaat van deze technieken bij toepassing in het klaslokaal is de ontwikkeling van een ondernemersgeest en bijbehorende vaardigheden bij studenten, in de zin van het algemene vermogen van individuen met de bedoeling hun efficiëntie te vergroten in zowel hun beroeps- als privéleven. Ondernemerschap wordt begrepen als de stimulatie van deze persoonlijke vaardigheden die de basis vormen voor ondernemersactiviteiten. De samenwerking met leraren uit het secundair onderwijs heeft tot dusver geleid tot een aantal lesmaterialen en handboeken over: “ondernemen in de wereld van beroepsopleiding”; “de optie zelfstandige zijn”; “begrip van de ondernemerslevenswijze” en een gids voor leraren over de introductie van ondernemerschap in secundair beroepsonderwijs.

Lerarenopleiding in Oostenrijk

In Oostenrijk is het Initiatief voor lesgeven over ondernemerschap (IFTE)^(f) in het leven geroepen om lerarenopleiding te ontwikkelen en te geven en het organiseert elk jaar een zomerschool voor ondernemerschap in Kitzbühel. De cursus duurt één week in juli en is bedoeld voor leraren van beroepsscholen, instellingen voor hoger onderwijs en algemene secundaire onderwijsrichtingen. Het programma is uitgebreid en de onderwerpen

behelzen ondernemerschap in het kader van de onderwijsfilosofie, bedrijfsethiek en de creatie van ideeën, samen met praktisch werk over de tenuitvoerlegging en de wijze waarop veranderingsmanagementprocessen kunnen worden gebruikt om innovatieve onderwijsorganisaties op te richten. Hierbij ligt een sterke nadruk op op ervaring gebaseerd leren. Het cursusteam bestaat uit personen van bedrijven, universiteit en scholen. Dit weerspiegelt het feit dat de IFTE wordt ondersteund door een aantal sponsors uit zowel de overheids- als privésector.

Het gebruik van onderdompeling van leraren in bedrijven is een waardevol middel om bij leraren competenties te ontwikkelen op het gebied van ondernemerschapsonderwijs: zij zorgen voor grondige, praktische werkervaring in de privésectoren door te “leren door te doen”. Zij kunnen tevens een aantal andere voordelen ondersteunen, zoals leiderschap en ruimere competentieontwikkeling en zakenmensen mogelijkheden bieden om tijd te investeren in onderwijs en te helpen het wederzijdse begrip tussen de sectoren te bevorderen. Minder positief is dat dit een aanzienlijke toename van de verbintenis en resources vergt in vergelijking tot eenvoudige bezoeken tussen scholen en lokale bedrijven. Hoewel zij kunnen worden georganiseerd op individuele basis van een school/bedrijf, hebben zij vaker nood aan een vrij hoge mate van lokale organisatie, misschien door betrokkenheid van een lokale/regionale instantie of ondersteuningscentrum en een lokale bedrijfsorganisatie om onderdompelingsmogelijkheden te ontwikkelen en te beheren.

Gouden kansen: iets vaker de boeken sluiten – Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) Nederland

SLO, het Nederlandse Nationale Expertisecentrum voor leerplanontwikkeling biedt opleidingscursussen aan leraren, schooldirecteuren en bredere belanghebbenden die ondernemerschapsonderwijsprogramma's willen ontwikkelen, ten uitvoer leggen of eraan willen bijdragen. De opleiding voor leraren bestaat uit twee opeenvolgende cursussen. Het basisbeginsel van het SLO-opleidingsprogramma is

^(f) <http://www.ifte.at>

dat “ondernemersmentaliteit alles te maken heeft met gedrag”.

De eerste cursus heet “Excelling” en neemt drie dagen in beslag. De cursus die gericht is op houding en gedrag beoogt een stimulatie van het ondernemersgedrag van de leraren. Deelnemers werken aan hun eigen ontwikkeling als een ondernemend individu. De cursus hoopt de ondernemersvlam aan te wakkeren door leraren uit de eerste hand te laten ervaren wat het betekent om een ondernemershouding te hebben. Leraren leren de zaken anders te bekijken, zij moeten hun eigen talent en de talenten van hun leerlingen weer spiegelen, zij moeten contact leggen met de “buitenwereld” en ondernemerschap en onderwijs koppelen.

De tweede cursus heet “Arranging” en neemt twee dagen in beslag. Het doel van de cursus is dat leraren het ondernemersvuur omzetten in praktijklessen. Deelnemers wordt aangeleerd hoe ondernemerslessen kunnen worden georganiseerd — vanuit en voor hun eigen lespraktijk, in samenwerking met ondernemers van buiten de school, waarbij koppelingen worden gemaakt met onderwijskaders en -doelstellingen. De deelnemende leraren moeten hun eigen ondernemerschapsonderwijs cursussen ontwerpen door alle kenmerken van ondernemerschap te gebruiken.

Inhoud, instrumenten, methoden en hulpmiddelen voor lesgeven

Naast lerarenopleiding is het essentieel om efficiënte leshulpmiddelen en -ondersteuning ter beschikking te stellen en te zorgen voor voldoende ruimte om deze te gebruiken binnen het leerplan. Doorgaans zijn leraren graag in staat hulpmiddelen aan te passen en te ontwikkelen maar algemeen verkrijgbare producten zijn tevens erg nuttig voor druk lesgevend personeel. Heel wat van deze hulpmiddelen kunnen leraren op lokaal niveau creëren met behulp van lokale hulpmiddelen via bestaande mechanismen (zoals ondersteuningscentra met de steun van lokale/regionale instanties, zie onderdeel 4.3.3 hierna). Maar er zijn een aantal voorbeelden waarbij nationale inspanningen zijn geleverd om

hulpbronnen te ontwikkelen. Zo is in Slovenië een catalogus geïmplementeerd van opleidingsprogramma's voor leraren, ondersteund door pedagogisch materiaal, gaande van de ontwikkeling van ondernemershouding en -vaardigheden tot specifiekere bedrijfscursussen. In Oostenrijk verstrekt het Impulscentrum voor ondernemerschapsonderwijs (EESI) inter alia goedgekeurde handboeken voor ondernemerschapsonderwijs, heeft een softwaretool ontwikkeld om persoonlijkheidseigenschappen en -houdingen t.o.v. ondernemerschap te meten als een hulpmiddel om les te geven in hogere secundaire scholen en organiseert bedrijfsplanwedstrijden en een jaarlijks symposium met deskundige sprekers en workshops.

De virtuele leeromgeving voor ondernemerschapsonderwijs – Universiteit van Turku, Finland

De virtuele leeromgeving voor ondernemerschapsonderwijs ontwikkeld door de Universiteit van Turku, Finland, geeft een voorbeeld van een poging om een onlineplatform te ontwikkelen teneinde het hoofd te bieden aan het gebrek aan informatie, leermateriaal en netwerken voor lerarenopleiding op het gebied van ondernemerschap. De doelstellingen van de virtuele leeromgeving zijn het ontwikkelen van dynamische modellen voor ondernemerschapsonderwijs, het opstellen van netwerken tussen ontwikkelaars van ondernemerschapsonderwijs en het ondersteunen van lerarenopleiders door bij te dragen aan de ontwikkeling van pedagogieën, strategieën en leerplannen voor lerarenopleiding op het gebied van ondernemerschap.

Het project dat midden 2010 aanving wordt ten uitvoer gelegd tijdens de periode 2010-2013. In 2011 brengt het 26 partners samen. Vroegtijdige resultaten wijzen op veranderingen in de ontwikkeling van strategie en leerplannen in ondernemerschapsonderwijs, alsook een verbetering van de pedagogische bekwaamheid van leraren om ondernemerschapsonderwijs ten uitvoer te leggen. Via het project is ook het Finse netwerk versterkt.

In Schotland zorgt Enterprising Careers voor ondersteuning aan leraren die “ondernemerschapsonderwijs” geven. Deze ondersteuning wordt aangeboden door een derde organisatie, in dit geval het Centre for Studies in Enterprise, Career Development & Work van de universiteit van Strathclyde. Het concept ondernemerschapsonderwijs valt hier in de categorie van een brede benadering zoals die waarnaar we reeds hebben verwezen (in Finland bijvoorbeeld) waarbij de nadruk eerder ligt op persoonlijke ontwikkeling en verbetering van de kwaliteit van onderwijsresultaten dan hoofdzakelijk op ondernemerschap in de zin van het opstarten of runnen van bedrijven. Enterprising Careers biedt een aantal korte cursussen (Continuing Professional Development of CPD), met inbegrip van: the Enterprising Teacher, the Enterprising School en Excellence in Enterprise (waarbij instrumenten worden verstrekt om scholen te helpen met de evaluatie van hun ondernemingsactiviteiten).

Er zijn tevens een aantal “bedrijfspakketten”, met inbegrip van hulpmiddelen en instrumenten voor gebruik door leraren en gericht op verschillende niveaus (5-7 jaar, 8-11 jaar en 12-14 jaar).

Binnen Europa zijn tevens heel wat andere benaderingen beschikbaar. In Frankrijk is er bijvoorbeeld *“Lucy et Valentin ... créent leur entreprise!”* (“Lucy en Valentin ... richten een bedrijf op!”) is een lesinstrument dat stripverhalen en serieuze redactionele inhoud combineert om jongeren tussen 14 en 15 aan te moedigen om initiatief te nemen en na te denken over de oprichting van hun eigen bedrijf. Het kan worden gebruikt als een afzonderlijke module of als onderdeel van een klaslokaalactiviteit en verstrekt een interactief, dynamisch, positief en pragmatisch inzicht in het bedrijfsleven en ondernemerschap. Het stripverhaal is opgesplitst in tien onderdelen, één voor elke fase van het proces dat Lucy en Valentin volgen om hun eigen sportkledingbedrijf op te richten. Een soortgelijke benadering is aangenomen in Luxemburg waar een stripverhaal over het opstarten van een bedrijf (“Bollie en Billie richten een bedrijf op”) wordt gebruikt in alle lagere scholen.

Ook virtuele hulpmiddelen winnen steeds meer aan populariteit. Zo worden in het VK webgeba-

seerde hulpmiddelen versterkt op nationale en regionale niveaus door nationale overheids- en lokale onderwijsinstanties (www.enterprisevillage.org.uk/). In Polen behelst een hoofdonderdeel van het nationale programma “Dynamisch ondernemerschap” ter verbetering van ondernemerschapsopleiding in instellingen voor hoger onderwijs een gericht webportaal (www.cieslik.edu.pl) dat extra materialen en instrumenten ter beschikking stelt aan studenten, samen met les-tips en -materiaal voor sprekers.

Online-identificatie van ondernemerschapstalent in Baden-Württemberg, Duitsland

“Talenteschmiede Baden-Württemberg” is een proefproject onder leiding van de NaturTalent Stiftung (Stichting natuurtalent) en is bedoeld voor studenten tussen 15 en 20 jaar die zijn ingeschreven in scholen voor algemeen onderwijs. De doelstelling is leerlingen bewuster maken van hun natuurlijke talenten en richtsnoeren verstrekken voor mogelijke loopbanen. Het gaat uit van het principe dat indien personen hun talenten op hun werk toepassen, zij waarschijnlijk heel wat efficiënter en innovatiever zijn. De eerste fase van het proces bestaat uit leerlingen die verschillende onlinetests (doorgaans thuis) doen die samen ongeveer vijf uur in beslag nemen en bestaan uit: een vaardigheidstest, een test om een mogelijk beroep te vinden, een “sterktedetector” om persoonlijke eigenschappen en talenten te evalueren en tot slot een test inzake ondernemerstalent. Deelnemers moeten thuis ook twee schriftelijke tests invullen: een zelfevaluatie-test en een evaluatie van hun sterkten ingevuld door vragen aan vrienden, ouders enz. De onlinetests worden verstuurd naar een “talent coach” en worden opgevolgd door een eendaags seminar (met maximaal twaalf leerlingen) waar de deelnemers werken met de “talent coach”: bespreking van de resultaten van de tests en ontwikkeling van hun eigen “talentenfiche”. Aan het eind van het seminar gaan de studenten tevens naar huis met vijf concrete voorstellen voor toekomstige beroepsopleiding, beroepskeuze of studies. In de eerste 18 maanden van het project hebben meer dan 4 500 studenten

uit 170 scholen deelgenomen. Het initiatief is gefinancierd door het ministerie van Economie van Baden-Württemberg (als resultaat van zijn belangstelling voor ondernemerschap) en door het Federale Werkgelegenheidsbureau Baden-Württemberg (als resultaat van zijn belangstelling voor loopbaanbegeleiding) en geeft een goed voorbeeld van samenwerking op regionaal niveau.

Naast de hiervoor beschreven soorten hulpmiddelen hebben leraren tevens de ruimte nodig om er gebruik van te maken. Jammer genoeg kunnen moeilijkheden roet in het eten gooien en ervoor zorgen dat ondernemerschapsonderwijs wordt opgenomen buiten het leerplan als buitenschoolse activiteit. Het is mogelijk dat leerplannen soms niet over voldoende flexibiliteit beschikken. Door dit soort factoren kunnen leraren moeilijkheden ondervinden om innovatieve activiteiten te organiseren en meer vrijheid te geven aan hun studenten. Een duidelijke oplossing hiervoor vond plaats in Slovenië waar in het nationale leerplan-kader is vastgelegd dat 20% van het leerplan naar goeddunken van leraren mag worden gebruikt: dit biedt een mogelijkheid voor ondernemerschapsonderwijs.

Bijstandsnetwerken

Netwerken kunnen een belangrijk middel zijn om leraren bij te staan. Professionele netwerken of praktijkgemeenschappen geven hen de kans om elkaars ervaringen inzake beroepsonderwijs te delen en ervan te leren. Zo is in Slovenië de waarde van dergelijke ondersteuningskaders ter ondersteuning van de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs erkend, naast de behoefte om te zorgen voor betere samenwerking en communicatie tussen belanghebbenden. Dit heeft geleid tot een verbintenis om een netwerk voor leraren te ontwikkelen.

Een ondersteuningsnetwerk voor onderwijzers in het Ierse hoger onderwijs

In Ierland heeft INTRE (Irish Network of Teachers and Researchers of Entrepreneurship⁽⁹⁾) een essentiële rol gespeeld bij het vormen van de cultuur en praktijken van ondernemer-

schapsonderwijzers op het hele eiland (in de sector hoger onderwijs). Dit wordt als cruciaal beschouwd voor capaciteitsopbouw in alle instellingen. De National Council for Graduate Entrepreneurship van het VK ondersteunt het werk van het INTRE en heeft Ierse onderwijzers betrokken bij zijn internationale programma voor ondernemerschapsonderwijzers met financiële steun van Enterprise Ireland.

4.4.2 Betrokkenheid van bedrijven, privéverenigingen en -organisaties

Bedrijven zijn een essentieel onderdeel van ondernemerschapsonderwijsstrategieën: zij vormen de bron van de levensechte voorbeelden en ervaringen die uiterst essentieel zijn voor het leerproces van studenten. Dialoog tussen ondernemers en onderwijzers is belangrijk om te waarborgen dat ondernemerschapsonderwijs relevant is en om studenten bewuster te maken van de omvang en aard van de bedrijfsactiviteit zowel in het algemeen als in hun lokale buurt of regio.

De betrokkenheid van bedrijven is evenwel ongelijk en ongestructureerd en dit wordt weerspiegeld in het uitgangspunt van het vooruitgangsmodel. De deelname van bedrijven gaat gepaard met een aantal hindernissen, met name een gebrek aan tijd en resources, een gebrek aan stimuli voor verbintenis en een onduidelijk inzicht over hoe zij zo nuttig mogelijk kunnen worden betrokken bij ondernemerschapsonderwijs. Een manier om deelname te verhogen is via de promotie van de aspecten op het gebied van sociale verantwoordelijkheid van bedrijven waarbij wordt erkend dat de ontwikkeling van ondernemende personen goed is voor de volledige maatschappij, met inbegrip van het bedrijfsleven. Deelname kan tevens zorgen voor meer bekendheid en publiciteitsvoordelen.

Bedrijven ondersteunen tevens het werk van heel wat privéverenigingen en -organisaties (bijv. JA-YE en European) die tot dusver een uiterst belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van praktijken. Deze instanties genieten heel wat steun van de privésector en kunnen rechtstreeks gebruikmaken van concrete bedrijfspraktijken en

⁽⁹⁾ <http://www.intre.ie/>

deze ter beschikking stellen van scholen en leraren als mogelijkheden voor praktisch, op ervaring gebaseerd leren. Tot dusver gebruiken scholen en leraren de beschikbare deskundigheid van privéverenigingen en -organisaties grotendeels op ad-hocbasis.

Om de beschikbaarheid van ondernemerschapsonderwijs voor elke student te waarborgen, brengt het vooruitgangsmodel een aanzienlijke toename van de aan bedrijven, privéverenigingen en -organisaties gestelde eisen met zich mee. De deelname van bedrijven is vrijwillig en zal de vereiste toenames waarschijnlijk niet ondersteunen zonder: (i) een grotere mate aan gestructureerde betrokkenheid en de ontwikkeling van duurzame langetermijnrelaties met scholen, zoals beoogd in het vooruitgangsmodel en (ii) de ontwikkeling van innovatieve benaderingen om bedrijven te betrekken, met inbegrip van het ruimere gebruik van lokale partnerschappen en de ontwikkeling van bemiddelingsfuncties door lokale bedrijfsorganisaties (een gemakkelijker taak in landen zoals Duitsland met goed ontwikkelde organisaties zoals kamers van koophandel). Het is even belangrijk bedrijfsorganisaties te betrekken bij de strategieontwikkeling en -tenuitvoerlegging op nationaal niveau. Bedrijfsverenigingen en -organisaties, zoals kamers van koophandel, beschikken over waardevolle deskundigheid en ervaring die kan worden gebruikt om ondernemerschapsonderwijs te introduceren en ervoor te zorgen dat scholen en leraren voldoende rekening houden met bedrijfsbehoeften.

Er zijn een aantal gebieden waar de rol van bedrijven kan worden ontwikkeld om de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs te ondersteunen, zoals blijkt uit onderstaande kader.

Voornaamste onderdelen van de ontwikkeling van de rol van bedrijven

- Bezoeken, ervaringen, casestudy's en rolmodellen
- Programma's voor miniondernemingen en virtuele bedrijven
- Privéverenigingen en -organisaties die handelen als tussenpersonen tussen de bedrijfs- en onderwijswereld

Bezoeken, ervaringen, casestudy's en rolmodellen

Bedrijven dragen op heel wat manieren bij tot ondernemerschapsonderwijs en doen dit al verschillende jaren. Een van de efficiëntste benaderingen is studenten in contact brengen met echte ondernemers en bedrijven.

Een ondernemerstoekomst inbeelden: het Dream-programma

Dream^(h) is een project voor jongeren van 16-19 jaar in België die vrijwillige ondernemers of werkgevers in staat stelt hun ervaring te delen in het klaslokaal of op de werkplek. Het is ontwikkeld en georganiseerd door het Departement kleine bedrijven van Brussels Management School (deel van het Institut Catholique des Hautes Etudes Commerciales), bekend als ICHEC-PME. Dream heeft de volgende vier doelstellingen:

1. jongeren aanmoedigen om na te denken over het beroep dat zij willen uitoefenen of er echt van laten "dromen";
2. advies geven over de vaardigheden die nodig zijn om hun dromen waar te maken;
3. stimuleren en ondernemingszin en -houding bijbrengen; en
4. de contacten tussen de school en de bedrijfsgemeenschappen versterken.

De essentie van Dream is een "nationale dag" om jongeren de mogelijkheid te geven over hun toekomst na te denken met de steun van getuigenissen van verschillende maatschappelijke en economische sectoren (met inbegrip van diensten, productie, creatieve sectoren, ngo's enz.). Het initiatief is in 1999 op nationale schaal gelanceerd en sindsdien hebben meer dan 101 000 studenten deelgenomen.

Bedrijfsdagen of -weken zijn een steeds populairdere activiteit die gerichte activiteiten mogelijk maken waarbij het gewone lessenrooster vaak wordt opgeschort en studenten samen aan opdrachten werken. Zo biedt in Frankrijk "*La Semaine Ecole-Entreprise*" ("School-Bedrijfsweek")¹⁸ bedrijven uit verschillende sectoren de mogelijkheid om hun deuren open te stellen voor studenten.

^(h) <http://www.dreamday.be/fr/index.html>.

18 <http://eduscol.education.fr/pid23542-cid45666/semaine-ecole-entreprise.html>

ten en ondernemers, en werkgevers de kans om klaslokalen te bezoeken. De Week is gelanceerd in 2000 en heeft de volgende doelstellingen: verbetering van het gemeenschappelijke begrip tussen de onderwijs- en bedrijfswereld; versterking van uitwisselingen en partnerschappen en aanmoediging van nieuwe initiatieven en opstelling van een duurzame langetermijndialoog tussen leraren en bedrijfsleiders. Het schema maakt deel uit van een jaarkalender van evenementen die zijn georganiseerd in partnerschap met de bedrijfssector in het kader van de raamovereenkomst van 19 juli 2004 tussen de minister van Onderwijs en de voorzitter van de Mouvement des Entreprises de France. Het Centrum van jonge leiders en de Jongerenvereniging en -onderneming zijn tevens partners.

In Slovenië brengt het "Design Thinking School"- of d.school-initiatief onder leiding van Japti, het Overheidsagentschap voor ondernemerschap en buitenlandse investeringen, interdisciplinaire groepen van studenten, leraren en innoverende bedrijven samen om oplossingen te verstrekken voor echte bedrijfsproblemen. Naast regelmatige bezoeken aan de school door mentors van bedrijven, bezoeken studenten tevens deelnemen de bedrijven, waarbij zij een inleiding krijgen op het bedrijf en voorstellingen van de producten en technologieën ervan. De bedrijven stellen tevens hun onderzoeksinfrastructuur ter beschikking van de studenten om hen te helpen prototypes te maken.

Een ander voorbeeld van deze praktische benadering komt van Nederland waar in 2004 de universiteit van Groningen samen met ID Media een educatief internetspel heeft ontwikkeld voor (v) mbo-leerlingen. De doelstelling van het KvK Startersspel is studenten spelenderwijs te informeren over de stappen die nodig zijn om een bedrijf op te starten en hen in de richting te leiden van de juiste organisaties die een rol spelen bij de start van een bedrijf, zoals de kamer van koophandel. Het spel is in 2005 voor het eerst getest door vijf scholen en kan nu worden gebruikt door alle scholen in Nederland. Momenteel zijn er tachtig scholen geregistreerd. Vorig jaar bezochten 5 000 personen de website¹⁹ waar zij de demo-versie van het spel kunnen spelen.

Waarborging van de rechtstreekse betrokkenheid van ondernemers bij het lesgeven over ondernemerschapsonderwijs: de universiteit van Valencia, Spanje

Op de universiteit van Valencia in Spanje financieren en beheren bedrijfseigenaars een Zetel voor ondernemerschapsonderwijs. Leraren/sprekers van de begeleidende cursus komen uitsluitend uit de lokale bedrijfsgemeenschap. Dit betekent dat zij niet enkel als rolmodellen fungeren maar rechtstreeks zijn betrokken bij het geven van ondernemerschapsonderwijs. Tijdens de tien jaar dat het programma actief is, zijn er 250 bedrijfsprojecten ontwikkeld. De voornaamste output van de venture is de verwerving van ondernemersvaardigheden en -houding door studenten.

Miniondernemingen, virtuele bedrijven

De efficiëntste manier om leerlingen (en zelfs leraren) bloot te stellen aan bedrijfsmethoden en -uitdagingen is via initiatieven die gebruikmaken van de techniek van minibedrijven om een omgeving te creëren voor experimenten op het gebied van bedrijfsvaardigheden. Deze ontwikkelen echte bedrijfsactiviteit op een kleine schaal en voor een beperkte tijd waardoor leerlingen persoonlijk kennismaken met de uitdagingen van ondernemerschap. Het verslag van de Europese Commissie van 2005 inzake minibedrijven toont aan dat zij studenten in staat stellen basisbedrijfsvaardigheden, persoonlijke kwaliteiten en transversale vaardigheden te verwerven en hun creativiteit te tonen, enthousiasme en zelfvertrouwen te ontwikkelen, te leren werken in een team en beter bereid te zijn om verantwoordelijkheid te nemen en hun zin voor initiatief te gebruiken²⁰. De voornaamste factoren (beste praktijken) voor doeltreffendheid en succes bij de tenuitvoerlegging van studentenbedrijfsprogramma's omvatten teamwerk en de vrijheid van studenten om hun eigen ideeën te ontwikkelen, de ontwikkeling van banden met het bedrijfsleven en de lokale gemeenschap en de beschikbaarheid van mentors en adviseurs van bedrijven.

¹⁹ <http://www.kvkstartersspel.nl/demo/#>

²⁰ DG Ondernemingen en Industrie (2005) Best Procedure Project: Mini-Companies in Secondary Education http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/itemshortdetail.cfm?item_id=3358

Voornaamste voordelen van mini-bedrijven

1. een sterke band met bedrijven en met de lokale gemeenschap, en de betrokkenheid van de privésector;
2. flexibiliteit en aanpassingsvermogen van programma's aan verschillende soorten onderwijs, en lokaal aan verschillende situaties;
3. enthousiasme en motivatie bij studenten (zelfs bij de studenten die niet gemotiveerd zijn voor de traditionelere vakken); en
4. het potentieel, op het gebied van creativiteit, initiatief en innovatie, dat deze activiteiten aan het licht kunnen brengen bij jongeren.

Bron: DG Ondernemingen en Industrie (2005) Best Procedure Project: Mini-Companies in Secondary Education

Uit bewijs blijkt dat betrokkenheid bij dergelijke activiteiten een rechtstreeks effect kan hebben op de kans dat studenten hun eigen bedrijf oprichten. Uit twee nationale evaluaties van jeugdondernemingen in het hoger secundair onderwijs en opleiding uitgevoerd in Noorwegen in 2002 en 2005 blijkt dat personen die deelnamen aan een jeugdonderneming vaker hun eigen bedrijf opstarten: surveys in de groep ouder dan 29 tonen dat het percentage dat zijn eigen bedrijf start bij die personen die hebben deelgenomen aan jeugdondernemingen viermaal groter is dan het gemiddelde (16,6% in vergelijking tot het bevolkingsgemiddelde van 7,5%)²¹.

Minibedrijven in Bulgarije

In Bulgarije is een Centrum voor ondernemerschap opgezet op Sophia High School (een beroepsinstelling gespecialiseerd in architectuur, bouw en toezicht) en heeft twee studentenbedrijven ondersteund. De studenten leren de theorie en praktijk van basisondernemerschap door hun eigen bedrijven op te richten en te runnen die actief zijn gedurende één schooljaar en worden begeleid door speciaal opgeleide leeraar-consultants. Tijdens hun eerste stappen op

het gebied van ondernemerschap worden de studenten bijgestaan door bedrijfsvrijwilligers uit het lidmaatschap van de Bedrijfsclub die tevens deel uitmaakt van het Centrum en die is ontworpen om de interactie tussen de school en lokale bedrijven te stimuleren. De bedrijfsvrijwilligers adviseren, coachen en inspireren jongeren.

Een populair alternatief voor het oprichten van echte bedrijven zijn virtuele of "oefenfirma's" die de bedrijfsprocedures, producten en diensten van een "echte" firma zoveel mogelijk nabootsen. Oefenfirma's worden met name gebruikt in secundair en beroepsonderwijs. Studenten werken aan een ondernemingsproject en krijgen daardoor inzicht in de bedrijfsprocessen van echte bedrijven. Normaal gezien is de oefenfirma gekoppeld aan een echt bedrijf. Oefenfirma's zijn georganiseerd in verschillende afdelingen zoals personeel, administratie, marketing, boekhouding, logistiek enz. Studenten werken in verschillende afdelingen.

De opleiding is praktisch, interdisciplinair en gericht op probleemoplossing. Studenten verwerven dan ook het vermogen om in teams te werken en beslissingen te nemen en ontwikkelen verantwoordelijkheidsgevoel voor hun werk. Daarnaast verwerven zij andere ondernemersvaardigheden zoals de bekwaamheid om te onderhandelen, evalueren, risico's te nemen en de bekwaamheid om hun werk te plannen en te organiseren. Oefenfirma's maken vaak deel uit van bredere netwerken waarin zij handel mogen drijven met andere oefenfirma's. Internationale partnerschappen met oefenfirma's in andere landen zijn tevens mogelijk, bijvoorbeeld via het European Worldwide Practice Firms Network dat bestaan uit meer dan 5 500 oefenfirma's in 42 landen²².

Virtuele firma's in Tsjechië

De voornaamste doelstelling van het project "Virtual Firm" in Tsjechië is studenten tonen hoe zij een bedrijf moeten starten en runnen. Studenten stellen een bedrijfsplan op rond een thema dat relevant is voor de specifieke onderwijskursus die zij volgen of voor hun eigen belangen of situatie. Voor zover mogelijk bootsen de processen binnen

²¹ De evaluaties zijn uitgevoerd door het Onderzoeksinstituut Nord-Trøndelags, zie Kovereid en Alsos, 2003.

²² <http://cms.europen.info/>

het project de processen uit het echte leven na. Tijdens deze oefeningen is het nodig om administratieve overheidsinstanties te contacteren (voor vergunning, bedrijfsregistratie en belasting bijvoorbeeld) en dit gebeurt door virtuele instanties te contacteren die worden beheerd door het Nationale Centrum voor oefenfirma's (CEFIF). Daarnaast organiseren scholen in de loop van het jaar 13 regionale en 1 internationale beurs met de steun van CEFIF. Aan het eind van het schooljaar kunnen studenten hun bedrijven ontbinden of overdragen aan studenten van lagere klassen. Internationale netwerken worden bereikt via het European-netwerk.

In Spanje zorgen de programma's "*Emprender en mi escuela*" ("Onderneming in mijn school") en "*Empresa Joven Europea*" ("Jonge Europese onderneming") gelanceerd door het Prinsdom Asturias voor hulpmiddelen om de opname van ondernemersbenadering in het onderwijssysteem te bevorderen. Beide programma's geven studenten de mogelijkheid een minibedrijf op te starten en te beheren maar de algemenere doelstelling van het programma is het bewustzijn omtrent ondernemerschap te vergroten bij de onderwijsgemeenschap en andere maatschappelijke sectoren en aan scholen en leraren geschikte hulpmiddelen verstrekken om ondernemerschap in het onderwijssysteem te promoten. Uit deelnamecijfers blijkt een gestage stijging in elk onderwijsniveau, met name in secundair onderwijs: 48 921 studenten en 1 250 leraren namen deel aan het programma tijdens de eerste fase ervan, 2004-2007.

De bijdrage van privéverenigingen en -organisaties

Zoals we hebben gezien **speelden heel wat organisaties buiten de overheersende publieke onderwijssector de laatste jaren een belangrijke rol bij het introduceren en ondersteunen van ondernemerschapsonderwijs**. Heel wat opvallende voorbeelden zijn bedrijven en privéorganisaties die qua omvang gaan van kleine, lokale providers tot aanzienlijke internationale spelers op het gebied van onderwijs. Hun gastheren komen van heel wat verschillende achtergronden, zoals lokale kamers

of sectororganisaties, universitaire bedrijfscentra, agentschappen voor regionale ontwikkeling, adviesbureaus of bedrijfsinitiatieven/projecten voor sociale verantwoordelijkheid. Zij worden vaak gefinancierd door overheidssubsidies of privéponsors. Zij hebben doorgaans geen aanzienlijke begrotingen maar verstrekken zeer waardevolle inhoud en logistieke ondersteuning aan leraren en scholen die niet voldoende ervaring hebben.

Junior Achievement – Young Enterprise

Een van de grootste en bekendste privéorganisaties is het netwerk Junior Achievement Young Enterprise (JA-YE Europe⁽¹⁾). Het wordt gefinancierd door bedrijven, instellingen, stichtingen en individuen en is actief in 41 landen. JA-YE ondersteunt een aantal activiteiten waaronder een programma dat jongeren de mogelijkheid geeft om een bedrijf te runnen: het JA-YE Company Programme geeft studenten tussen 15 en 21 jaar grondige ervaring in de uitvoering van een aantal ondernemersfuncties van projectconcept tot ontwerp en productie. Studenten krijgen tevens de mogelijkheid om topfunctionarissen te kiezen, te onderhandelen over groothandels- en detailhandelsprijzen, break-evenpunten te berekenen, lonen te betalen, marktonderzoek uit te voeren, reclame te ontwikkelen en producten te verkopen. Aan het eind van het programma ontbinden studenten hun bedrijf, stellen een winst-en-verliesrekening en balans op en brengen aan een panel van belanghebbenden verslag uit over de voornaamste lessen die zij hebben geleerd.

Een andere belangrijke internationale organisatie is European die het idee van oefenfirma's promoot, een internationaal netwerk bevordert, methoden ontwikkelt en haar leden bij regeringen vertegenwoordigt.

De organisatie heeft tevens een programma ontwikkeld om European-kwaliteitscertificaten toe te kennen aan oefenfirma's en studenten van oefenfirma's. Deze is ontwikkeld als deel van een project gefinancierd in het kader van het EU-programma Leonardo da Vinci²³.

⁽¹⁾ JA-YE Europe ist die europäische Sektion des in 98 Ländern vertretenen Netzes JA Worldwide.
23 <http://www.european.info/Leonardo/index.html>

Externe organisaties die zich wijden aan de promotie van ondernemerschapsonderwijs kunnen op efficiënte wijze worden verenigd met nationale strategieën.

Zo vormt JA-YE in Noorwegen een onlosmakelijk deel van de nationale strategie en speelt een belangrijke rol bij de tenuitvoerlegging ervan. In Roemenië is het Roemeense nationale ondernemerschapsprogramma Junior Achievement opgenomen in het openbareschoolsysteem en behelst twaalf onderdelen voor al doende leren: Our Community, It's My Business, Global Marketplace, Company Program, Business in Tourism, Business in Technology, Enterprise without Borders, IT in Business, Maths for Business, Business Ethics, Innovate Program, Business Simulation Program (Titan).

Het programma wordt over het hele land op alle onderwijsniveaus georganiseerd. Studenten ontvangen gratis handboeken en hebben toegang tot onlineondersteuning.

Privéverenigingen en -organisaties binnen landen kunnen tevens een grote rol spelen. Zo is in Asturias, Spanje, een externe organisatie, Valnalón, uitgenodigd om ondernemerschapsonderwijs ten uitvoer te leggen²⁴, hetgeen nu deel uitmaakt van het regionale leerplan en het model wordt nu overgenomen door andere Spaanse regio's. Specifieke initiatieven die worden aangemoedigd onder de Valnalón-banner omvatten "Empresa en Mi Escuela" (Een bedrijf in mijn school) en "Empresa Joven Europea" (Europese jeugdonderneming). In Luxemburg heeft een ASBL²⁵ (asbl Jonk Entrepreneuren) een publieke rol gekregen van de regering bij het promoten en geven van ondernemerschapsonderwijs. Via het lidmaatschap van het JA-YE-netwerk en met de steun van de privésector ondersteunt deze nieuw opgerichte organisatie zonder winstbejag studentenminibedrijven in secundaire scholen.

Ontwikkeling van gestructureerde bedrijfsbetrokkenheid bij ondernemerschapsonderwijs: het voorbeeld van Italië

In Italië heeft de werkgeversvereniging, Confindustria, een project gelanceerd waarbij ondernemers deel uitmaakten van schoolraden in 16 Italiaanse provincies. Confindustria zelf

heeft een divisie voor jonge ondernemers ontwikkeld als een groep individuen waarvan de doelstelling bestaat uit het vergroten van het bewustzijn omtrent de rol van de ondernemer en het spelen van de rol van "kritisch geweten" binnen het Confindustria-systeem en als "innovatielaboratoria" met betrekking tot de burgermaatschappij. De divisie telt vandaag 12 500 verenigingen georganiseerd over 105 provincies en in 20 regionale comités.

4.4.3 Ontwikkeling van een actieve rol voor lokale en regionale instanties

Voor lokale en regionale instanties is een belangrijke rol weggelegd voor de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs. Zoals weergegeven in het vooruitgangsmodel hebben zij tot dusver een gevarieerde rol, waarbij een aantal uiterst actief zijn en andere helemaal geen rol spelen. Het vooruitgangsmodel beoogt dat lokale en regionale instanties een alsmear belangrijkere rol spelen in de bijdrage aan de ontwikkeling van systematischere en gestructureerdere benaderingen voor ondernemerschapsonderwijs, wat nodig is om te komen tot de bredere doelstelling van ondernemerschapsonderwijs voor alle studenten. Tot slot kan dit leiden tot een wettelijke vereiste voor de opstelling van partnerschappen op basis van lokale bestuursgebieden om allesomvattende dekking te waarborgen.

Regionale en lokale instanties zijn *uniek* gepositioneerd om een leidende rol te spelen bij de ontwikkeling van schoolclusters en contacten tussen het onderwijs en het bedrijfsleven. Waar lokale en regionale instanties aanzienlijke verantwoordelijkheden op het gebied van onderwijs hebben (bijv. in Duitsland en Spanje), is het essentieel dat ondernemerschapsonderwijs volledig wordt weerspiegeld in het lokale ondernemerschapsbeleid en de bijbehorende praktijk.

Lokale en regionale instanties kunnen helpen om relaties tussen scholen en individuele bedrijven te structureren en te bemiddelen en tevens te werken met lokale bedrijfsorganisaties om lokale strategieën te ontwikkelen binnen nationale onderwijskaders en te waarborgen dat bedrijfsbehoeften naar behoren worden weerspiegeld binnen lokale/regionale leerplannen. Zij kunnen

²⁴ www.valnaloneduca.com

²⁵ Een Association Sans But Lucratif (ASBL) is een organisatie zonder winstbejag die eventuele overblijvende fondsen opnieuw investeert om haar doelstellingen te bereiken. Lidmaatschap wordt toegekend aan rechtspersonen, bedrijven en individuen.

tevens helpen om toegang te ontwikkelen en te verstrekken aan banken met lesmateriaal en -instrumenten en om lokale/regionale projecten te financieren. Lokale en regionale instanties zorgen er tevens voor dat ondernemerschapsonderwijs wordt opgenomen in andere lokale/regionale strategieën, zoals die met betrekking tot sociale zaken (bijv. jeugd) en economische ontwikkeling.

Voornaamste rollen voor lokale en regionale instanties

- Ontwikkeling van ondersteuningsnetwerken
- Ontwikkeling van lokale en regionale ondersteuningscentra
- Koppeling van ondernemerschapsonderwijs met bredere lokale en regionale strategieën

Ontwikkeling van ondersteuningsnetwerken en -centra

Op praktisch niveau kunnen lokale en regionale instanties een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van ondersteuningsnetwerken en -centra. Zij zorgen voor een natuurlijk forum om scholen samen te brengen, dialoog en uitwisseling tussen bedrijven te bevorderen, ondernemerschapsonderwijs te bespreken en goede praktijken uit te wisselen. Het VK verstrekt een informatief voorbeeld over hoe een lange periode van dergelijke lokale ontwikkeling door de nationale overheid is opgenomen om te zorgen voor dekking over het hele land, een stap die wordt beoogd in het vooruitgangmodel.

Netwerken op het gebied van ondernemerschapsonderwijs: het voorbeeld van Verenigd Koninkrijk

In het VK is het Enterprise Network opgezet om ondersteuning te verlenen voor ondernemerschapsonderwijs van 5-19. De visie van het netwerk is een duurzaam netwerk creëren van 50-60 Enterprise Learning Partnerships (ELP's), met inbegrip van 155 Local Authority (LA)-gebieden die soms zijn samengevoegd om een efficiënt partnerschap te vormen. ELP's zijn een groep van scholen en organi-

saties binnen een LA-gebied die ondernemerschapsonderwijs op proactieve wijze willen ondersteunen. Elk ELP krijgt financiering om de ondernemingsreis 5-19 te ondersteunen binnen hun geografisch toepassingsgebied. ELP's moeten inspanningen leveren om alle scholen in hun gebied te ondersteunen om zowel de kwaliteit als kwantiteit van ondernemerschapsonderwijs te verbeteren. Naast de lokaal gedefinieerde activiteit ondernomen door ELP's zijn er heel wat centraal georganiseerde hulpmiddelen die door het netwerk ter beschikking worden gesteld voor gebruik door scholen. Het netwerk moet nationaal erkende organisaties betrekken die actief zijn op het gebied van ondernemerschapsonderwijs om hierin te voorzien, zoals Make your Mark en Enterprise Education Trust. Enterprise Village^① is het online onderdeel van Enterprise Network dat zorgt voor onestopshopping voor iedereen die geïnteresseerd is in ondernemerschapsonderwijs, met name in Engeland. Regional Enterprise Coordinators en ELP's kunnen lokale en regionale pagina's ontwikkelen om grotere gemeenschapsontwikkeling en -betrokkenheid te ondersteunen.

In Wales zorgde het Cyfenter Development Partnership voor de kennisbasis voor het Welsh Entrepreneurship Action Plan (WEAP) – met als een van de voornaamste strategische doelstellingen de opname van ondernemerschap in het nationale leerplan en de creatie van een ondernemerscultuur onder kinderen en jongeren. Via het Dynamo-project wil het Welse EAP de visie van mensen veranderen en een cultuur creëren waarin ondernemingszin wordt gerespecteerd en gewaardeerd. Dynamo organiseert evenementen voor lerarenopleiding en produceert een hulpmiddelenpakket voor scholen met inbegrip van nota's voor leraren en lesschema's, cd-romkaarten met informatie over de Welse economie en een interactief ondernemerschapsspel op cd-rom. Alle secundaire scholen in Wales hebben nu toegang tot het Dynamo-project en de bijbehorende materialen.

Lokale en regionale instanties kunnen ook zorgen voor ondersteuningscentra. Deze kunnen algemene ondersteuning verlenen aan scholen en

^① www.enterprisevillage.org.uk

leraren en zelfs aan bedrijven maar er bestaan specifiekere voorbeelden van interventies. Een goed voorbeeld is Litouwen waar proefondernemerscentra voor jongeren zorgen voor een institutionele basis voor ondernemerschapsopleiding voor jongeren in vier gemeenten. Vier ondernemerschapscentra voor jongeren zijn opgezet in de districten Anyksciai, Mazeikiai, Taurage en Zarasai; een methodologie voor ondernemerschapsopleiding voor jongeren is ontwikkeld op basis van de ervaring van partnerorganisatie “Communicare” en opleiding is gegeven aan 16 adviserende jeugdwerkers (vier gevestigd in elke gemeente) om een reeks programma’s te verstrekken (*“The first jump”, “Business start” en “Business development”*).

Koppeling van ondernemerschapsonderwijs met bredere lokale en regionale strategieën

Plaatsen en regio’s vormen vaak de geografische niveaus waar andere strategieën worden ontwikkeld en ten uitvoer gelegd, bijv. in het kader van jeugd en economische ontwikkeling. Ondernemerschapsonderwijs kan worden versterkt door te worden opgenomen in deze strategieën en kan soms worden gekoppeld aan andere financieringsstromen, zoals het Europees Sociaal Fonds en het Europees Regionaal Ontwikkelingsfonds.

Ondernemerschapsonderwijs als onlosmakelijk onderdeel van de bredere sociaaleconomische ontwikkeling: het voorbeeld van Asturias, Spanje

In Asturias is de overeenkomst voor economische ontwikkeling, concurrentievermogen en werkgelegenheid (ADEC), die de periode 2004-2007 bestreek, afgesloten tussen de regering van het Prinsdom Asturias en sociale partners en omvatte een programma voor de ontwikkeling van de ondernemerscultuur. Deze is verlengd voor de periode 2008-2011 onder de titel van de overeenkomst voor concurrentievermogen, werkgelegenheid en welzijn van Asturias. Deze regionale benadering maakte tevens koppelingen mogelijk met andere financieringsstromen. In La Felguera ontwikkelde de instantie belast met de ten-

uitvoerlegging van ondernemerschapsonderwijs, Valnalón (zie sectie 4.3.2), een project met de steun van het communautair initiatief Equal van de EU dat een reeks educatieve activiteiten ontwikkelde om, in het bijzonder bij vrouwen en jongeren, ondernemerschap te stimuleren en dat was opgenomen als “Chain Entrepreneurial Training” in the ADEC 2004-7.

4.4.4 Efficiënt ondernemerschapsonderwijs in scholen: opbouw van het lokale en regionale ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs

Samen met leraren is voor scholen een centrale rol weggelegd bij de ontwikkeling van efficiënt ondernemerschapsonderwijs: het is op schoolniveau dat de verschillende onderdelen die ondernemerschapsonderwijs vormen samen moeten worden gebracht om de juiste les- en leeromgevingen te creëren waarin ondernemerscompetenties kunnen worden ontwikkeld. Tabel 4.1 toont de voornaamste kenmerken van een dergelijke omgeving als benadrukt in de paneldiscussies.

Voornaamste kenmerken van een efficiënte omgeving voor ondernemerschapsonderwijs

- Kwaliteitsblootstelling aan ondernemende individuen
- Een begrip onder de studenten van de motivatie en doelstellingen achter de oefeningen waaraan zij deelnemen, bijv. voor de ontwikkeling van competenties inzake creativiteit en initiatief en de vaardigheden die nodig zijn om risico’s te nemen en bedrijven op efficiënte wijze te runnen
- Op ervaring gebaseerd en praktisch leren om studenten in staat te stellen plezier te maken, de resultaten van de leerervaring te onthouden en een gevoel van verwetenlijking te verwerven waardoor hun zelfvertrouwen groeit
- Taken die leerlingen verantwoordelijkheid en beheersing van activiteiten geven om de opkomst en tenuitvoerlegging van innovatieve benaderingen voor probleemoplossing te promoten en

- Leraren met “knowhow” op het gebied van ondernemingsbeginselen, communiceren met en enthousiast maken van mensen over centrale kwesties en ondersteuning aan studenten bij zelfstandig leren.

Zoals vermeld in het vooruitgangsmodel wordt de gebruikelijke uitgangspositie op schoolniveau gekenmerkt door grote verscheidenheid, van uiterst actieve scholen tot scholen waar ondernemerschapsonderwijs niet beschikbaar is, en tevens door ad-hocactiviteiten die plaatsvinden buiten het algemene leerplan. Ondernemerschapsonderwijs komt doorgaans voornamelijk aan bod in secundaire scholen. **Het uiteindelijke doel van het vooruitgangsmodel is dat elke school op elk niveau wordt betrokken bij ondernemerschapsonderwijs**, met duidelijke banden tussen niveaus/soorten onderwijs en dat uitgebreidere banden worden ontwikkeld als onderdeel van de ontwikkeling van lokale ecosystemen voor ondernemerschap. Dit vereist een aanzienlijke mate ontwikkelingswerk op heel wat gebieden.

Wat de actoren betreft die betrokken zijn bij de creatie van de nieuwe omgevingen die ondernemerschapsonderwijs nodig heeft, is het op schoolniveau dat leraren, studenten en ondernemers samenkomen en het zijn scholen die het potentieel opbouwen om clusters of partnerschappen te vormen die betrekking hebben op alle onderwijsniveaus en het volledige gamma belanghebbenden op operationeel niveau behelzen. Deze laatste stap vereist evenwel vaak de betrokkenheid van lokale of regionale instanties zoals beschreven in het vorige onderdeel. Aangezien scholen de plaats van activiteit zijn, zijn zij uiteraard ook de plaats waar het hoofd moet worden geboden aan echte kwesties zoals verwerving van hulpmiddelen en opstelling van lesroosters. Maar samenwerking op lokale en regionale niveaus binnen een algemene strategie biedt de kans om gezamenlijke activiteiten te ontwikkelen, op lokaal, regionaal en nationaal gebied hulpmiddelen te delen en ervaringen uit te wisselen.

Het proces begint echter met scholen die hun eigen samenhangende benaderingen inzake ondernemerschapsonderwijs moeten ontwikkelen, mogelijk door te bouwen op les- en leermethoden die individuele leraren reeds hebben ontwik-

keld. Om dit te bereiken moeten verschillende actoren samenwerken. Het belang van dit proces is benadrukt door de Finse ervaring waarbij leraren, studenten en schoolraden hebben samengewerkt om te komen tot gemeenschappelijke doelen en een gunstige omgeving te creëren waarbinnen ondernemerschapsonderwijs moet worden gepromoot. Dergelijke ambities moeten tevens gepaard gaan met een concreet plan en richtsnoer om een holistische benadering op te bouwen. Belangrijk is dat de Finse ervaring tevens benadrukt dat efficiënt ondernemerschapsonderwijs draait om proces en deelname, samen met een sterke vakoverschrijdende benadering; i.p.v. te blijven vasthouden aan traditionele grenzen.

De ontwikkeling van een beter geïntegreerd systeem biedt heel wat voordelen: toegang tot kwalitatief betere hulpmiddelen, schaalvoordelen, leren van collega's en duurzaamheid. Tegelijkertijd is het belangrijk dat kaders voldoende flexibiliteit bieden aan individuele leraren en scholen om benaderingen en materialen te ontwikkelen die voldoen aan hun eigen specifieke behoeften en vaardigheden, hetzij contextueel (bijv. de achtergronden van de studenten of de uitdagingen waarmee de lokale industrie te kampen heeft), hetzij institutioneel (bijv. afhankelijk van de omvang van ondernemerschapsonderwijs en het verband met het leerplan). Integratie impliceert tevens dat gemeenschappelijke belangen en potentiële synergieën tussen instellingen en niveaus moeten worden gebruikt (tussen scholen en universiteiten bijvoorbeeld). Dit moet leiden tot een toenemende mate van samenwerking en clustervorming tussen diverse individuele scholen en groeperingen van de individuele bedrijven waarmee zij werken. Dergelijke afspraken kunnen dan systematischer worden via de opstelling van formelere afspraken tussen gemeenten en bedrijfsorganisaties (bijv. kamers van koophandel).

Door de manieren te overwegen waarop een alsmaar holistischere benadering voor ondernemerschapsonderwijs op efficiënte wijze kan worden opgebouwd, zijn heel wat van de in de vorige delen van dit hoofdstuk besproken activiteiten van toepassing in deze context. Er zijn evenwel ook een aantal belangrijke elementen die op dit ogenblik kunnen worden vastgesteld en deze worden getoond in de kader hieronder.

Voornaamste onderdelen van de ontwikkeling van een lokaal ecosysteem voor ondernemerschapsonderwijs

- Creatie van op ervaring gebaseerde leeromgevingen (vaak als toevoeging van en/of in aanvulling op “traditionele” klaslokaalgebaseerde onderwijsomgevingen)
- Ontwikkeling van clusters, partnerschappen en ruimere banden om alle onderwijsniveaus en een brede waaier aan belanghebbenden te omvatten
- Ontwikkeling van lokale en regionale ondersteuningscentra

De illustratie van deze elementen via goede praktijken vormt op dit niveau een inherente uitdaging aangezien het per definitie individuele scholen en plaatsen zijn die in dit opzicht het initiatief moeten nemen. Er zijn echter een aantal voorbeelden van interventies die zijn gesponsord door nationale en/of regionale instanties en die aantonen hoe actie kan worden gestimuleerd.

Creatie van op ervaring gebaseerde leeromgevingen

Een informatief voorbeeld over hoe op ervaring gebaseerde leeromgevingen kunnen worden gecreëerd, wordt gegeven door het Italiaanse systeem “*Impresa Formativa Simulata*” (IFS) (“Educatieve gesimuleerde firma”). Het IFS wordt gebruikt om een nieuw soort ondernemerschapsonderwijs te introduceren op basis van voor dit doel ontwikkelde software die virtuele simulatie van de bedrijfsomgeving bevordert, met inbegrip van overheidsagentschappen, banken en kamers van koophandel. Tot dusver hebben 731 scholen en 370 firma’s deelgenomen aan dit initiatief. 15 regionale centra zijn opgezet in samenwerking met een aantal Italiaanse regio’s om de tenuitvoerlegging van het systeem op lokaal niveau te ondersteunen. Het nieuwe opleidingsmodel dat voortkomt uit deze lesmethode is gericht op de ontwikkeling van ondernemers- en innovatievaardigheden en -bekwaamheid binnen en onder scholen. Het toont tevens de voordelen van het opstellen van alternatieven voor het traditionele klaslokaalmodel. De voornaamste kenmerken

van IFS zijn de promotie van een leerstrategie gebaseerd op “leren door te doen”; het maakt gebruik van een simulatielaboratorium om de kloof tussen het klaslokaal en ondernemingen te overbruggen en vereist samenwerking tussen scholen en bedrijven door educatieve wegen te creëren die zijn gericht op duidelijk geïdentificeerde leerdoelstellingen.

Clusters, partnerschappen en bredere koppelingen

In landen met een vrij lange traditie van ondernemerschapsonderwijs heeft het ontwikkelingspad op sommige plaatsen ertoe geleid dat scholen hun eigen clusters ontwikkelen, wat misschien later leidt tot de ontwikkeling van onderwijs-bedrijfspartnerschappen onder de bescherming van lokale instanties en bedrijfsorganisaties. In een aantal delen van Europa was de regionale actie belangrijk. Op deze schaal kan een bredere waaier aan actoren mogelijk in het systeem worden ondergebracht, met inbegrip van instanties uit de hogeronderwijs- en regionale sector, zoals hierna aangetoond.

Zo hebben in Spanje het Instituut voor kleine en middelgrote ondernemingen van Valencia (IMPI-VA) en de Stichting Valencia voor universiteit en onderneming (ADEIT) hun handen in elkaar geslagen om technische en onderwijsinstellingen in de buurt een betere toegang te bieden tot de bedrijfsgemeenschap. Het programma behelst een consortium van bedrijfspersonen uit de stad dat de promotie van ondernemerschap in scholen en universiteiten beoogt. Dit wordt hoofdzakelijk bereikt door de verstrekking van opleiding en gerichte activiteiten gefinancierd door het consortium van bedrijven. Een voorbeeld hiervan is een zomerschool die de opleiding van universiteitsdocenten beoogt om studenten op het gebied van ondernemerschap te motiveren. Dit programma omvat een “workshop” in het klaslokaal en onlinetraining.

Het programma is ontworpen om met name de volgende hoofduitdagingen/kenmerken van de regio en economie van Valencia aan te pakken en te benutten en om een aantal specifieke kwesties te behandelen via een geïntegreerde benadering: het dalende aantal gediplomeerden

dat kiest voor het beroep leraar; de behoefte om het meeste te halen uit de kansen die reeds zijn geboden door het Erasmus-programma waaraan de universiteit van Valencia reeds deelneemt en de behoefte om zich te richten op de voornaamste werkgelegenheidssector binnen de stad en de ruimere regio (metaal, mechanica, voeding en drank).

Waar regionale overheden aanzienlijke verantwoordelijkheden hebben op de gebieden onderwijs en onderneming, is het mogelijk om nog bredere en beter gestructureerde interventies te ontwikkelen, zoals het geval is in Baden-Württemberg in Duitsland. Zoals uit onderstaande kader blijkt, hebben de interventies hier getracht een beter geïntegreerde benadering te ontwikkelen voor de ondersteuning die wordt verleend aan ondernemerschapsonderwijs en hebben de niveaus tussen de regio en het land als geheel overbrugd.

Naar een geïntegreerde benadering over nationale en regionale niveaus: Baden-Württemberg, Duitsland

In Duitsland beoogt het ondernemerschapsprogramma voor scholen van Baden-Württemberg een bevordering van de ondernemersgeest via een gevarieerd pakket van maatregelen, met inbegrip van school-firma's en miniondernemingen en bestrijkt zowel nationale als regionale niveaus. Een wedstrijd inzake bedrijfsoprichting voor studenten op nationaal, regionaal en lokaal niveau (bijv. de "Nordschwarzwald-cup") vormt een belangrijk onderdeel van het programma en is gebaseerd op een computergebaseerd oprichtingsspel. Tijdens de wedstrijd wordt een virtuele firma gerund over een gesimuleerde periode van 16 jaar, van oprichting tot notering op de aandelenbeurs. Teams bestaan uit spelers van verschillende soorten scholen. Daarnaast wordt ondersteuning verleend om scholen te helpen gebruikmaken van de voordelen van het gebruik van de miniondernemingsbenadering, met inbegrip van: een conferentie "Schule und Selbständigkeit" ("School en zelfstandigheid") georganiseerd in november 2009; beurzen voor schoolfirma's en miniondernemingen; een databank van minibedrijven op het internet (www.schulen.newcome.de); materiaal en literatuur over het opstarten van een minionderneming; een netwerk van contactpunten (die seminars en workshops voor leraren organiseren en tevens kunnen zorgen voor interactie met echte bedrijven) en een nationale hotline voor rechtsondersteuning.

5

Verdere ontwikkeling van de agenda

Hoofdpunten van hoofdstuk 5.

Er bestaat een consensus tussen lidstaten dat ondernemerschap moet worden opgenomen in elk nationale/regionale strategie voor onderwijs en/of een leven lang leren en moet zorgen voor voldoende dekking van onderwijsniveaus/soorten en dat de EU een hoofdrol moet spelen bij de ondersteuning van ontwikkelingen.

Acties die doorgaans kunnen worden uitgevoerd op EU-niveau omvatten onder meer:

Financiering van de oprichting van nationale en regionale centra voor ondernemerschapsonderwijs om te fungeren als een observatiepost voor goed beleid en praktijk, een onderzoeks- en ontwikkelingscentrum en een platform voor betrokkenheid van belanghebbenden.

- Financiering van nieuw onderzoek en ontwikkeling, en de verzameling en verspreiding van goede praktijken.
- Ondersteuning van de ontwikkeling en verspreiding van lesmateriaal en -methoden, en lerarenopleiding, bijv. via seminars en workshops.

- Financiering van bewustmakingsinitiatieven om nieuwe activiteiten te stimuleren.
- Volledige opname van ondernemerschapsonderwijs in toekomstige programma's (na 2013) via de effectbeoordelings-/ex-ante-evaluatieprocedures en vervolgens in het ontwerp van de programma's zelf (niet als een latere toevoeging).
- Financiering van interventies in lidstaten/regio's om cohesie en nieuwe economische groei en welvaart aan te moedigen via nationale hervormingsprogramma's (NRP's) en operationele programma's (OP's) door via ESF/EFRO kansen te bevorderen en ontwikkelen voor ministeries/comités voor programmamonitoring en regionale instanties. Activiteiten op het gebied van ondernemerschapsonderwijs kunnen door deze fondsen worden ondersteund. Bedrijfs-ontwikkelingsmaatregelen zijn gebruikelijk binnen NRP's en OP's en kunnen worden ondersteund en verbeterd via de ontwikkeling van samenhangende ondersteuningspakketten voor ondernemerschapsonderwijs.

5.1 Inleiding

Over het algemeen blijkt uit het in hoofdstuk 2 vastgelegde beeld van de huidige stand van zaken dat er voldoende plaats is voor actie om landen bij te staan om vooruitgang te boeken in het kader van het voorgestelde vooruitgangsmodel. Tegelijkertijd toonde de analyse van hoofdstuk 2 ook de volledige omvang van de agenda die moet worden doorgetrokken: ondernemerschapsonderwijs beschikt over het potentieel om een bijdrage te leveren op talrijke sociale en economische gebieden en het brede concept ervan wijst op de behoefte aan niets anders dan een paradigmaverschuiving op het gebied van onderwijspraktijken.

Het is belangrijk om de omvang te begrijpen van de taken waarvoor actoren binnen lidstaten staan aangezien dit zorgt voor de context om te bepalen wat de beste manieren zijn waarop de EU ondersteuning kan verlenen aan overheden van lidstaten en andere belanghebbenden.

Over het algemeen springen een aantal punten in het oog. Ten eerste is het belangrijk dat lidstaten de taak verdelen in haalbare stukken, prioriteiten vastleggen en een praktische volgorde van taken definiëren waarbij latere acties verder bouwen op voorafgaande acties. Ten tweede is het, zoals we reeds hebben benadrukt, belangrijk dat nationale/regionale regeringen brede kaders vastleggen waarin een intensieve ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs op elk niveau kan worden aangemoedigd i.p.v. een meer top-down benadering aan te nemen.

5.2 Beleidsimplicaties

Er bestaat een consensus over de doelstellingen van ondernemerschapsonderwijs en deze kunnen als volgt worden geformuleerd:

- Ondernemerschap moet worden opgenomen in elke nationale of, indien van toepassing, regionale onderwijsstrategie en strategie voor een leven lang leren opdat de voornaamste ondernemerscompetenties kunnen worden ontwikkeld van lager en secundair onderwijs als een algemeen deel van het leerplan tot aan tertiaire niveaus van formeel onderwijs met een aantal keuzevakken waarin studenten zich kunnen specialiseren.

- De ontwikkeling van ondernemende Europese burgers aanmoedigen om kansen te creëren en te benutten voor het vormen van nieuwe bedrijven en verbeterde slaagkansen van bedrijven, ontwikkeling van nieuwe banen, rijkdom en economische stabiliteit.
- Een meer ondernemende Europese Unie creëren met burgers voor wie ondernemerschap sterk is geïntegreerd in hun culturele identiteit en wordt beschouwd als een fundamenteel middel om kansen te creëren en verwezenlijken in alle aspecten van hun leven.

Hieruit komt voort dat er uiteraard implicaties zijn voor een brede waaier aan beleidsgebieden die nu in beschouwing moeten worden genomen. In het bijzonder moet het volgende worden opgemerkt:

- het effect van ondernemerschapsonderwijs op **convergentiebeleid**, met betrekking tot zowel regionale verschillen binnen de lidstaat als verschillen binnen de EU27;
- het effect op het **concurrentievermogen** beleid, met name in het kader van de huidige economische achteruitgang en vergrijzende bevolkingen – promotie van innovatie, diversificatie en bedrijfsoverdracht en -opvolging (een punt dat met name is beklemtoond tijdens het Rome-panel);
- het effect op **jeugd** beleid, met betrekking tot betrokkenheid van jongeren, verbetering van hun levensvaardigheden en levenskeuzes;
- het effect op de **cohesie** agenda, bijv. met betrekking tot de aanmoediging van agenda's voor actief burgerschap, sociale verantwoordelijkheid van bedrijven, ontwikkeling van veerkrachtigere gemeenschappen en ontwikkeling van capaciteit en sociaal kapitaal.

5.2.1 De EU als drijvende kracht: ondersteuning van nieuwe ontwikkelingen en versterking van programma's

Het is algemeen erkend dat financiering voor ondernemerschapsonderwijs nog steeds een verwaarloosde prioriteit is voor nationale regeringen waarbij begrotingen in gedrang komen door de huidige recessie. Het is evenwel mogelijk om een aanzienlijk aantal financieringsbronnen op

EU-niveau te identificeren die kunnen worden gebruikt om lidstaten en regio's bij te staan bij de ontwikkeling van initiatieven, met name het Europees Sociaal Fonds dat algemeen wordt gebruikt. Zo heeft het ESF in Baden-Württemberg, Duitsland, sectorspecifieke maatregelen en netwerken ter ondersteuning van de ondernemingsgeest en -zin op scholen in het kader van buitenschools jeugdwerk ondersteund, met tot dusver acht goedgekeurde projecten ter waarde van 1,2 miljoen EUR. In Roemenië wordt de nationale strategie ter ontwikkeling van human resources, met inbegrip van ondernemerschapsonderwijs, ondersteund door het Europees Sociaal Fonds (ESF). 201 127 040 EUR is toegekend aan het SOPHRD-programma 2007-2013. Tegelijkertijd moet worden opgemerkt dat kennis inzake het potentieel van deze hulpmiddelen om ondernemerschapsonderwijs te ondersteunen schommelde onder de deelnemers. Door de aanzienlijke verschillen in hun achtergronden was dit evenwel te verwachten.

In het algemeen heeft de EU een rol om beschikbare hulpmiddelen in te schakelen en tot op zekere hoogte en in voorname interventiegebieden zelf een katalysatorfunctie uit te voeren via Europese projecten en instellingen. Een deel van deze activiteit kan betrekking hebben op bewustmaking omtrent het potentieel om structuurfondsen of andere EU-hulpmiddelen te gebruiken om actie te ondersteunen maar er is meer mogelijk, zoals de waarborging dat ondernemerschap naar behoren in beschouwing wordt genomen in het kader van jaarlijkse oproepen tot het indienen van voorstellen/aanbesteding en in het kader van het ontwerp van nieuwe programma's na 2013.

De volgende tabel behelst de voornaamste activiteiten die moeten worden uitgevoerd.

De EU als drijvende kracht: voornaamste activiteiten

- Financiering van de oprichting van nationale en regionale centra voor ondernemerschapsonderwijs om te fungeren als een observatiepost voor goed beleid en praktijk, een onderzoeks- en ontwikkelingscentrum en een platform voor betrokkenheid van belanghebbenden.

- Financiering van nieuw onderzoek en ontwikkeling en de verzameling en verspreiding van goede praktijken.
- Ondersteuning van de ontwikkeling en verspreiding van lesmateriaal en -methoden, en lerarenopleiding, bijv. via seminars en workshops.
- Financiering van bewustmakingsinitiatieven om nieuwe activiteiten te stimuleren.
- Volledige opname van ondernemerschapsonderwijs in toekomstige programma's (na 2013) via de effectbeoordelings-/ex-ante-evaluatieprocedures en vervolgens in het ontwerp van de programma's zelf (niet als een latere toevoeging).
- Financiering van interventies in lidstaten/regio's om cohesie en nieuwe economische groei en welvaart aan te moedigen via nationale hervormingsprogramma's (NRP's) en operationele programma's (OP's) door via ESF/EFRO kansen te bevorderen en ontwikkelen voor ministeries/comités voor programmamonitoring en regionale instanties. Activiteiten op het gebied van ondernemerschapsonderwijs kunnen door deze fondsen worden ondersteund. Bedrijfs-ontwikkelingsmaatregelen zijn gebruikelijk binnen NRP's en OP's en kunnen worden ondersteund en verbeterd via de ontwikkeling van samenhangende ondersteuningspakketten voor ondernemerschapsonderwijs.

5.2.2 Rollen en verantwoordelijkheden op EU-niveau

In de hiervoor aanbevolen maatregelen zijn er belangrijke synergieën die moeten worden gerealiseerd tussen de verschillende functies. Er kan ook worden vastgesteld dat er mogelijk een aantal belanghebbenden zijn die een rol kunnen spelen bij de verwezenlijking ervan, i.e.:

- DG Onderwijs en Cultuur (EAC);
- DG Ondernemingen en Industrie (ENTR);
- DG Regionaal Beleid (met betrekking tot EFRO);
- DG Werkgelegenheid, Sociale Zaken en Gelijke Kansen (met betrekking tot ESF);

- Eurostat (met betrekking tot de ontwikkeling van indicatoren en op bewijs gebaseerde controle);
- Uitvoerend Agentschap onderwijs, audiovisuele media en cultuur (met betrekking tot het programma Een leven lang leren); en
- Uitvoerend Agentschap voor concurrentievermogen en innovatie (met betrekking tot proefprojecten op het gebied van ondernemerschapsonderwijs).

Transnationaal laboratorium voor leraarontwikkelingen op het gebied van ondernemerschapslessen: South East European Centre for Entrepreneurial Learning

Het South East European Centre for Entrepreneurial Learning (SEECEL) is een instelling die is ontstaan uit het EU-controlekader voor bedrijfsbeleid in de EU-pretoetredingsregio. Op basis van belangstelling in meerdere landen voor samenwerking op het gebied van ondernemerschapsonderwijs ontvangt het Centrum steun van de Europese Commissie en de Kroatische overheid. Acht landen worden ondersteund door het Centrum waar ministeries van zowel Onderwijs als Economie de bestuursraad vormen.

De activiteiten van het Centrum zijn opgebouwd rond deskundigenteams van meer-

dere landen die werken aan een leerplan en resultaten inzake ondernemingsgericht leren, lerarenopleiding vóór indiensttreding en tijdens dienst en innovatieve benaderingen om ondernemersscholen te promoten. Wat de opleiding vóór indiensttreding betreft, werkt SEECEL samen met één universiteit (onderwijs en andere faculteiten die leraren voorbereiden op vakgericht lesgeven) uit elk van de acht deelnemende landen om ondernemerschapsonderwijs van leraren vóór indiensttreding te ontwikkelen, met bijzondere verwijzing naar de sleutelcompetentie ondernemerschap. Een optionele cursus op de universiteiten is gericht op de rol van de ondernemersschool en de ontwikkeling van ondernemerskenmerken bij studenten.

De ondersteuning van SEECEL op het gebied van opleiding aan leraren in dienst wordt aangeboden op twee niveaus. Ten eerste op nationaal niveau (onderwijsagentschappen) met het oog op maatregelen voor beleidsverbetering en -controle. Ten tweede op schoolniveau waar opgeleide leraren de lesprincipes en -methoden uitproberen in 32 scholen in de acht deelnemende landen (2011-2012). Gezien de belangstelling in de duurzaamheid van ontwikkelingen in de schoolomgeving vormt opleiding van schooldirecteuren een kerngebied van het werk van SEECEL.

Een menu vol acties

– de Oslo-agenda voor onderwijs in ondernemerschap in Europa

Dit document beoogt ondernemingszin in de samenleving op systematische wijze te bevorderen door doeltreffende acties.

De agenda vormt een uitgebreid menu van voorstellen waaruit de belanghebbenden acties op het meest geschikte niveau kunnen kiezen, die zij aan de lokale omstandigheden kunnen aanpassen.

Bij elk van de voorgestelde acties worden de betrokken actoren vermeld.

	EU	Lidstaten	Onderwijsinstanties	Regionale/lokale overheden	Scholen/universiteiten	Tussenorganisaties	Bedrijven/ondernemers
A - Kader voor beleidsontwikkeling							
A1 Op het hoogste niveau politieke steun verlenen voor onderwijs in ondernemerschap. Er kan slechts echte vooruitgang worden geboekt als de nationale en regionale overheden en de bevoegde ministers zich daartoe engageren in het kader van de uitvoering van de Lissabonstrategie.							
A2 Onderwijs in ondernemerschap beter integreren in de monitoring van het Lissabonproces (geïntegreerde richtsnoeren voor groei en werkgelegenheid) en de vooruitgang die de lidstaten op dit gebied maken doeltreffender evalueren aan de hand van specifieke indicatoren.							
A3 Een pan-Europees kader van doelstellingen opstellen en het effect van de getroffen maatregelen naar behoren beoordelen. De EU moet dit coördineren door de algemene doelstellingen en de verwachte resultaten inzake onderwijs in ondernemerschap te omschrijven. Om dit kader te ondersteunen, kan een Europees waarnemingscentrum voor onderwijs in ondernemerschap met nationale antennes worden opgericht.							

	EU	Lidstaten	Onderwijsinstanties	Regionale/lokale overheden	Scholen/universiteiten	Tussenorganisaties	Bedrijven/ondernemers
A4 Nationale strategieën voor onderwijs in ondernemerschap opstellen, met duidelijke doelstellingen voor alle onderwijsniveaus. Alle desbetreffende actoren (in de openbare en particuliere sector) moeten daar actief bij betrokken worden. Deze strategieën moeten zowel een algemeen kader als concrete acties omvatten. Mogelijke acties zijn de opname van ondernemerschap in de nationale leerplannen en steunverlening aan scholen en leraren. De algemene doelstelling is dat jongeren in alle fasen van het onderwijsstelsel op coherente wijze ondernemersvaardigheden kunnen verwerven.							
A5 Zowel op Europees als op nationaal niveau stuurgroepen oprichten waarin alle belanghebbenden in onderwijs in ondernemerschap (overheidsdiensten, ondernemingen, onderwijsinstellingen, studenten enz.) vertegenwoordigd zijn. Deze stuurgroepen kunnen onder meer tot taak hebben om doelstellingen voor onderwijs in ondernemerschap vast te stellen, rekening houdend met de verschillende elementen daarvan, en verslag uit te brengen over de geboekte vooruitgang.							
A6 Onderwijs in ondernemerschap op regionaal niveau promoten met een coherent programma dat de lokale belanghebbenden samenbrengt, op de verschillende onderwijsniveaus gericht is en gebruik maakt van diverse instrumenten.							
A7 De ontwikkeling van onderwijs in ondernemerschap in het kader van het Bologna-proces vergemakkelijken door mobiliteit van leraren (tussen landen en instellingen en ook in de particuliere sector) aan te moedigen, de rol van andere onderwijzers dan leraren (vaklui, ondernemers, de leerlingen en studenten zelf) te erkennen en ondernemerslooptrajecten te erkennen in universitaire opleidingen.							
A8 Meer samenhang scheppen tussen de Europese steunprogramma's waarmee projecten en activiteiten op het gebied van onderwijs in ondernemerschap kunnen worden gesteund (met name het programma voor een leven lang leren, het ESF en het EFRO). Acties op nationaal en lokaal niveau kunnen van deze programma's waardevolle ondersteuning krijgen.							
A9 De evaluatie van de programma's en activiteiten op Europees niveau coördineren zodat de resultaten vergelijkbaar zijn. De EU kan een groep van onderzoekers op het gebied van onderwijs in ondernemerschap samenstellen om indicatoren te helpen vaststellen en typische onderwijsprocessen te helpen omschrijven.							
B – Ondersteuning voor onderwijsinstellingen							
B1 Programma's en activiteiten op het gebied van ondernemerschap beter integreren in de leerplannen voor scholen op alle niveaus (lager, secundair en beroeps-onderwijs), als horizontaal element in alle studierichtingen (ondernemingszin) en als leervak op zich (ondernemersvaardigheden).							
B2 Ondernemingszin in de ruimere betekenis (het aanmoedigen van creativiteit, autonomie, initiatief, teamgeest enz.) moet ook worden opgenomen in het leerplan voor lagere scholen. Met name op dit onderwijsniveau is het belangrijk scholen, onderwijzers en ouders ervan te overtuigen dat ondernemingszin een essentiële vaardigheid voor iedereen is, en dat het niet de bedoeling is van alle leerlingen ondernemers te maken.							
B3 De Europese Commissie moet leerplanhervormingen op nationaal niveau ondersteunen en vergelijkende analyses vergemakkelijken, bijv. door de uitvoering van de Lissabonstrategie te coördineren en de uitwisseling van goede praktijken te bevorderen.							

	EU	Lidstaten	Onderwijsinstanties	Regionale/lokale overheden	Scholen/universiteiten	Tussenorganisaties	Bedrijven/ondernemers
B4 Het gebruik van op de praktijk gebaseerde pedagogische hulpmiddelen bevorderen, d.w.z. leerlingen aan een concreet bedrijfsproject (bijv. een minibedrijf beheeren) laten werken. Dergelijke activiteiten moeten als erkend keuzevak in de officiële schoolprogramma's worden opgenomen, met name in het secundair onderwijs.							
B5 Met gerichte overheidssteun proefprojecten in scholen bevorderen om uit te testen op welke wijzen ondernemerschap kan worden onderwezen. Het uiteindelijke doel bestaat erin de daaruit resulterende goede praktijken op grote schaal te verspreiden en zoveel mogelijk scholen aan te moedigen om de geteste methoden over te nemen.							
B6 Duurzame subsidies en ondersteuning verlenen voor activiteiten op het gebied van onderwijs in ondernemerschap en voor de uitvoering van concrete bedrijfsprojecten op scholen. Wanneer kortetermijnsubsidies voor projecten worden stopgezet of de financieringswijze verandert, is dat niet bevorderlijk voor duurzame steunverlening, tenzij dat in een coherente strategie past.							
B7 Overheidssteun verlenen voor de oprichting van ondernemerschapscentra aan universiteiten en voor het opzetten van een netwerk tussen deze centra. Deze centra zouden onder meer tot taak hebben ondernemerschap ingang te doen vinden in de verschillende studierichtingen aan de universiteit, de vertaling van onderzoek en nieuwe ideeën naar commerciële toepassingen te stimuleren, contacten met het bedrijfsleven te leggen enz.							
B8 Gemeenschappelijke Europese en nationale platforms opzetten rond bestaande programma's, projecten en leermiddelen om uitwisseling en verspreiding te bevorderen. Dergelijke platforms kunnen mensen in het veld in belangrijke mate helpen om het aanbod aan onderwijs in ondernemerschap te verbeteren.							
B9 Onderzoek verrichten naar het effect van onderwijs in ondernemerschap op individuele mensen, gemeenschappen, de maatschappij en de economie. Daartoe is het essentieel dat oud-studenten kunnen worden getraceerd.							
C - Ondersteuning voor onderwijsgegenden							
C1 Specifieke scholing in ondernemerschap voor leraren is een beleidskwestie die aan de hervorming van de nationale leerplannen moet worden gekoppeld. De onderwijsinstanties moeten leraren in hun eigen taal uitleggen waarom ondernemerszin een essentiële vaardigheid voor iedereen is en hoe methoden en activiteiten op dit gebied diverse lessen dynamischer en innovatiever kunnen helpen maken.							
C2 Innovatieve methoden gebruiken om leraren te scholen in ondernemerschap. Het gaat daarbij om casestudy's en andere interactieve methoden, zoals leraren aan echte bedrijfsprojecten laten meewerken of zelf een minibedrijf laten beheeren. Door rechtstreekse ervaring op te doen, zullen leraren deze leermethoden beter op hun leerlingen kunnen toepassen.							
C3 Op schoolniveau incentives invoeren om leraren in staat te stellen ondernemerschap te onderwijzen, bijv. door middelen voor personeelontwikkeling vrij te maken en door leraren die deelnemen aan activiteiten die een nieuwe didactiek en vaak een grote inspanning van hen vergen daarvoor erkenning te geven en te belonen.							
C4 Innovatieve acties met een Europese dimensie opzetten om leraren te scholen in ondernemerschap, met steun van het EU-programma voor een leven lang leren.							

	EU	Lidstaten	Onderwijsinstanties	Regionale/lokale overheden	Scholen/universiteiten	Tussenorganisaties	Bedrijven/ondernemers
C5 De mobiliteit van onderwijsgeevenden, met name in het hoger onderwijs, in Europa bevorderen via het EU-programma voor een leven lang leren en/of andere daartoe ontworpen instrumenten. In Europa is er behoefte aan meer mobiliteit en uitwisseling van ervaringen, niet alleen tussen universiteiten, maar ook tussen de academische wereld en het bedrijfsleven. Er moeten programma's worden ontwikkeld om onderwijsgeevenden in staat te stellen enige tijd aan een andere instelling en/of in de particuliere sector door te brengen om er te werken, bij te leren en zich te ontwikkelen. Europa heeft behoefte aan meer uitwisseling van kennis en goede praktijken tussen de verschillende sectoren en landen.							
D - Activiteiten in verband met ondernemerschap op school en in het hoger onderwijs							
D1 Gedragskenmerken die op ondernemingszin wijzen (nieuwsgierigheid, creativiteit, zelfstandigheid, initiatief, teamgeest) reeds in het lager onderwijs aan bod laten komen. Daartoe kunnen, naargelang van de leeftijd van de leerlingen, spelletjes, strips of andere hulpmiddelen worden gebruikt.							
D2 Kinderen vanaf de lagere school bewust maken van de rol van bedrijven en ondernemers in de samenleving. Als de nadruk wordt gelegd op «verantwoord ondernemen» wordt een carrière als ondernemer aantrekkelijker.							
D3 Een boek met succesverhalen over jonge ondernemers op scholen verspreiden om het imago van ondernemers als rolmodel voor jongeren te verbeteren.							
D4 In alle lessen innovatieve onderwijsmethoden invoeren als noodzakelijke basis om ondernemersgeest te kweken. De gebruikte onderwijsmethoden uitbreiden door innovatieve leerplanontwikkeling. Het schoolonderwijs moet bouwen op de nieuwsgierigheid en de natuurlijke ondernemingszin van kinderen.							
D5 De ondernemersvaardigheden van de studenten testen in het kader van de eindbeoordeling van het programma of de les in ondernemerschap en hun een getuigschrift („ondernemersrijbewijs“) geven om de verwerving van die vaardigheden te erkennen.							
D6 Studenten in contact brengen met echte bedrijven en ondernemers, zodat zij van nabij met echte bedrijfservaring te maken krijgen. Als studenten alleen een virtueel bedrijf leiden of een businessplan simuleren, blijven zij immers te zeer afgesloten van de wereld buiten de school.							
D7 Spontane initiatieven van studentenverenigingen die doelstellingen zoals het leggen van contacten met het bedrijfsleven nastreven mogelijk maken en steunen, en leerlingen en studenten betrekken bij bedrijfsprojecten. De tijd die leerlingen en studenten aan dergelijke activiteiten besteden erkennen en belonen met studiecredits.							
D8 Oud-leerlingen en oud-studenten betrekken bij de activiteiten van de school of universiteit en bij de lessen (bijv. oud-studenten die een bedrijf hebben opgericht).							
D9 Kansarme groepen onderwijs in ondernemerschap aanbieden. Met name jongeren die het risico lopen te worden uitgesloten (jongeren met een laag inkomen, vroegtijdige schoolverlaters, tieners die het gevaar lopen langdurig werkloos te worden, vluchtelingen enz.) kunnen veel baat hebben bij zo'n opleiding, die motiveerend kan werken voor wie het moeilijk heeft met traditionele leervakken en liever al doende leert. Een aantal op deze doelgroepen gerichte programma's is zeer succesvol gebleken in termen van start-ups en sociale integratie.							

	EU	Lidstaten	Onderwijsinstanties	Regionale/lokale overheden	Scholen/universiteiten	Tussenorganisaties	Bedrijven/ondernemers
D10 Hogeronderwijsinstellingen moeten ondernemerschap in diverse vakken in hun studieprogramma's integreren. Ondernemerschap kan immers in alle studierichtingen meerwaarde bieden (bijv. niet alleen in technische en wetenschappelijke vakken, maar ook in humane wetenschappen en in creatieve studierichtingen). Alle faculteiten en studierichtingen moeten studenten op alle niveaus in de gelegenheid stellen ervaring op te doen met ondernemerschap.							
D11 In het hoger onderwijs ondernemers voor de klas halen en studenten rechtstreeks aan bedrijfsprojecten laten deelnemen. Actieve leermethoden zijn complexer dan traditionele lesmethoden. In zo'n leerproces komen ook de gevoelens en emoties van de studenten aan bod. De onderwijsgeveenden of facilitators moeten dan ook een open omgeving kunnen creëren die de studenten voldoende vertrouwen geeft om risico's te nemen.							
D12 Meer Europese casestudy's maken die in het hoger onderwijs kunnen worden gebruikt. Groepswerk rond concrete cases is een zeer effectieve methode omdat het inzicht geeft in echte problemen in verband met ondernemerschap en de studenten naar oplossingen doet zoeken. Om effectief te zijn, mogen de casestudy's niet zomaar uit de VS worden overgenomen, maar moeten ze een Europese en lokale dimensie hebben.							
D13 Ondernemerschap meer academisch prestige geven: door goede onderzoeksprogramma's en promotieopleidingen die een „kritische massa“ van toekomstige docenten met deze specifieke vaardigheid creëren.							
D14 Studenten, afgestudeerden en onderzoekers die commercieel haalbare ideeën hebben aanmoedigen om die tot een bedrijf te ontwikkelen door hen binnen de onderwijsinstelling ondersteunende diensten aan te bieden (starterscentra, financiering, mentorat enz.).							
D15 In alle programma's systematisch in evaluatie voorzien. Onafhankelijke en vergelijkende (d.w.z. voor en na de uitvoering van het programma) evaluatie is het meest effectief.							
E - Contacten leggen en het onderwijs openstellen naar de buitenwereld							
E1 Leergemeenschappen tot stand helpen brengen die tot taak hebben ondernemend denken te bevorderen. Daartoe moeten contacten worden gelegd tussen de openbare en de particuliere sector, met medewerking van scholen, academische kringen, bedrijven en tussenorganisaties. In het bijzonder moet de rol van tussenorganisaties die activiteiten in verband met ondernemerschap op scholen en aan universiteiten verspreiden en contacten helpen leggen tussen het onderwijs en het bedrijfsleven beter erkend worden.							
E2 Particuliere partners door financiering of bijdragen in natura aanmoedigen om mee te werken aan onderwijs in ondernemerschap. Bedrijven moeten deze medewerking als een langetermijninvestering en een onderdeel van maatschappelijk verantwoord ondernemen zien.							
E3 Ondernemingen moeten overwegen om hun medewerkers ten minste een klein deel van hun werktijd te laten besteden aan activiteiten op scholen en aan universiteiten. In een opleiding in ondernemerschap is het immers essentieel dat mensen met bedrijfservaring als mentor of coach optreden.							

	EU	Lidstaten	Onderwijsinstanties	Regionale/lokale overheden	Scholen/universiteiten	Tussenorganisaties	Bedrijven/ondernemers
E4 Onderzoek opzetten of steunen om na te gaan hoe werkgevers beter bij het school- en universitair onderwijs betrokken kunnen worden. Het bedrijfsleven moet stimulansen krijgen om nauwer met onderwijsinstellingen samen te werken. Vaak worden mogelijkheden waarvan beide partijen profijt kunnen trekken niet als nuttige en controleerbare bezigheid van het personeel erkend.							
E5 Ondernemers en zakenlui helpen hun didactische vaardigheden te ontwikkelen zodat zij effectiever kunnen deelnemen aan de lessen. Deze taak lijkt weggelegd voor non-profitorganisaties die contacten leggen tussen scholen en bedrijven en voor bedrijfsorganisaties.							
E6 Een label voor „ondernemende scholen” en „ondernemende universiteiten” ontwerpen, ontwikkelen en promoten. Onderwijsinstellingen kunnen dit label op vrijwillige basis gebruiken. Op Europees en/of nationaal niveau kunnen algemene criteria worden vastgesteld, die in elk geval op de lokale omgeving en het lokale onderwijsstelsel afgestemd moeten zijn. Dit initiatief kan op nationaal niveau worden uitgevoerd door tussenorganisaties die grondige ervaring met onderwijs in ondernemerschap hebben, in samenwerking met de onderwijsinstanties en de scholen en universiteiten.							
E7 Jongeren in de gelegenheid stellen hun ondernemersvaardigheden te ontwikkelen door hen te helpen hun eigen „vakantiebaan” te creëren en geld te verdienen met hun eigen ideeën en initiatieven. Dergelijke activiteiten kunnen worden bevorderd door samenwerking tussen scholen, non-profitorganisaties, bedrijven en lokale overheden.							
E8 Op lokaal niveau ondernemerschapscentra oprichten. Deze moeten scholen en leraren bijstaan, contacten helpen leggen tussen onderwijsinstellingen en bedrijven, de deelname van ondernemers en zakenlui aan programma's op scholen en aan universiteiten bevorderen en bewustmakingsinitiatieven in de lokale gemeenschap stimuleren.							
F - Communicatieactiviteiten							
F1 Bewustmakingscampagnes op Europees en nationaal niveau organiseren om mensen meer inzicht te geven in ondernemen in de ruime betekenis (d.w.z. niet alleen het runnen van een bedrijf). In het kader van brede initiatieven kunnen diverse acties op nationaal en lokaal niveau worden gebundeld en gecoördineerd (bv. ondernemerschapsdagen of een Europees Jaar van het ondernemerschap).							
F2 Geslaagde activiteiten en programma's op het gebied van onderwijs in ondernemerschap voor het voetlicht brengen door het organiseren van prijsuitreikingen en wedstrijden.							
F3 Op Europees en/of nationaal niveau prijzen uitreiken aan bedrijven die zich onderscheiden door middelen en werktijd van hun personeel te besteden aan lesgeven, mentoraat en deelname aan activiteiten op scholen en aan universiteiten.							

Voorbeelden van goede praktijken

7.1 De Deense Stichting voor ondernemerschap

Land: Denemarken

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie:

Deense Dienst voor ondernemen en bouw

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Bent Lindhardt Andersen

Straat en nummer: Langelinie Allé 17

Postcode: 2100

Stad: Kopenhagen Ø

E-mail van de contactpersoon: bla@ebst.dk

Website van de organisatie: www.ebst.dk

Beschrijving van de maatregel:

De Stichting is in januari 2010 opgericht door het ministerie van Onderwijs, het ministerie van Wetenschap, het ministerie van Economische en Bedrijfszaken en het ministerie van Cultuur. De vier ministeries lanceerden in 2009 een nationale strategie voor ondernemerschapsonderwijs waarvan de Stichting een van de nieuwe initiatieven was. De Kauffman Foundation in de VS vormde onder meer de inspiratiebron voor de creatie van deze nieuwe organisatie. De Stichting is bedoeld om een coherente nationale verbintenis met betrekking tot onderwijs en opleiding in ondernemerschap te creëren en een nationaal kenniscentrum te worden voor onderwijs en opleiding in ondernemerschap. De Stichting ontvangt een overheidssubsidie van 25 miljoen DKK per jaar in de periode 2010-2012. Een geraamd bedrag van ongeveer 40 miljoen DKK privésponsoring is in 2010 gedeemd aan de Stichting (zowel financiële bijdragen als bijdragen in natura). De vooruitgang van

de Stichting wordt gemonitord via een overeenkomst van 3 jaar met de Deense overheid (jaarlijks geüpdatet). De Stichting is verantwoordelijk voor de volgende tien taken: 1. Ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs 2. Ontwikkeling van studieprogramma's, cursussen en lesmethoden voor studenten 3. Ontwikkeling van tests en examens 4. Ontwikkeling van talent 5. Verzameling en verspreiding van kennis 6. Internationale en grensoverschrijdende initiatieven 7. Ontwikkeling en cofinanciering van ondernemersschapsstrategieën in het onderwijssysteem 8. Dialoog met onderwijsinstellingen 9. Uitvoering van activiteiten om een ondernemerschapscultuur te bevorderen 10. Uitvoerder van toekomstige nationale en regionale initiatieven .

Doelstellingen:

Bevordering van de competenties van jongeren op de gebieden zelfstandigheid, innovatie en ondernemerschap – fungeert als een kenniscentrum voor alle onderwijsinstellingen die jongeren bijstaan in het kader van onderwijs om een loopbaan als zelfstandige op te zetten of andere activiteiten om vaardigheden te verwerven uit te voeren.

Startdatum: 1.1.2010

Doelgroep: Studenten van lagere scholen tot doctoraat

Waarom is deze maatregel een succes?

22% van alle studenten in secundaire of beroepsscholen krijgen ondernemerschapsonderwijs. In het hoger onderwijs bedraagt dit cijfer 11%. In 2010 hebben de Deense overheid en de Stichting een overeenkomst gesloten voor verschillende bijkomende projecten, zoals: - ondernemerschapscentra in universiteiten met een totale begroting van 80 miljoen DDK in 2011-2013 – Effectbeoordelingsproject inzake ondernemerschapsonderwijs van lagere school tot doctoraat – Beurzen voor ondernemerschapstalenten in hoger onderwijs.

7.2 Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen

Land: Nederland

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie:

Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: de heer Jurgen Geelhoed

Straat en nummer: postbus 20101

Postcode: 2500 EC

Stad: Den Haag

E-mail van de contactpersoon: j.j.geelhoed@minez.nl

Website van de organisatie: www.rijksoverheid.nl/ez & www.onderwijsonderneemt.nl

Beschrijving van de maatregel::

Het is voornamelijk het onderwijssysteem dat ons in staat stelt personen open te stellen voor de kansen die ondernemerschap biedt en hen de nodige knowhow, denkrichting en vaardigheden aan te leren. Het is om deze reden dat de Nederlandse regering via een integrale benadering ondernemerschap in onderwijs aanmoedigt; gaande van lagere school tot en met universiteit. De ministers van Economische Zaken en van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap hebben ondernemerschap in onderwijs gepromoot sinds het jaar 2000. Dit gebeurde aan de hand van (koepel)organisaties op het gebied van onderwijs en de bedrijfsgemeenschap. De algemene lijn die sinds 2008 is gevolgd is

meer investeren in netwerken om de overdracht van kennis tussen onderwijsinstellingen (en dus leraren) en ondernemers te bevorderen. Het idee is te zorgen voor een structurelere kennisoverdracht i.p.v. een overdracht op basis van een eenmalig project. Sinds 2008 spitst het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen zich toe op verschillende actielijnen: 1. Onderwijs Netwerken Ondernemen. Scholen zetten een netwerk op door samen te werken met bedrijven om studenten, leraren en schooldirecteuren te stimuleren om meer ondernemingszin te tonen. 2. Ontwikkeling van een nationaal ondernemerschapscertificaat in mbo en hoger onderwijs. 3. Meer ondernemerschap in hoger onderwijs door meer Centres of Entrepreneurship. 4. Programma's voor ondernemerschapsopleiding. In samenwerking met de Nederlandse Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) is een programma voor opleiding van opleiders ontwikkeld voor meer ondernemingsgericht lesgevend personeel. 5. Opzetten van een uitwisselingsprogramma gericht op (potentiële) student-ondernemers in samenwerking met de Kauffman Foundation en hun Global Fellowship Programme. 6. Meeteffecten. Het Actieprogramma start onderzoek naar de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs in Nederland. De resultaten van het Actieprogramma worden gemonitord.

Doelstellingen:

Een toenemend aantal onderwijsinstellingen in Nederland heeft ondernemerschap in het onderwijs geïntegreerd in beleid, organisatie en lesprogramma. - Meer leerlingen en studenten gedragen zich ondernemender, zijn positief over ondernemerschap en starten binnen vijf jaar na afronding van hun opleiding een eigen bedrijf.

Startdatum: 1.1.2008

Doelgroep:

Onderwijsinstellingen, gaande van lager onderwijs tot en met universiteit, hun leerlingen, studenten en leraren en bedrijven en ondernemers.

Waarom is deze maatregel een succes?

Het Actieprogramma start onderzoek naar de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs in Nederland en evalueert de effecten van het ten uitvoer gelegde beleid. Subsidieprogramma voor tussentijdse evaluatie - Het E&E-subsidieprogramma werkt efficiënt voor alle vormen onderwijs, van lagere scholen tot en met universiteiten. - Leerlingen op lagereschoolniveau vinden de projecten leuk en beschouwen zichzelf als ondernemend. - Het E&E-project is of wordt een duurzaam onderdeel op de meeste scholen. - Ondernemerschapsonderwijs krijgt een stimulans in alle instellingen voor hoger onderwijs en meer studenten volgen ondernemerschapsonderwijs in vergelijking met daarvoor. Het programma slaagt erin te zorgen voor meer ondernemingszin en een meer ondernemende houding bij studenten en uiteindelijk meer bedrijfsactiviteit.

In 2010 is 62% van de studenten van mening dat ondernemerschap een "aanzienlijk" tot "zeer belangrijk" deel van hun loopbaanwens uitmaakt. - In 2010 was 23% van de studenten ervan overtuigd dat zij een ondernemer zouden worden, in 2007 was dit slechts 13%. - In de periode van 2007 tot begin 2010 vond in het onderwijs een verschuiving plaats naar een groter niveau van aanmoediging voor ondernemerschap of ondernemerschapszin.

7.3 TF-Fest

Land: Bulgarije

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: Център на учебно-тренировъчните фирми

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Дария Маврудиева

Straat en nummer: ул. Розова долина 1

Postcode: 1421

Stad: Sofia

E-mail van de contactpersoon info@buct.org

Website van de organisatie www.buct.org

Beschrijving van de maatregel:

Om het voordeel voor leerlingen om deel te nemen aan ondernemerschapsonderwijsprojecten ("opleidingsfirma's") te maximaliseren, is het essentieel om evenementen te organiseren waarbij echte handelsbeurzen zo goed mogelijk worden nagebootst. Dergelijke evenementen leren leerlingen hoe zij een deelname aan een handelsbeurs moeten plannen, een stand moeten opstellen en bemannen, netwerken opzetten en onderhandelingen voeren. De eerste beurs voor projecten inzake ondernemerschapsonderwijs vond plaats in 1997. Na een grondige analyse werd echter besloten om van een jaarlijks nationaal evenement te evolueren tot een internationaal forum voor ondernemerschapsonderwijs waar leerlingen met elkaar kunnen concurreren om hun prestatie te meten. Er werd gezocht naar deelname van vertegenwoordigers van de bedrijfsgemeenschap, overheidsadministratie, lokale overheid, ngo's, secundaire scholen en instellingen voor hoger onderwijs. Dankzij de Plovdiv International Fair vindt dit evenement plaats in echte beursgebouwen. Tijdens de aanloop naar het evenement worden leerlingen voorbereid met behulp van een speciaal ontwikkelde methodologie. Tijdens het evenement zelf nemen zij deel aan een aantal wedstrijden: beste reclamestrategie en positionering van hun handelsmerk, beste stand, beste bedrijfskleding enz. TF-Fest lokt al jaren deelnemers uit Roemenië, Slowakije, Oostenrijk, Kroatië, Oekraïne, Macedonië en Montenegro. Het wordt georganiseerd door het Centrum voor ondernemingsonderwijs (TsUTF), een overheidsorganisatie die valt onder het ministerie van Onderwijs, Jeugd en Wetenschap. Deze is verantwoordelijk voor meer dan 300 projecten inzake ondernemingsonderwijs in secundaire scholen over het hele land.

Doelstellingen:

Toekomstige ondernemers en deelnemers aan de arbeidsmarkt in contact brengen met werkelijke ondernemers en de ondernemers de prestatie van leerlingen en hun mentors laten beoordelen – vergelijk de prestatie van Bulgaarse en buitenlandse projecten – opleidingsomstandigheden creëren die het echte bedrijfsleven zo realistisch mogelijk nabootsen.

Startdatum: 22.4.2005

Doelgroep:

Jaarlijks nemen meer dan 4 000 leerlingen van Bulgaarse secundaire scholen deel aan meer dan 300 projecten inzake ondernemingsonderwijs uit 55 scholen in 39 steden.

Waarom is deze maatregel een succes?

TF-Fest is reeds een goed ontwikkeld en belangrijk forum en is erg populair, niet enkel in Plovdiv en Bulgarije maar in de volledige Balkanregio. Het speelt een zeer belangrijke rol in de creatie, ontwikkeling en bevordering van ondernemingszin bij jongeren en zorgt ervoor dat zij hun vaardigheden kunnen uitproberen in een echt bedrijfsklimaat en ervaring kunnen verwerven die van pas komt in de toekomstige ontwikkeling. Ik ben altijd onder de indruk geweest van de ernst en grondigheid waarop de organisatoren en de deelnemers het evenement benaderen en hoe gemotiveerd zij allemaal zijn om een goede indruk te maken. Dit is een goede manier om de ondernemers van morgen voor te bereiden. Zij drukken niet enkel hun bedrijfsvaardigheden uit maar ook hun inachtneming van bedrijfsetiquette en eerlijke mededingingspraktijken. Valentina Petrova, manager, Fortis Bel

Tijdens de editie van 2010 nam een recordaantal van 97 projecten deel. Het ging hierbij om 673 leerlingen, 43 scholen, 95 leraren en 5 landen. TF-Fest was gesponsord door 12 bedrijven en instellingen, 14 wedstrijden zijn georganiseerd en 2 sociaal verantwoordelijke projecten voorgesteld: Te voet naar school en Academie voor sociaal verantwoordelijke bedrijven. Sommige leerlingen kregen stageplaatsen bij een aantal van de sponsorbedrijven.

7.4 Studentenbedrijfprogramma

Land: Estland

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: Junior Achievement Arengufond (JAA)

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Epp Vodka

Straat en nummer: Kõleri 24

Postcode: 10150

Stad: Tallinn

E-mail van de contactpersoon: epp@ja.ee

Website van de organisatie: <http://www.ja.ee/>

Beschrijving van de maatregel:

Tijdens het schooljaar worden verschillende cursussen, beurzen en wedstrijden georganiseerd voor de geregistreerde studentenbedrijven. De bedrijven moeten zichzelf registreren bij JAA en beschikken over een geaccrediteerde adviseur/leraar. Het studentenbedrijf fungeert als een kleine firma. Het stelt een bedrijfsplan op en gaat op basis hiervan tewerk. Het studentenbedrijf produceert en verkoopt zijn producten of diensten. Op het eind van het jaar dient het bedrijf zijn financiële verslag in. De studenten betalen geen belastingen. Zij moeten hun individuele inkomsten aangeven indien het belastingvrije minimum wordt overschreden.

Doelstellingen:

Het studentenbedrijf wordt opgericht als deel van het economische cursusprogramma zodat de studenten de principes inzake het runnen van een bedrijf beter en gemakkelijk kunnen leren; opdat zij meer zin voor initiatief en probleemoplossing krijgen.

Startdatum: 15.9.1992

Doelgroep:

De leerlingen vormen de doelgroep. Het voornaamste programma is bedoeld voor leerlingen van secundaire scholen maar er is tevens het zogenaamde minifirmaprogramma voor jongere leerlingen.

Waarom is deze maatregel een succes?

Dit programma is zo succesvol omdat het belangrijke onderdelen van de ontwikkeling van een jonge ondernemer combineert. Naast de verwerving van waardevolle kennis over ondernemerschap, ontwikkelt het de denkrichting van jongeren om initiatief te nemen, meer vertrouwen te hebben en ruimdenkend te zijn.

7.5 Certificaat inzake ondernemersvaardigheden

Land: Oostenrijk

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: Oostenrijkse Federale Economische Kamer, Afdeling onderwijsbeleid

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: dr. Friederike Soezen

Straat en nummer: Wiedner Hauptstr. 63

Postcode: 1045

Stad: Wenen

E-mail van de contactpersoon: friederike.soezen@wko.at

Website van de organisatie www.wko.at

Beschrijving van de maatregel:

Het Unternehmerführerschein (certificaat inzake ondernemersvaardigheden/ESC) bestaat uit drie basismodules (A, B en C) en een geavanceerde module (UP - Unternehmerprüfung). De vier modules stellen deelnemers in staat om de vaardigheden te verwerven die nodig zijn om fundamentele problemen en relaties in een bedrijf te begrijpen en bedrijfseigenaar te worden. ESC-opleiding bevordert tevens de sociale vaardigheden. Aan het eind van elke module hebben deelnemers de keuze om een examen af te leggen. Als zij geslaagd zijn, krijgen zij een certificaat. De UP-module, op het niveau van meester in de ambacht (Meisterprüfung) rond de ESC-opleiding af.

Doelstellingen:

Houders van het ESC ontwikkelen ondernemersmentaliteit en beschikken over een uitgebreide scholing op het gebied van bedrijfsvaardigheden en tevens betere kansen wanneer zij aan de slag willen. Het ESC stelt hen in staat om ondernemend te zijn in hun eigen bedrijf of als zij voor iemand anders werken.

Startdatum: 1.1.2004

Doelgroep: Leerlingen vanaf 14 jaar

Waarom is deze maatregel een succes?

Een alsmaar toenemend aantal leerlingen in zowel Oostenrijk als het buitenland verwerven bedrijfsvaardigheden via het ESC. Het ESC zorgt voor een stevige basis voor onderneming in de toekomst. Door jongeren dergelijke ondernemersvaardigheden te geven krijgen zij meer loopbaankansen.

7.6 Lucy et Valentin ...créent leur entreprise !

Land: Frankrijk

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: Ministère de l'économie, des finances et de l'emploi – DGCIS

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Ghilhem Bertholet

Straat en nummer: 23 rue d'Edimbourg

Postcode: 75008

Stad: Parijs

E-mail van de contactpersoon guilhembertholet@yahoo.fr

Website van de organisatie www.lucyetvalentin.com

Verantwoordelijke organisatie: Agence pour la création d'entreprises

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Virginie Dantard

Straat en nummer: 14 rue Delambre

Postcode: 75682

Stad: Parijs cedex 12

E-mail van de contactpersoon: dantard@apce.com

Beschrijving van de maatregel:

"Lucy & Valentin ... richten een bedrijf op!" is een lesinstrument dat stripverhalen en serieuze redactionale inhoud combineert om jongeren tussen 14 en 15 aan te moedigen om initiatief te nemen en na te denken over de oprichting van hun eigen bedrijf. Het kan worden gebruikt als een afzonderlijke module of als onderdeel van een klaslokaalactiviteit en verstrekt een dynamisch, positief en pragmatisch inzicht in het bedrijfsleven en ondernemerschap. Het helpt leraren tevens om een kwestie te behandelen waar zij over het algemeen niet goed van op de hoogte zijn. De strip is opgesplitst in tien delen, voor elke fase die Lucy en Valentin, de twee enthousiaste, jonge hoofdfiguren, doormaken in het kader van de oprichting van hun eigen sportkledingbedrijf. Het beschrijft eigenlijk de oprichting van een bedrijf in tien fasen.

Doelstellingen:

Jongeren hebben een erg onvolledig en – op zijn minst – verdraaid beeld van wat de oprichting van je eigen bedrijf inhoudt. Het doel is deze ongunstige houding te verhelpen door een instrument – de strip – dat zowel leuk als pedagogisch is, zelfs voor het jongste publiek en zorgt voor meer bewustzijn ...

Startdatum: 1.6.2006

Doelgroep: Jongeren van 14 en 15 en hun leraren

7.7 Zomeruniversiteit voor ondernemerschap van Kitzbühel

Land: Oostenrijk

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: Initiative für Teaching Entrepreneurship

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Mag. Johannes Lindner

Straat en nummer: Maygasse 43

Postcode: 1130

Stad: Wenen

E-mail van de contactpersoon: entrepreneurship@gmx.at

Website van de organisatie: www.entrepreneurship.at, www.eesi-impulszentrum.at

Beschrijving van de maatregel:

De zomeruniversiteit voor ondernemerschap van Kitzbühel biedt leraren de mogelijkheid om te werken aan hun eigen ideeën en tracht een katalysator te zijn voor ondernemerschapsonderwijs op het gebied van economisch onderwijs en andere gebieden. Het doel is deelnemers een dynamisch forum te geven voor de uitwisseling van ideeën. De zomeruniversiteit is een school met een visie in de bergomgeving van Hochkitzbühel. De faculteit bestaat uit docenten op het gebied van lesmethoden, deskundigen op het gebied van ondernemerschapsonderwijs en bekende Oostenrijkse ondernemers.

Doelstellingen:

Het doel van de zomeruniversiteit is dat de deelnemende leraren zelf een idee ontwikkelen en een ondernemerservaring opdoen zodat zij praktisch ondersteuning kunnen verlenen aan hun studenten. Het was een bewuste beslissing om de seminars te organiseren in een bergomgeving om de leerkrachten uit hun dagelijkse omgeving te halen.

Startdatum: 2.7.2001

Doelgroep: Leraren (met name die lesgeven aan 15- tot 19-jarigen)

Waarom is deze maatregel een succes?

Evaluatie door de deelnemers. Doordat dit een programma voor leraren in dienst is, is het onderwerp relevanter en kreeg heel wat reactie van deelnemende leraren.

7.8 Unternehmergeymnasium Bayern, vwo voor ondernemerschap in Beieren

Land: Duitsland

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: Unternehmergeymnasium Bayern

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Joachim Barth

Straat en nummer: Arnstorferstr. 9

Postcode: D-84347

Stad: Pfarrkirchen

E-mail van de contactpersoon: bart@unternehmergeymnasium.de

Website van de organisatie: www.unternehmergeymnasium.de

Beschrijving van de maatregel:

UG Bavaria is een vwo gespecialiseerd in ondernemend onderwijs die leerlingen vanaf de tiende graad helpt om een zelfstandig leven en leidinggevende vaardigheden op te bouwen terwijl zij hun schoolkwalificaties afronden. Leerlingen genieten van workshops met ervaren ondernemers, alsook een netwerk van tachtig bedrijven en onderwijsinstellingen. Leerlingen verwerven tevens praktische ervaring met projecten, zoals de verstrekking van voedsel voor hun schoollunch.

Startdatum: 1.9.2005

Doelgroep:

Leerlingen vanaf de tiende graad (secundaire school)

Waarom is deze maatregel een succes?

Het project heeft gezorgd voor een nieuwe trend in Beieren en ook in bedrijfsonderwijs in andere Duitse regio's.

7.9 Programma voor de promotie van het ondernemerschap

Land: Spanje

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: het ministerie van Industrie & Werkgelegenheid van de regering van het Prinsdom Asturias

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Julio González Zapico

Straat en nummer: Plaza de España, 1

Postcode: 33007

Stad: Oviedo

E-mail van de contactpersoon: juliogz@princast.es

Website van de organisatie: www.emprendeastur.com

Beschrijving van de maatregel:

Het programma verstrekt hulpmiddelen om de hantering van ondernemersbenaderingen in het onderwijssysteem te bevorderen. Het programma bestrijkt alle niveaus van het onderwijssysteem. De voornaamste acties zijn: ontwerp van lesinstrumenten, lerarenopleiding en -begeleiding. Lager onderwijs. "Emprender en mi escuela". Leerlingen starten en beheren een minibedrijf. Secundair onderwijs. "Empresa Joven Europea". Studenten starten en beheren een minibedrijf. Hoger secundair onderwijs – Beroepsonderwijs & -opleiding. "Entrepreneurs' workshop". Studenten met een neus voor ondernemerschap krijgen informatie, advies en ondersteuning om hun eigen bedrijfsideeën te ontwikkelen. Elk jaar worden de beste bedrijfsideeën beloond. Beroepsonderwijs en -opleiding. Studenten starten en beheren een kleine onderneming.

Doelstellingen:

Vergroting van het bewustzijn omtrent ondernemerschap bij de onderwijsgemeenschap. Verspreiding van het concept van ondernemerschap en motivatie van de hele maatschappij. Verstrekking aan scholen en leraren van de geschikte middelen voor de promotie van ondernemerschap in het onderwijssysteem.

Startdatum: 1.1.2004

Doelgroep:

Het programma voor de promotie van ondernemerschap in het onderwijssysteem is gericht op de schoolgemeenschap als geheel: studenten/leerlingen, leraren en gezinnen. Verschillende acties worden uitgevoerd in lager, secundair, hoger secundair, beroeps- en hoger onderwijs.

Waarom is deze maatregel een succes?

Het biedt studenten de mogelijkheid om ondernemerschap te ervaren tijdens schooluren op elk niveau van het onderwijssysteem. Empresa Joven Europea, het project voor secundair onderwijs is volledig opgenomen in het leerplan van de regio. Er wordt gezorgd voor duurzaamheid op lange termijn via vierjarige financieringsprogramma's. Schoolhoofden, leraren en ouders erkennen het belang van ondernemerschap.

7.10 Ondernemerschapsacademie van Øresund

Land: Denemarken

Contactgegevens:

Verantwoordelijke organisatie: Ondernemerschapsacademie van Øresund

Voornaam en achternaam van de contactpersoon: Christian Vintergaard

Straat en nummer: Kilevej 14A

Postcode: 2000

Stad: Fredriksberg

E-mail van de contactpersoon: christian.vintergaard@oeacademy.org

Website van de organisatie: www.oeacademy.org

Beschrijving van de maatregel::

De Ondernemerschapsacademie van Øresund is een grensoverschrijdend Deens en Zweeds initiatief van de universiteit van Øresund. De algemene doelstelling van de Academie is zorgen voor economische groei in de regio Øresund. De Academie wil van de regio een internationaal erkend centrum voor ondernemerschapsonderwijs maken. De Academie doet dan ook haar best om de universiteiten in de regio te helpen met het aanbieden van kwalitatief hoogstaand ondernemerschapsonderwijs en om de studenten te motiveren ondernemerschapscursussen te volgen.

Doelstellingen:

Vergroting van het aantal studenten dat deelneemt aan ondernemerschapsonderwijs in de elf universiteiten van de regio Øresund, van 2% in 2006 tot 15% in 2015.

Startdatum: 10.11.2006

Doelgroep: 150 000 studenten in de elf universiteiten van de regio Øresund

Waarom is deze maatregel een succes?

Het is in overeenstemming met internationale normen van hoger niveau

7.11 Bijkomende goede praktijkvoorbeelden

Deze goede praktijken zijn geselecteerd uit de catalogus voor goede praktijken van het EU-kmo-beleid die kan worden gevonden op: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/database/SBA>

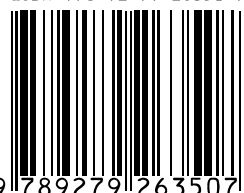
Het opsporen van goede praktijken vormt een voortdurende inspanning en bijzondere aandacht moet uitgaan naar die praktijken die door structuurfondsen zijn gefinancierd. Als deel van deze reeks wordt er ook een handleiding uitgegeven over het schrijven van aanvragen voor projecten die door de structuurfondsen worden gefinancierd.

Geüpdatete informatie over dit initiatief is beschikbaar op de website van de Commissie. Ga voor meer informatie naar: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/regional-sme-policies>

Handleidingenreeks Ondersteuning van kmo/mkb-beleid door middel van de structuurfondsen

Ontwikkeling van ondernemerszin en -vaardigheden in de EU

ISBN 978-92-79-26350-7

9 789279 263507